Подполковник В. Н. КРАПЧАНСКИ
О. з. полковник Г. Р. ХРИСТОВ
О. з. полковник Д. Д. ВЪЗЕЛОВ
О. з. полковник И. К. СКАЧОКОВ

1022

КРАТЪК ОБЗОР

НА

БОЙНИЯ СЪСТАВ, ОРГАНИЗАЦИЯТА, ПОПЪЛВАНЕТО И МОБИЛИЗАЦИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ ОТ 1878 ДО 1944 г.

1961
ДЪРЖАВНО ВОЕННО ИЗДАТЕЛСТВО
СОФИЯ

I-у 1188

Книгата е написана от авторски колектив, както следва:

1. Подполковник Крапчански написа статиите за политическото положение, военната доктрина, задачите на армията, оперативните планове, бойния състав и организационната структура на българската армия през периода от 1878 до 1944 г.

2. О. з. полковник Христов написа статиите за попълването, подготовката и провеждането на мобилизацията и демобилизацията на българската армия през периода 1878—1913 г.

3. О. з. полковник Скачоков написа статиите за попълването, мобилизацията и демобилизацията на българската армия през периода 1913—1918 г.

4. О. з. полковник Възелов написа статиите за попълването, мобилизацията и демобилизацията на българската армия през периода 1918—1944 г.

ВМЕСТО ПРЕДГОВОР

Предложеният на вниманието на читателите труд е първи по рода си у нас. В него се проследяват основните етапи и направления в развитието на организационната структура, способите за мобилизация и окомплектуване на българската армия от 1878 до 1944 г. Наред с това в труда се разглеждат и въпросите по организацията на материално-техническото осигуряване на армията.

Авторите са се спрели на всички по-важни моменти от органи зационното развитие на българската армия: показали са първите стъпки при изграждането на младата българска армия след освобождението на България от турско робство; изтъкнали са ролята и помощта на руската армия за създаване на първите български войскови единици; проследили са появата и развитието на родовете войски и видовете въоръжени сили, а също така съотношението между бойния и числения им състав; разгледали са съотношението между числения състав на мирновременната и военновременната армия в различните периоди, като са подкрепили изводите си с огромен фактически материал; изтъкнали са функциите на централните органи във военното ведомство и по-специално тези на главната квартира, фронтовото командуване, инспекторите, щабовете, тиловите и другите обслужващи органи и учреждения и пр. Заедно с това авторите са се постарали въз основа на конкретните исторически факти да разкрият зависимостта на организацията, дислокацията, бойния и числения състав на армията от политиката на господствуващата класа и икономическите възможности на страната. На редица места е направен сполучлив анализ на съществуващите организационни форми в армията.

Интерес представляват и въпросите, свързани с окомплектуването на армията с личен състав и материално-техническото й осигуряване. Пред нас се разкриват способите за окомплектуване с офицери, сержанти и войници, степента на окомплектуване в различните

периоди от развитието на армията, начините за подготовка и преподготовка на командния състав, сроковете за служба в действуващата армия и пр.

Значително място в труда са намерили и въпросите по подготовката и провеждането на мобилизацията за водене на Сръбско-българската война от 1885 г., Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. Авторите са изследвали щателно организацията и функциите на мобилизационните органи от войсковата част и военното окръжие до военното министерство. Проследили са развитието на способите за планиране на мобилизацията, оповестяването и събирането на личния състав и материалните ресурси от народното стопанство, ръководството на мобилизацията. Разкрито е също така взаимодействието между военните окръжия и войсковите части и щабове. Немалък интерес представляват и въпросите, отнасящи се до провеждане на демобилизацията на военновременната армия.

Значително място е отредено и на въпросите по организацията на снабдяването, подвоза, ремонта и евакуацията в армията, а също така и на планирането и изпълнението на доставките за армията в условията на капитализма. С ярки факти са посочени безгрижието и неспособността на царските военачалници и царските правителства да осигурят армията в материално-техническо отношение, особено за военно време.

Настоящият труд представлява значителен интерес преди всичко за командния състав на Българската народна армия и особено за щабните, тиловите, кадровите, организационно-мобилизационните и окомплектовъчните органи. За командния състав на нашата армия този труд ще разкрие историческото развитие и строителството на българската армия до 9. IX. 1944 г. На опита на изграждането те ще могат още повече да оценят и осмислят собствения си опит в строителството на нашата народна армия. Наред с това те ще добият ценни знания относно началото и развоя на въоръжените сили в България. Трудът дава ценни сведения за по-нататъшно изследване на редица отделни въпроси. Освен това настоящият труд представлява интерес за всички държавни органи и дейци, които имат по-близко или по-далечно отношение и задачи по изграждането на въоръжените сили и по създаване условия за висока мобилизационно-бойна готовност на Българската народна армия. Най-после този труд представлява интерес за всички граждани, служили или неслужили в редовете на българската армия.

*

Книгата се състои от четири глави. Във всяка глава най-напред авторите изтъкват основното съдържание на политическото и военноикономическото развитие в страната. След това те пристъпват към същността на издадения материал за всеки период — организацията на армията, нейната дислокация, измененията в бойния й състав, способите за окомплектуване с личен състав през мирно и военно време, органите и системата за мобилизация, начина за провеждане на демобилизацията и др. По-долу ще разгледаме съдържанието на всяка глава. Тук ще се спрем съвсем накратко на въпроса за периодизацията в развитието и строителството на Българската народна армия от 1878 до 1944 г.

Ярки показатели, които да дават определени и недвусмислени основания за строга и научна периодизация в организационното развитие на българската армия от 1878 до 1944 г., няма. Още по-трудно биха се намерили такива показатели по отношение развитието на схващанията (и практиката) за способите на мобилизация, за окомплектуването на армията, за демобилизацията и пр.

От друга страна обаче това не означава, че не са произлезли съществени изменения в бойния състав, организацията, попълването и мобилизацията на българската армия от 1878 до 1944 г. Напротив, такива сериозни изменения е имало. Тези изменения са били свързани с политиката на българската буржоазия, с измененията на методите и средствата за постигане целите на господствуващата класа. Поради това именно бойният състав на армията, нейната организация и дислокация, способите за окомплектуване и мобилизация са търпели съществени изменения.

По такъв начин излиза, че строга, научна периодизация не може да се направи, но изменения (и то съществени) има. Затова, по наше мнение, авторите са постъпили правилно, като са разделили труда си на 4 дяла по броя на войните, които България е подготвяла и водила от 1878 до 1944 г. По този начин те са определили фактически 4 основни периоди в организационно-мобилизационното развитие на българската армия. Според нас тази периодизация е правилна, но тя трябва да се приема в много отношения като условна.

*

След освобождението й от турско робство българската държава трябваше да брани своята независимост от чужди посегателства. За целта й бе нужна силна армия. Но България бе под опеката на Русия,

а и икономическите възможности на страната бяха твърде ограничени. Това позволяваше да не се форсира изграждането на армията и да не се мисли за настъпателни действия срещу евентуалния противник. И все пак, както правилно авторите отбелязват, в този период се сложи началото на основните родове войски, а също така и на речния флот.

Със задоволство се четат страниците, където авторите проследяват първите стъпки в развитието на българската армия, помощта на руските офицери за укрепване на младата братска армия, слагане основите на родовете войски и др. С вещина са анализирани организационните форми на поделенията, частите и централните органи.

За мобилизационна готовност на армията в този период мъчно може да се говори. Както правилно се изтъква, липсата на такава готовност не бе фатална за България поради пасивността на Турция и дългия мобилизационен период до началото на военните действия със Сърбия (55 дни). Авторите съвършено основателно подчертават значението на моралния дух и патриотизъм на народа за успешно провеждане на мобилизация (понякога дори и без мобилизационни планове в частите) и за висока боеготовност на частите след мобилизацията въпреки големия недостиг и лошата организация във вещевото, продоволственото и другите видове снабдяване.

Глава I ни дава кратка, но правдива картина за появата и развитието на българската армия до 1885 г., а също така и подготовката и провеждането на мобилизацията и демобилизацията. Тук е дадена и завършена представа за окомплектуването на армията. В първата, както и в следващите глави е даден огромен фактически и документален материал за бойния състав, организацията, дислокацията, окомплектуването и мобилизацията на армията през разглеждания период.

Във втора глава се разглежда един от най-интересните периоди в строителството на българската армия (1885—1912 г.). Този период рязко се различава от предидущия. Тази разлика произлиза от съществените изменения в целите, които си поставя за постигане българската буржоазия. Докато преди задачата бе да се запази националната независимост, сега вече (а и занапред) задачата бе да се завладяват нови пазари. За целта трябваше да се „освобождават“ Македония, Западна и Източна Тракия. За постигане на тези политически цели бе нужна вече силна армия.

Изтъквайки това важно обстоятелство, авторите проследяват щателно измененията и развитието на армията в организационно и мобилизационно отношение. Пред нас се разкриват етапите на

постепенното развръщане на мирновременната и военновременната армия. Появяват се обвързани помежду си оперативен и мобилизационе нплан и пр.

Въпреки ограничените икономически възможности на страната в този период се оформят армейските и корпусните управления, пехотните дивизии достигат цялостно развръщане, а на Черноморския флот и военновъздушните сили се слага началото. Наред с това всички необходими закони, правилници и други правителствени документи, отнасящи се до юридическото и фактическото строителство на армията в този период, са подработени и издадени.

Авторите грижливо проследяват въпросите по окомплектуване на армията в този период с офицерски кадри. Изтъкнати са сериозните грешки, допуснати по окомплектуването с офицери за военно време — тук авторите са се добрали до задълбочени обобщения и верни изводи, много от които са и досега актуални. Още по-убедителни са критическите обобщения и изводи на авторите, отнасящи се до организацията на тила на армията от царските правителства и военачалници. Поуките от миналия период не са взети под внимание и армията тръгна на война пак боса и необлечена. Справедливо авторите изтъкват съществените подобрения, настъпили в този период, в организацията на подвоза и евакуацията.

Особено голяма крачка бе направена в подготовката и провеждането на мобилизацията на армията за Балканската война. Но и тук авторите критически отбелязват, че планът за военновременното развръщане на армията бе почти непосилен. Ясно става, че страната не бе в състояние да води самостоятелно продължителна война, когато близо 14% от населението на страната (или 29% от мъжкото население, или 71% от мъжете на възраст от 19 до 50 години) е мобилизирано.

В глава втора авторите анализират подробно способите за подготовка на мобилизацията, защото те се запазват и до 1944 г. Правилно също така се отделя значително място на системата за реквизиция и на финансовото осигуряване на мобилизацията. Твърде актуален е анализът на системата за отсрочките на запасните от мобилизационно назначение — особено с критическия подход към оценката на тази система и приложението ѝ.

Интерес представляват страниците, където авторите изтъкват подготовката и провеждането на демобилизацията при изключително тежки условия — когато войната е загубена, при откъснати от страната територии (в които трябва да се завръщат мобилизирани граждани без транспортни средства, без ръководство от

страна на командния състав, който трябваше да прикрива с част от силите застрашената южна граница).

Изобщо глава втора е написана вълнуващо и правдиво. Авторите са поднесли в завършен вид краткото историческо развитие на българската армия от 1885 до 1912 г.

В глава трета авторите разглеждат бойния състав, организацията и мобилизацията на армията по време на Първата световна война. Изграждането на армията е подчинено на идеята за реванш и хегемония на Балканския полуостров. Българската буржоазия желаеше непродължителна победоносна настъпателна война. На тези изисквания отговаряше бойният състав на военновременната армия (около 750 000 души).

Като изтъкват, че численият състав на всяка от десетте пехотни дивизии е бил равен почти на тогавашен корпус и че армиите от три в началото на войната стават пет, авторите правилно констатират, че страната е била доведена до крайно напрежение. Българските буржоазни военни и политически дейци не разкрива характера на бъдещата война, съпроводена с огромни загуби, които трябваше да се попълват с офицери, сержанти и войници.

Правилно се подчертава, че Генералният щаб не е имал съображения за попълване на армията. За това говори фактът, че за 750 000 армия в началото на войната е имало подготвени около 500 000 запасни, като се е разчитало и на 230 000 неслужили. За три години война бяха повикани четири млади набора с обща численост 200 000 души, но те едва успяха да попълнят загубите (160 000 д.). Огромното мобилизационно напрежение скоро доведе страната до икономическа разруха.

Не може да се четат спокойно страниците, където авторите говорят за снабдяването на армията през тази голяма война: наличие на бойни припаси едва за 2 месеца; 35% недостиг на облекло и обувки; значително остарели образци въоръжение; постоянен недостиг на хранителни припаси за фронта и пр. Човек се изпълва с гняв и презрение към ръководителите на армията и страната, които са се отнасяли така лекомислено към подготовката на армията за война.

Характерно за провеждането на мобилизацията през тази война е нейният неорганизиран характер, недостигът на личен състав и материални ресурси за окомплектуване на армията по военновременните щатове, неспазване определените мобилизационни срокове и безразборната отсрочка на запасни от армията. Като изтъкват всичко това, авторите правилно търсят причините за всичко това в крайна

сметка в авантюристичната и недалновидна, предателска политика на българската буржоазия, която доведе страната до втора национална катастрофа.

В последната глава авторите разглеждат развитието на организацията, окомплектуването и мобилизацията на българската армия от 1918 до 1944 г. Известно, е че военното ръководство в България през този период бе възприело изцяло схващанията на германския генерален щаб. Считаше се, че това е най-подходящата теория за нашите условия за бързо постигане политическите цели на българската буржоазия. А за постигане на тези цели българската буржоазия се готвеше за война срещу всички свои съседи. Ето защо трябваше да се строи голяма армия, с всички видове въоръжени сили и родове войски.

И тук авторите правилно изтъкват, че силите и средствата не достигаха за тази голяма и почти непосилна задача. С това се обяснява фактът, че нито един род войска или вид въоръжени сили не бе развит до степен за решаване на сериозни бойни задачи. Независимо от големия й боен състав (700 000 души) военновременната армия не беше съвременна армия — слаба бе моторизацията, ударната сила на армията бе недостатъчна, огневата мощ бе под изискванията, противотанковата отбрана бе неустойчива.

Слабо място в изграждането на армията бе натрупването на запасни кадри от офицери, сержанти и войници за военно време. Направеното в това отношение задоволяваше само мирновременните потребности. Военното училище едва осигуряваше кадри за мирно време, а военната академия за 20 години подготви само около 300 офицери ШЗО даваше запасни офицери далеч под потребностите за военно време. Броят на необучените запасни сержанти и войници бе твърде голям. Всичко това авторите са схванали и анализирали критически и правилно.

Недостатъчно развитите мобилизационни органи в този период не бяха в състояние да се справят с огромната по обем мобилизационна работа. Плановете не се подхвърляха на практическа проверка, не се контролираше системно мобилизационната работа във войските. По-сериозно внимание на този въпрос царските военачалници започнаха да обръщат, когато войната бе на прага на страната. Авторите са дали вярна и изчерпателна оценка на мобилизационната готовност на армията в този период.

Важен момент в предлагания труд представлява анализът на опитите за създаване на върховен орган за подготовка на страната за

война. Авторите проследяват щателно „дейността“ на този орган, който в крайна сметка не допринесе нищо съществено за повишаване на боеспособността и мобилизационно-бойната готовност на армията. Така наречената Дирекция за гражданска мобилизация не оправда предназначението си.

*

Съществен недостатък или по-точно непълнота в предлагания труд трябва да се счита, че в него не са намерили място въпросите, отнасящи се до бойната подготовка, възпитателната работа, морално-политическата подготовка, дисциплината и дисциплинарната практика в българската армия. Видимо, авторите са счели (и не без основание), че това ще надхвърли рамките на задачата, която са си поставили. Трябва да се съжалява, че задачата не е била разширена — в такъв случай бихме имали пълна представа за изграждането на българската армия в периода от 1878 до 1944 г.

Многобройните приложения са твърде ценен илюстрован документален исторически материал, който може да послужи за по-задълбочени изследвания в тази област.

Езикът на предлагания труд е достъпен не само за военния читател. Така написаният труд може да се ползува свободно от широки читателски кръгове. Това прави книгата още по-ценна.

П. Р. Столнов

ГЛАВА ПЪРВА

БОЕН СЪСТАВ, ОРГАНИЗАЦИЯ, ПОПЪЛВАНЕ И МОБИЛИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА 1878 Г. ДО КРАЯ НА СРЪБСКО-БЪЛГАРСКАТА ВОЙНА 1885 Г.

1. ПОЛИТИЧЕСКО ПОЛОЖЕНИЕ

Руско-турската война завърши със сключения на 3 март 1878 г. мирен договор в Сан Стефано. По силата на този договор се създаваше независима българска държава, която обхващаше земите на Южна Добруджа, Дунавската равнина, Тракия (без Одрин и Гюмюрджина), Македония, град Пирот и Западните покрайнини. Сърбия, Черна гора и Румъния станаха независими държави. Босна и Херцеговина се обособиха в една автономна област. Със Санстефанския мирен договор фактически се свърши с турското владичество на Балканите.

С Руско-турската война от 1877—78 г. се завърши и антифеодалната революция в България. В хода на войната и непосредствено след нея земите на турските бейове и чифликчии бяха завзети или изкупени от българските селяни. В градовете цеховите прегради на занаятчиите бяха разрушени. България се превърна в страна на дребните стокопроизводители. Основна обществена класа стана дребната буржоазия (дребните стокопроизводители). Кореняците на чорбаджийската класа бяха подкопани с ликвидирането на чифликчийството. Остатъците от чорбаджийството, духовенството и корумпираната интелигенция съществуваха като втора социална група (класа).

При такова състояние на обществените сили и наличието на временното руско управление започва да се развива вътрешният политически живот на страната. Съществено влияние върху изграждането на армията оказваше външното обкръжение, външната политика на България.

Интересите на западните държави и Русия на Балканите и в България бяха противоречиви. Англия се стремеше да запази съществуването на Отоманската империя, която затваря Босфора и Дарданелите за изход на Черноморския руски флот в Средиземно море. Германия след победата над Франция през 1870/71 г. израсна като

мощна континентална сила и се стремеше към завладяване на колонии. Нейният „поход на изток“ беше насочен в направление на Белград, София, Цариград, Багдад, Индия.

Австро-Унгария се стремеше на юг, към Солун, през долината на река Вардар, Босна и Херцеговина. Австро-Унгария беше и проводник на германската политика на изток.

Ето защо английските, германските и австро-унгарските капиталисти, които се стремяха да заграбят за свои цели Балканите, не се съгласиха да съществува силна и могъща България, освободена от Русия. Англия и другите европейски държави се противопоставяха яростно на Санстефанския мирен договор. Грабителското съперничество между западните сили на Балканите доведе до унищожаването на Санстефанския договор и натрапването на балканските народи решението на Берлинския конгрес.

На Берлинския конгрес Австро-Унгария, Германия и Англия разпокъсаха новосъздадената българска държава. Северна България беше провъзгласена за независимо княжество. Южна България беше превърната в турска автономна област. Македония остана напълно под властта на султана. Англия и Австро-Унгария, без да гръмнат нито с една пушка, заграбиха: първата — остров Кипър, а втората — Босна и Херцеговина. На Берлинския конгрес Англия, Австро-Унгария и Германия се явиха като гробокопачи на българската свобода. Те създадоха такова политическо положение, което благоприятствуваше дълги години след конгреса Балканите да бъдат барутен погреб, който може да се възпламенява в зависимост от интересите на западните държави. Решенията на Берлинския конгрес породиха в България силно народно движение за обединение на разделените ѝ части. Това движение имаше подкрепата и на временното руско управление в България.

След прекратяване дейността на временното руско управление в България и предаване на цялата власт в княжеството на княз Александър Батенберг, а в Източна Румелия на генерал-губернатора Александър Богориди (7 юли 1879 г.) народното движение за присъединяване на Южна България и освобождаване на Македония се разрасна. Недоволствата от решенията на Берлинския конгрес взеха широки размери сред народа.

При тая политическа обстановка на 6. IX. 1885 г. в Южна България беше обявено Съединението със Северна България.

Съединението беше една изненада за великите сили и балканските съседи на България. Българското правителство очакваше намесата на Турция и струпа войските си на турската граница. Европейските държави не бяха готови за водене на голяма война и още от началото започнаха да търсят начини и средства за локализиране на конфликта. Румъния и Черна гора не реагираха против Съединението, а Гърция, Турция и Сърбия протестираха, като заявиха, че се нарушавало балканското равновесие, установено от Берлинския конгрес.

Сръбският крал и сръбското правителство считаха, че е дошъл моментът да разширят своите владения, и нямаха търпение да дочакат решенията на Цариградската конференция. Подтиквани от Австро-Унгария, те търсеха поводи за започване война с България. Раздухваха емигрантския въпрос и зачестиха пограничните инциденти с цел да извършат и те съединение на пограничните райони в Сърбия. Всички тия усилия на сръбското правителство нямаха резултат. Накрая великосръбските шовинисти начело с крал Милан обявиха, че от 2 (15) ноември 1885 г. се намират във военно положение с Българското княжество. Войските на крал Милан нахлуха в българска територия към София и Видин.

Така започна Сръбско-българската война в 1885 г. В условия на такава вътрешна и външна политическа обстановка се развиваше и строителството на младата българска армия.

През целия период от Освобождението до Сръбско-българската война военната доктрина на българската армия беше отбранителна. Нямаше никакъв план за водене на война, нямаше мобилизационен план и план за съсредоточаване на войските към границите. Българската армия както преди, така и след Съединението се готвеше за отбрана на границите на страната от турските посегателства.

2. ИКОНОМИЧЕСКИ ВЪЗМОЖНОСТИ НА БЪЛГАРИЯ

Младата българска държава в годините непосредствено след Освобождението беше в началния период на своето самостоятелно икономическо развитие.

Главният стопански отрасъл в страната беше земеделието. Земята се обработваше крайно примитивно на основата на индивидуалните дребноселски стопанства, поради което то беше слабо производително. Върху общия обем на земеделското производство имаше голямо влияние и масовото изселване на турското население, вследствие на което много обработваема площ остана неизползувана. Ако се съди по разполагаемите данни през периода 1881—1885 год.[1], става ясно, че годишното производство на зърнени храни е достигало да се изхранва населението на страната в продължение само на 1,3 година, при условие, че се преустанови всякакъв износ.[2] Това обаче беше невъзможно, тъй като със спирането на износа би се спряло развитието на цялото народно стопанство. Износът на зърнени храни беше единственият източник на средства за внос.

В не по-добро състояние беше и скотовъдството в страната, особено коневъдството. То не можеше да даде на армията необходимите ѝ коне за окомплектуване на конницата и артилерията. В 1883 г. беше създаден конезаводът край Шумен (Коларовград) с цел да се подобри качественото състояние на конете, собственост на населението. Поради скорошното започване на войната обаче тази мярка не даде исканите резултати.

[1] Статистически годишник IV — 1912 г.

[2] Населението на България общо за двете области в началото на 1885 г. е възлизало на 3 054 596, от който 1 556 508 мъже и 1 498 088 жени.

Промишлеността на страната беше съвсем слабо развита. Имаше само 36 фабрични заведения, повечето от които бяха мелници и пивоварни, и 6 фабрики за прежда и шаяци. Фабричнопроизведеният текстил беше недостатъчен да задоволи нуждите на населението и армията. Народът тогава се обличаше главно от домашния стан на българката.

Късният период на стопанско развитие, капитулациите по Берлинския договор (чл. 8), конкуренцията отвън и липсата на капитали вътре в страната бяха главните причини за слабото развитие на промишлеността.

В лошо състояние беше и транспортът в страната. Шосейната и особено железопътната мрежа бяха слабо развити. Железопътни линии имаше само Белово—Търново Сеймен, Ямбол—Нова Загора—Търново Сеймен, Русе—Варна. Поради отдалеченото им положение и малкия им подвижен състав тези жп линии не можеха да осигурят съсредоточаването на войските към отделеното се оперативни направления. Годишните бюджети на държавата приключваха без дефицити, а понякога дори имаха и излишъци. Това обаче не беше резултат на силна икономика, а на твърда политика на балансиране на държавните приходи и разходи въпреки огромните нужди от строителство във всички сектори на държавата. При тези условия се заделяха немалко средства за строителството на въоръжените сили[1]. Тези средства, макар да съставляваха лъвския дял от бюджета, бяха недостатъчни за изграждане на въоръжените сили, тъй като младата българска армия нямаше нищо, а се нуждаеше от всичко. Няма да бъде пресилено да се каже, че при тогавашните финансови възможности на държавата армията не щеше да се формира в такъв кратък срок, ако не беше голямата помощ, дадена ѝ от командуването на руските войски в България в първите години след Освобождението.

Изобщо икономическите възможности на княжество България бяха твърде малки. Народното стопанство имаше всички белези на неразвитост. Източниците на икономическа мощ бяха земята, дървеното радо и коравата ръка на земеделеца. Машината не вземаше почти никакво участие в националния доход на страната. Народното стопанство не можеше да осигури достатъчни финансови средства за бързо и пълно снабдяване на армията. То не можеше да ѝ даде качествени коне, текстил, обработени кожи, предмети за снаряжение на личния състав, медикаменти, оръжие и бойни припаси. Обемът на производството на зърнени храни беше такъв, че при една по-продължителна война прехранването на населението и армията можеше да изпадне в криза.

[1] От всичко 225 097 000 лв. разходи по редовните бюджети на държавата в периода 1879—1885 г. за армията са похарчени 81 600 000 лв., или средно 36,3%

3. БОЕН СЪСТАВ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ

През освободителната Руско-турска война 1877/78 г. българските опълченски дружини показаха чудеса от храброст. Те послужиха за база при изграждане на редовната българска армия.

Известно е, че бойният състав и организационната структура на армията зависят преди всичко от предназначението ѝ, което се определя в последна сметка от политиката на страната. Върху бойния състав на армията немалко влияние оказват и вероятните противници и съюзници, икономическите възможности, количеството и качеството на населението и въоръжението, театърът на военните действия, а също така и вероятният характер на бъдещата война.

През периода от 1878 г. до Сръбско-българската война 1885 г. политиката на страната поставяше основна задача на армията — запазване териториалната цялост на княжеството и недопускане връщането на султанската власт в Южна България. За изпълнение на тази задача се налагаше да се строи многочислена, добре въоръжена и укомплектувана армия, която да може да противостои с успех срещу силните армии на съседните страни. Но политиката на страната, основаваща се на здравия съюз с Русия, осигуряваше изпълнението на тази задача и с по-малко сили и средства. За Турция и останалите съседни страни беше ясно, че при настъпление срещу България те ще срещнат руските войски. Това обстоятелство създаваше условия предназначението на българската армия в началния период на своето развитие да бъде в пълно съответствие с предварителните условия на мирния договор, сключен на 3 март 1878 г. в Сан Стефано, а именно: „Княжество България да има за охрана на реда, безопасността и спокойствието на страната своя земска войска."[1]

Непосредствено след Освобождението България нямаше подготвени офицери и сержанти, въоръжение, материални средства и др. Още от самото начало руската армия в България осигуряваше новосъздадената Българска земска войска с всичко необходимо[2], която се изграждаше на основата на общо задължителната военна служба.

Управлението на войските в княжеството при висшия надзор и ръководството на княза се предоставяше на военния министър. За

[1] Статия VI и VIII от предварителните условия за мира.

[2] През 1878—79 г. главното интендантство на руската армия в България отпусна 54 000 комплекта облекло (готово и в материя) и снаряжение и закупи от завръщащите се в Русия казаци 2232 коня за българската кавалерия и артилерия. Освен това руската армия предаде безплатно на разореното българско население 9988 коня за стопански нужди. Въоръжаването на Българската земска войска се извършваше също от руската армия в България. За нуждите на българската армия бяха дадени 27 000 пушки „Крнка", 900 пушки „Драгунски" със 100 000 патрона, 4000 пушки „Шнайдер" и 5000 пушки „Пибоди" — турски. В Южна България за обучаване на населението след превъоръжаването на руската армия през 1879 г. бяха дадени 150 000 пушки „Крнка" с 35 милиона патрона, 600 карабини „Бердана" с 660 000 патрона, 2700 револвера „Смит" и „Весон" с 275 000 патрона, 6400 саби и други материали от въоръжението. До окончателната евакуация на руските войски от България редовният състав на Българската земска войска беше зачислен на интендантско снабдяване към руската армия.

управлението и попълването на земската войска беше установена териториална система. Всички части на Българската земска войска в дадена губерния се подчиняваха на съответния губернски военен началник, а във всеки окръг — на съответния военен началник, който бе и командир на пехотната дружина в окръжния център. Ръководството на артилерийските части и учреждения в княжеството се предоставяше на началника на артилерията във военното министерство. За формиране на щаба на земската войска и за осъществяване управлението на войската бяха използувани щабът на българското опълчение и неговите бригадни управления. Организацията на войската беше земска (милиционна). Всеки окръг, по нареждане на императорския комисар, даваше определен брой милиционери, от които се формираха пехотни роти и дружини, артилерийски батареи, сапьорни роти и конни сотни. За обучение и отбиване на военната служба милиционерите се събираха в окръжния град по ротно и в крайни случаи в по-малки поделения в казармени помещения или в лагери. Първоначално командният кадър (офицери и сержанти) на земската войска беше назначаван от състава на руската армия.

Осигуряването на частите и поделенията от земската войска с продоволствие, вещево имущество, коне, каруци, казармени помещения, отопление и други имущества се осъществяваше първоначално със средства от местното население, доставяни по начин, установен от съответния военен началник. Впоследствие започнаха да се устройват кухни в ротите и конните сотни със средства, отпускани от военното министерство[1].

До края на 1878 г. освен дванадесетте опълченски дружини, чийто състав беше доведен до 1000 души, през август и ноември 1878 г. бяха формирани нови седемнадесет пехотни дружини, шест конни сотни и шест артилерийски батареи[2], или общо Българската земска

[1] Временни правила за образуване на земската войска в княжество България.

Заповед № 1 от 20. VII. 1878 г. за формиране и устройство на Българската земска войска.

[2] Със заповед № 3/27. VII. 1878 г. пехотните дружини от българското опълчение влязоха в състава на Българската земска войска и се преименуваха 1 дружина в 1 Софийска пехотна дружина; 2 дружина в 2 Кюстендилска пехотна дружина; 3 дружина в 3 Радомирска пехотна дружина; 4 дружина в 20 Пловдивска пехотна дружина; 5 дружина в 23 Казанлъшка пехотна дружина; 6 дружина в 24 Старозагорска пехотна дружина; 7 дружина в 12 Габровска пехотна дружина; 9 дружина в 26 Сливенска пехотна дружина; 10 дружина в 27 Ямболска пехотна дружина; 11 дружина в 6 Видинска пехотна дружина; 12 дружина в 15 Свищовска пехотна дружина.

Със заповед № 5/24. VIII. 1878 г. се призоваха на служба в Българската земска войска 20 400 новобранци, от които 3000 се даваха за довеждане състава на всяка опълченска дружина до 1000 души, а с останалите 17 400 души се формираха 4 Самоковска, 5 Орханийска, 7 Ломска, 8 Врачанска, 10 Севлиевска, 11 Ловчанска, 13 Еленска, 16 Плевенска, 14 Русенска, 17 Разградска, 18 Силистренска, 21 Пловдивска, 27 Пазарджишка, 25 Хасковска, 28 Бургаска пехотна дружина, 1 Софийска, 2 Видинска, 3 Търновска, 4 Русенска, 5 Пловдивска и 6 Сливенска конна сотня; 1 Софийска, 2 Видинска, 3 Търновска, 4 Русенска, 5 Пловдивска и 6 Сливенска артилерийска батарея.

войска наброяваше 29 пехотни дружини, 6 конни сотни и 6 артилерийски батареи — всичко 31 400 души. Всяка дружина, конна сотня и артилерийска батарея носеше името на населеното място, където беше дислоцирана. Командуването и щабът на Българската земска войска отначало бяха в Търново, а от есента на 1878 г. — в София. Българската земска войска просъществува в това положение до януари 1879 г., когато според Берлинския договор България беше разделена на васално княжество и автономна румелийска област.

а) Боен състав и организация на българската армия в княжеството

Княжество България беше разделено в административно отношение на 5 губернии (Софийска, Видинска, Търновска, Русенска и Варненска). Пехотните дружини, конните сотни и артилерийските батареи се разпределиха по губернии и бяха подчинени на губернски военни началници[1]. Общият мирновременен състав на войските на княжеството беше 21 пехотна дружина, 5 конни сотни, 6 полеви артилерийски батареи, планинска и конна батарея, една и половина сапьорна рота, обсадна рота и команда на местния артилерийски парк. Малкият брой пехотни дружини, конни сотни и артилерийски батареи осигуряваше успешното изпълнение на задачите по подготовката на кадри и охрана на вътрешния ред в дадена губерния. По това време пред княжество България обаче стоеше и задачата за охрана и отбрана на неуточнената граница с Турция и Сърбия. Това наложи през юли 1879 год. да се разформират командуванията и щабовете на губернските военни началници и от тях се формираха два военни отдела — Източен и Западен[2].

На началника на военния отдел се подчиняваха в дисциплинарно отношение всички батареи, артилерийски учреждения и сапьорни роти, дислоцирани на територията на отдела. В управлението на на-

[1] В Софийска — пет пехотни дружини, две конни сотни, три артилерийски батареи; във Видинска — четири пехотни дружини, една конна сотня и артилерийска батарея; в Търновска — пет пехотни дружини, една конна сотня и артилерийска батарея; в Русенска — четири пехотни дружини и артилерийска батарея; във Варненска — три пехотни дружини, една конна сотня и две артилерийски батареи.

[2] В състава на Източния военен отдел — Шумен (Коларовград) бяха включени 10 Севлиевска, 12 Габровска, 9 Търновска, 14 Русенска, 17 Разградска, 18 Силистренска, 19 Шуменска, 20 Варненска пехотна дружина, 3 Търновска, 4 Русенска конна сотня и 1 сапьорна рота. В състава на Западния военен отдел Плевен бяха 6 Видинска, 7 Ломска, 21 Берковска, 8 Врачанска, 15 Свищовска, 16 Плевенска, 5 Орханийска, 14 Ловешка пехотна дружина и 2 Видинска конна сотня. Командирът на 1 Софийска пехотна дружина беше с ранг началник на военен отдел и на него се подчиняваха 2 Кюстендилска, 3 Радомирска и 4 Самоковска пехотна дружина.

Със заповед № 44/1879 г. 29 Варненска пехотна дружина се преименува в 20 Варненска пехотна дружина.

С привременното положение на българската войска, утвърдено с указ № 108 от 17. XII. 1879 г., 5 Орханийска пехотна дружина се преименува в 5 Тетевенска и се подчини на началника на софийския военен отдел.

чалниците на военните отдели се водеше отчетът на запасните и опълчението. Началниците на военните отдели повиквaха запасните и опълчението на обучения и на действителна или редовна служба. При водене на отчета на запасните и опълчението началниците на военните отдели използуваха командирите на пехотните дружини, които в същото време бяха и окръжни военни началници.

За изпълнението на горните задачи управлението на военния отдел се състоеше от един началник — полковник — и четири адютанти — капитани или старши лейтенанти. В пехотните дружини един от офицерите се назначаваше за адютант там, където това беше възможно, без това да се отрази на обучението на личния състав, назначаваше се и по един офицер за кевчежник, домакин и завеждащ оръжието.

Непосредственото управление на артилерията и всички артилерийски складове в княжеството, а така също и ръководството на занятията по артилерийска подготовка във всички части на армията се осъществяваше от началника на артилерията във военното министерство. Управлението на началника на артилерията се състоеше от един началник — полковник — и трима адютанти — капитани или старши лейтенанти.

Непосредственото управление на сапьорните поделения, а така също и ръководството и обучението в сапьорно дело на всички пехотни дружини, конни сотни и артилерийски батареи се извършваше от завеждащия военноинженерната част във военното министерство, който осъществяваше ръководството и контрола по използването на казармения фонд и снабдяването на войските с инженерно имущество. Управлението на завеждащия инженерната част се състоеше от един завеждащ — майор или подполковник — и двама адютанти — младши офицери.

Началниците на военните отдели, артилерията и завеждащият инженерната част се подчиняваха на министъра на войната. Министърът на войната имаше един помощник-министър, наричан другар на министъра на войната — полковник или генерал, който изпълняваше задачи по определение на министъра, а при негово отсъствие го заместваше. Министерството на войната по това време се състоеше от двама офицери за поръчения, трима началници на отделения — старши офицери, четирима техни помощници — младши офицери — и двама адютанти на военния министър — младши офицери, управление на началника на артилерията, управление на завеждащия инженерната част и военносъдебната част.

Продоволствието на частите и поделенията се осъществяваше като за срочнослужащия личен състав, така и за конския състав се определяше дневен паричен оклад. Освен паричния оклад на всяка част и отделно квартируващо поделение се отреждаха обработваеми площи за зеленчукови и овощни градини. Размерът на зеленчуковите градини се определяше с оглед те да осигурят частите с нужното количество зеленчук и овощия за една година.

Продоволственото снабдяване в ротите, конните сотни и батареите се извършваше от началника на артелното домакинство. Във всяка рота (батарея) се назначаваха войници за артелчици и фуражири. На тези артелчици и фуражири се даваха парични аванси, с които те закупуваха от пазара необходимото продоволствие и фураж. Паричният оклад се изразходваше само по нареждане на командира на пехотната дружина или командира на самостоятелната рота (батарея).

За осигуряване личния състав с вещево доволствие се отпускаха парични средства в размер на определен годишен оклад. Командирите на пехотните дружини и самостоятелните роти (батареи) закупуваха от пазара необходимите им вещи. За своевременно осигуряване на войските с продоволствие и обозно-вещево имущество обикновено командирите на дружини и самостоятелни роти сключваха договори с предприемачи, които осигуряваха войските с всичко необходимо. За някои предмети от обозно-вещевото имущество военното министерство сключваше договори с предприемачи, които снабдяваха със съответния предмет цялата армия.

Осигуряването на частите с въоръжение и боеприпаси се осъществяваше от артилерийски складове и бази на армията. За воденето на отчета, съхраняването и ремонта на въоръжението в пехотните дружини и самостоятелни роти (батареи) един от офицерите се назначаваше за завеждащ оръжието. Ремонтът на оръжието се извършваше от майстори войници под ръководството на щабния оръжеен майстор в дружината (батареята). Оръжието, което не можеше да се ремонтира в частта, се изпращаше в централната артилерийска работилница за ремонт, като в замяна на него от централните артилерийски складове се изпращаше изправно оръжие.

Медицинското осигуряване на войските се осъществяваше безплатно от гражданските медицински органи и болници.

През 1879 г. беше сложено началото на пехотата, артилерията, кавалерията и инженерните войски в Българската земска войска.[1]

През лятото на същата година беше формирана и българската морска част, в която влизаха подарените от руския Долнодунавски отряд 6 речни кораба, 7 парни катера, 3 шлепа и няколко гребни лодки. Непосредствено след формирането на военните отдели с цел да се постави по-добър ред в номерацията на пехотните дружини те бяха преименувани.[2]

[1] Пехотните дружини бяха в четирироте н състав и имаха по 608 души; батареите бяха в осеморъдеен състав и имаха 293 души, планинската — 268 души, а конната — 155 души. Сапьорната рота — 255, обсадната рота — 320 души, командата за местния артилерийски парк — 100 души. Всичко на действителна служба — 16 240 души.

[2] С указ № 36/1879 г. пехотните дружини бяха преименувани, както следва: 1 Софийска — в 1 Софийска пдр; 2 Кюстендилска — в 2 Кюстендилска пдр; 3 Радомирска — в 3 Радомирска; 4 Самоковска — в 4 Самоковска; 5 Тетевенска — в 5 Тетевенска; 6 Видинска — в 10 Видинска; 7 Ломска — в 7 Ломска; 8 Врачанска — в 8 Врачанска; 9 Търновска — в 17 Търновска; 10 Севлиевска — в 14 Севлиевска; 12 Габровска — в 18 Габровска; 11 Ловешка — в 13 Ловешка; 13 Еленска — в 21 Еленска; 14 Русенска — в 23 Русенска; 15 Сви-

През 1880 г. бяха доставени няколко нови скорострелни оръдия. Формирана беше една скорострелна батарея в Плевен, с която артилерийските батареи се увеличиха от осем на девет, дислоцирани в различни райони на страната. Управлението на отделните батареи беше затруднено. Използването им в боя, обучението на личния състав и цялостното им устройство беше в несъответствие с изискванията. Това наложи да се формира първият артилерийски полк в нашата армия в състав от шест батареи.[1] През същата година бяха формирани още две пехотни дружини и една конна сотня, с което конните сотни се увеличиха на шест. От четирите конни сотни беше формиран един конен полк.[2]

Подробно организацията на армията на княжество България към 1880 г. е показана на схема 1.

През 1880 г. Народното събрание прие закон за формиране на народното опълчение. Народното опълчение имаше предназначение да подготви целия народ във военно отношение, а управляващата партия искаше да има в свои ръце въоръжената сила, която да не позволи на княза да използува редовната армия за свои лични цели. Съгласно закона устройството на народното опълчение се основаваше на чисто милиционна система. Службата в опълчението беше задължителна за всички граждани от 22- до 40-годишна възраст, които не се числят в действуващата армия или в нейния запас. Опълченците се сбучаваха не повече от 50 дни в годината. Ръководството на опълчението се осъществяваше от Министерския съвет. На Министерството на войната бяха предоставени само контролът по обучението и опазването на оръжието. За ръководство и управление на частите от народното опълчение към всеки окръг имаше комитет, който се състоеше от председател и четири члена, избрани с тайно гласуване от четниците и помощник-четниците в окръга. Опълченците бяха организирани в чети от 200 души. Началникът на четата се избираше с тайно гласуване от цялата чета. Броят на четите в окръга зависеше от необучените ресурси в дадено населено място или район.

През 1881 г. основните сили и средства бяха насочени към създаването на народното опълчение. Редовната армия беше увеличена само с една пехотна дружина.[3]

През 1882 г. жандармерията в княжеството беше реорганизирана в драгунски корпус, който влезе в състава на армията.[4] Управле-

щовска — в 15 Свищовска; 16 Плевенска — в 16 Плевенска; 17 Разградска — в 22 Разградска; 18 Силистренска — в 24 Силистренска; 19 Шуменска — в 19 Шуменска; 20 Варненска — в 20 Варненска; 21 Берковска — в 9 Берковска.

[1] Заповед № 75/1880 г. — Сборника на Хрусанов.

[2] С указ № 105/1880 г. се формира 11 Орханийска, 12 Раховска пдр и 1 конна сотня. С указ № 116/1880 г. се формира 1 конен полк.

[3] С указ № 45/1881 г. 16 Плевенска пех. дружина се преименува в 16 Провадийска пех. дружина и се формира 6 Плевенска пех. дружина.

[4] С указ № 73/1882 г. корпусът на жандармерията се разформира и на негово място се формира драгунският корпус.

нието на драгунския корпус се осъществяваше от един началник на

* С указ № 41/1884 г. пехотните полкове се формираха, както следва: 1 пехотен полк в състав от 1, 2 и 6 пехотна дружина с щаб в София; 2 Струмски пехотен полк в състав от 2, 3 и 4 пехотна дружина с щаб в Кюстендил; 3 Бдински пехотен полк в състав от 7, 9 и 15 пехотна дружина с щаб във Видин; 4 Плевенски пехотен полк в състав от 10, 13 и 14 пехотна дружина с щаб в Плевен; 5 Дунавски пехотен полк в състав от 19, 23 и 24 пехотна дружина с щаб в Русе; 6 Търновски пехотен полк в състав от 17, 18 и 21 пехотна дружина с щаб в Търново; 7 Преславски пехотен полк в състав от 8, 11 и 22 пехотна дружина с щаб в Коларовград; 8 Приморски пехотен полк в състав от 12, 16 и 20 пехотна дружина с щаб във Варна.

нието на драгунския корпус се осъществяваше от един началник на

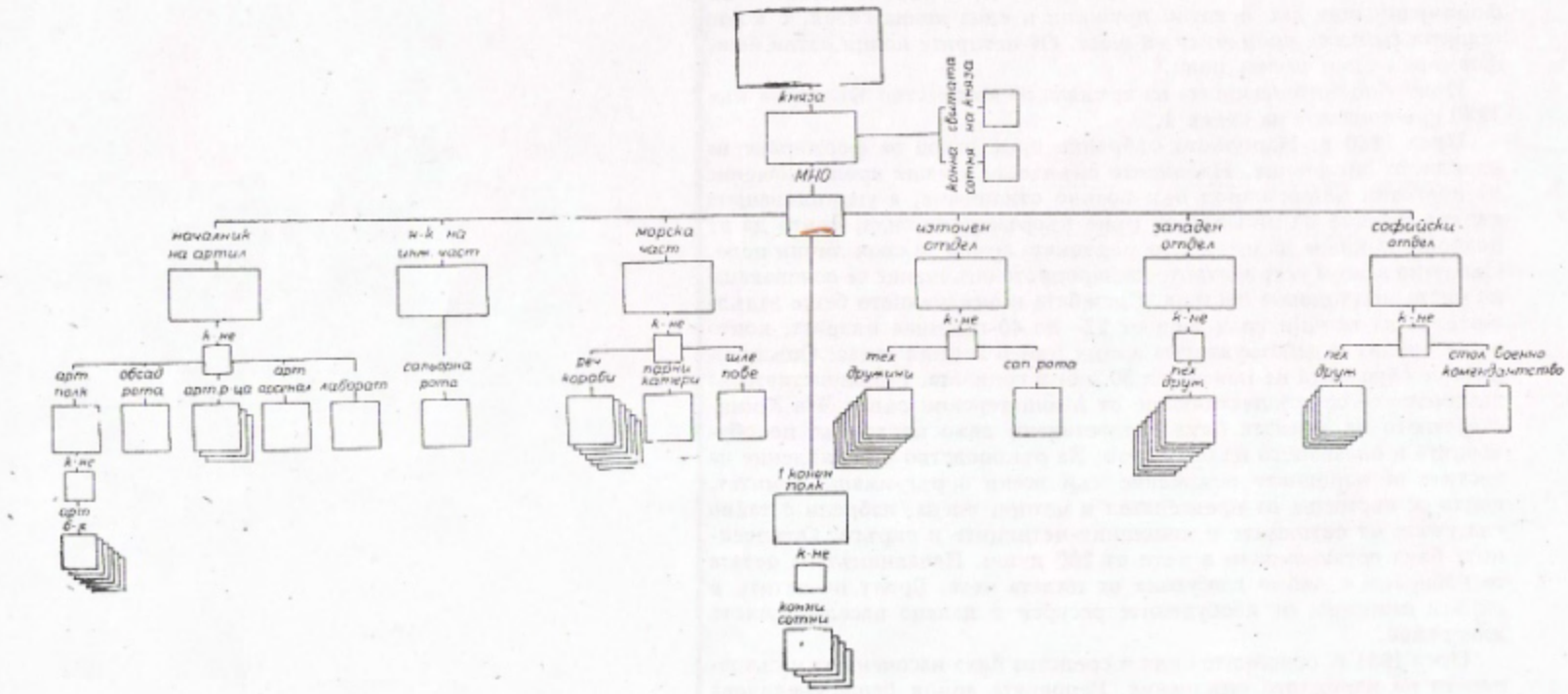

Схема 1. Организация на българската армия в княжеството към 1880 г.

[3] С указ № 41/1884 г. пехотните полкове се формираха, както следва: 1 пехотен полк в състав от 1, 2 и 6 пехотна дружина с щаб в София; 2 Струмски пехотен полк в състав от 2, 3 и 4 пехотна дружина с щаб в Кюстендил; 3 Бдински пехотен полк в състав от 7, 9 и 15 пехотна дружина с щаб във Видин; 4 Плевенски пехотен полк в състав от 10, 13 и 14 пехотна дружина с щаб в Плевен; 5 Дунавски пехотен полк в състав от 19, 23 и 24 пехотна дружина с щаб в Русе; 6 Търновски пехотен полк в състав от 17, 18 и 21 пехотна дружина с щаб в Търново; 7 Преславски пехотен полк в състав от 8, 11 и 22 пехотна дружина с щаб в

През 1880 г. бяха доставени няколко нови скорострелни оръ-

в 22 Разградска; 16 [illegible] Шуменска; 20 Варненска — в 20 Варненска; 21 Берковска — в 9 Берковска.

[1] Заповед № 75/1880 г. — Сборника на Хрусанов.

[2] С указ № 105/1880 г. се формира 11 Орханийска, 12 Раховска пдр и 1 конна сотня. С указ № 116/1880 г. се формира 1 конен полк.

[3] С указ № 45/1881 г. 16 Плевенска пех. дружина се преименува в 16 Провадийска пех. дружина и се формира 6 Плевенска пех. дружина.

[4] С указ № 73/1882 г. корпусът на жандармерията се разформира и на негово място се формира драгунският корпус.

нието на драгунския корпус се осъществяваше от един началник на корпуса, адютант и девет окръжни началници. По същество драгунският корпус продължи да изпълнява задачите по вътрешната безопасност на страната, т. е. задачите на жандармерията. В продължение на 2 години военното министерство и началниците на военните отдели в княжеството чрез поделенията на драгунския корпус се занимаваха с редица въпроси, неприсъщи на армията. Опитът показа, че органите на военното министерство не са в състояние да ръководят едновременно действуващата армия, занятията в народното опълчение и изпълнението на всички задачи на жандармерията (драгунски корпус). Това наложи през есента на 1883 г. драгунският корпус да се разформира.[1] Неговите задачи се подеха от жандармерията, подчинена на Министерството на вътрешните работи. През същата година въпросите за присъединението на Южна към Северна България добиваха голяма популярност. Военното министерство считаше, че тая организационна структура на армията не дава възможност да се водят бойни действия. Управленията на военните отдели не бяха в състояние да организират отчета на запасните, мобилизация на частите и управлението на 6—8 отделни пехотни дружини в боя. С цел да се създадат по-добри условия за поддържане на мобилизационната и бойната готовност на частите военните отдели бяха разформирани и на тяхно място бяха формирани 4 пехотни и 1 конна бригада, 1 артилерийски полк и 1 пионерна дружина[2]. Реорганизирането на 3-е военни отдела в 4 пехотни бригади не подобряваше значително управлението на войските. Още през първите месеци след реорганизацията се установи, че управлението на 6 отделни дружини от щаба на бригадата е все още трудно. Затова през 1884 г. от съществуващите 24 пехотни дружини се формираха 8 пехотни полка в състав от 3 пехотни дружини и нестроева рота.[3] Съществуващата бригадна

[1] С указ № 756/17. IX. 1883 г. драгунският корпус се разформира. Всички имущества, личен състав и коне се предават на Министерството на вътрешните работи. Само една малка част от личния състав остана към военното министерство, на базата на което заедно с двете конни сотни се формира 2 конен полк.

[2] Със заповед № 79/24.III.1883 г. бяха формирани 1 пехотна бригада в състав 1, 2, 3, 4, 5 и 6 пехотна дружина с щаб на бригадата в София; 2 пехотна бригада в състав 7, 9, 10, 11, 13 и 14 пехотна дружина с щаб в Плевен; 3 пехотна бригада в състав 15, 17, 19, 21, 23 и 24 пехотна дружина с щаб в Русе; 4 пехотна бригада в състав 8, 12, 16, 18, 20 и 22 пехотна дружина с щаб в Шумен (Коларовград).От двата конни полка със заповед № 447/1883 г. беше формирана 1 конна бригада. През същата година 1 артилерийски полк беше реорганизиран в състав от 2 артилерийски отделения и беше формиран 2 артилерийски полк в състав също от две артилерийски отделения (дивизиони). Сапьорната рота беше реорганизирана в инженерна дружина в състав от 3 пионерни роти.

[3] С указ № 41/1884 г. пехотните полкове се формираха, както следва: 1 пехотен полк в състав от 1, 2 и 6 пехотна дружина с щаб в София; 2 Струмски пехотен полк в състав от 2, 3 и 4 пехотна дружина с щаб в Кюстендил; 3 Бдински пехотен полк в състав от 7, 9 и 15 пехотна дружина с щаб във Видин; 4 Плевенски пехотен полк в състав от 10, 13 и 14 пехотна дружина с щаб в Плевен; 5 Дунавски пехотен полк в състав от 19, 23 и 24 пехотна дружина с щаб в Русе; 6 Търновски пехотен полк в състав от 17, 18 и 21 пехотна дружина с щаб в Търново; 7 Преславски пехотен полк в състав от 8, 11 и 22 пехотна дружина с щаб в Коларовград; 8 Приморски пехотен полк в състав от 12, 16 и 20 пехотна дружина с щаб във Варна.

организация всяка от по два полка[1] се запази без изменения продължително време.

За военно време се предвиждаше всеки пехотен полк да формира още по две пехотни дружини — една действуваща и една запасна. Действуващата пехотна дружина влизаше в състава на полка като 4 дружина. Щабът на полка се състоеше от адютант на полка, завеждащ стопанството на полка, ковчежник, офицер, завеждащ лазарета, офицер, завеждащ оръжието, старши лекар и командир на нестроевата рота.

Управлението на бригадите изпълняваха всички задачи по воденето на отчета на личния състав и запасните, обучението на войските, поддържане на мобилизационната и бойната готовност на територията на бригадата приблизително както управленията на разформираните военни отдели.

В устройството на интендантското, артилерийското, инженерното и медико-санитарното осигуряване на българската армия не бяха внесени почти никакви съществени изменения. Армията не разполагаше с никакви запаси. В Министерството на войната беше формирано домакинско отделение, което изработваше бюджета на министерството, контролираше разходите по бюджета и сключваше търгове и договори за доставка на материали и бойна техника от вътрешността на страната и от чужбина. Продоволствието в частите се осъществяваше без домакински органи — от командирите и старшините на роти и от завеждащ домакинската част в дружините (квартирмайстор). Транспортът в частта бе представен от една каруца за всеки две роти (конни сотни). Целият обоз на българската армия се състоеше от една каруца за паричния сандък и канцеларията на главната квартира.

Осигуряването на частите с обозно-вещево имущество от командирите на частите посредством предприемачи-доставчици доведе до различия в качеството на материалите и формата на облеклото в различните части. Това наложи през периода от 1880 до 1885 год. да се формират 3 вещеви склада — софийски, русенски и варненски. От вещевите складове се осигуряваха частите с материалите, а ушиването на облеклото се извършваше от частите.

Снабдяването на частите с въоръжение и боеприпаси и поддържането им беше организирано добре. Началникът на артилерията имаше в свое разпореждане артилерийски арсенал, няколко подвижни и неподвижни артилерийски работилници и два оръжейни склада. Във всеки пехотен полк имаше по един офицер, завеждащ оръжието и бойните припаси, и няколко войника — оръжейни майстори. Транспортни средства за подвоз на боеприпаси нямаше. Боеприпасите се носеха в паласките на бойците, които събираха по 30 патрона.

[1] В 1 пехотна бригада — 1 и 2 пехотен полк; в 2 пехотна бригада — 3 и 4 пехотен полк; в 3 пехотна бригада — 5 и 6 пехотен полк; в 4 пехотна бригада — 7 и 8 пехотен полк.

Инженерното снабдяване на частите не беше устроено. Инженерната дружина беше школа за обучение в окопно-подривно дело на инструктори от пехотата, конницата и артилерията. Армията нямаше никакви инженерни складове и запаси от инженерно имущество.

За медико-санитарното и ветеринарното осигуряване в Министерството на войната имаше главен лекар, който ръководеше военните лекари в частите. Към всеки полк се формираше полкови лазарет с 20—60 легла. Санитарният обоз на полка се състоеше от една конна санитарна линейка. Обоз във военно време за евакуация на ранени и материали не се предвиждаше.

При тая организация и боен състав българската войска в княжеството просъществува до Сръбско-българската война 1885 г.

б) Боен състав и организация на българската армия в Източна Румелия

След назначаването на генерал-губернатора на Източна Румелия частите на Българската земска войска, дислоцирани в Пловдивска и Сливенска губерния, във всяко отношение се преподчиниха на генерал-губернатора на Източна Румелия[1]. От тях през февруари 1879 г. се формираха Пловдивската и Сливенската пехотна бригада.[2]

За да се изгради Българската земска войска в Източна Румелия в съответствие с някои клаузи на Берлинския договор, от 26.II.1879 г. земската войска на Източна Румелия бе преименувана в Източнорумелийска милиция и бе реорганизирана в дванадесет пехотни дружини и един учебен батальон[3]. Пехотните дружини бяха в същия състав, както тези в княжеството, а учебният батальон се състоеше от две пехотни роти, полуескадрон кавалерия, полубатарея артилерия и техническа рота с инженерен и строителен отдел. За полуескадрон на учебния батальон беше взета Пловдивската конна сотня.

Към края на 1879 г. в Пловдив бе формирана една дисциплинарна рота, където се изпращаха войници с провинения от дисциплинарен характер.

[1] На основание заповед № 27 от 5 януари 1879 г. на императорския комисар.

[2] В състав на Пловдивската пехотна бригада бяха включени 20 Пловдивска, 21 Пловдивска, 22 Пазарджишка, 23 Казанлъшка, 24 Новозагорска и 25 Хасковска пехотна дружина, съответно преименувани: 1 Пловдивска, 2 Пловдивска, 3 Пазарджишка, 4 Казанлъшка, 5 Старозагорска и 6 Хасковска пехотна дружина.

В състава на Сливенската пехотна бригада бяха включени 26 Сливенска, 27 Ямболска и 28 Бургаска пехотна дружина, съответно преименувани: 1 Сливенска, 2 Ямболска и 3 Бургаска пехотна дружина. Конните сотни също влизаха в състава на бригадите, преименувани в Пловдивска и Сливенска конна сотня. Артилерийските батареи в Пловдив и Сливен бяха прекомандировани към съответните пехотни бригади.

[3] 1 пдр — Пловдив; 2 пдр — Пловдив; 3 пехотна дружина — Пазарджик; 4 пехотна дружина — Левскиград (Карлово); 5 пехотна дружина — Казанлък; 6 пехотна дружина — Ст. Загора; 7 пехотна дружина — Сливен; 8 пехотна дружина — Ямбол; 9 пехотна дружина — Харманли; 10 пехотна дружина — Хасково; 11 пехотна дружина — Айтос и 12 пехотна дружина — Бургас.

От всичките дванадесет пехотни дружини на Румелийската милиция само 1 Пловдивска, 10 Хасковска и 12 Бургаска бяха по военновременния си състав — по 800 души, а всички останали имаха мировременен състав.

За правилния отчет на ресурсите от жива сила и материални средства в народното стопанство, а също така и за провеждането на военната подготовка на цялото население през 1881 г. Източна Румелия беше разделена на дванадесет наборни окръга.[1]

При тая организация Румелийската милиция просъществува до обявяването на Съединението — 6 септември 1885 г.

С обявяването на мобилизацията в Южна България се формираха 18 пехотни дружини по 800 военнослужащи в дружина. От двете пехотни роти на учебната дружина се формираха две резервни дружини по една в Пловдив и Сливен.[2]

Артилерията в Южна България се състоеше от една полубатарея (4 оръдия) и артилерийска работилница — всичко около 300 души. Инженерните войски в Южна България се състояха от една пионерна рота — всичко 250 души.

Общият състав на мобилизираната армия в Южна България беше около 37 000 души, заедно с доброволците — към 42 000.

За по-правилно управление на дружините в боя и с оглед поставените задачи със заповед № 4/9.IX.1885 г. бяха формирани няколко отряда.[3]

Снабдяването на армията първоначално беше организирано както в мирно време. Със заповед № 1 от 7.IX.1885 г. майор Николаев, главнокомандуващ южнобългарските войски, определя състава на дружинния обоз, както следва: 4 коня за шанцов инструмент; 12 коня за боеприпаси; 6 коня за еднодневна дажба сухар; 2 коня за аптечни принадлежности; 3 коня за офицерски вещи; 4 каруци за кухнята на дружината. Целият обоз се доставяше от народното стопанство по реквизиционен път.

В княжеството мобилизацията бе обявена след тази в Южна България. В началото на Сръбско-българската война бяха мобилизирани пехотните полкове на четирите бригади, двата конни полка

[1] 1 и 2 Пловдивски, 3 Пазарджишки, 4 Пещерски, 5 Казанлъшки, 6 Старозагорски, 7 Сливенски, 8 Ямболски, 9 Харманлийски, 10 Хасковски, 11 Айтоски и 12 Бургаски наборен окръг.

[2] Развръщането на пехотните дружини в Южна България стана по следния начин: 1 Пловдивска пехотна дружина се развърна в 1, 3 и 4 Пловдивска пехотна дружина; 2 Пловдивска — се допълни; 10 Хасковска се развърна в 1, 2 и 3 Хасковска пехотна дружина; 12 Бургаска се развърна в 1, 2 и 3 Бургаска пехотна дружина; 4 Пещерска се развърна с особен партизански отряд. Останалите пехотни дружини бяха допълнени.

[3] Търновоеймененски отряд (сега гр. Марица) в състав 9 Харманлийска, 1, 2 и 3 Хасковска, 2 Пловдивска, бившия учебен ескадрон и бившата учебна батарея; Ямболски отряд в състав — 1, 3 и 4 Пловдивска, 5 Казанлъшка, 6 Старозагорска, 7 Сливенска, 8 Ямболска и 3 Пазарджишка пехотна дружина; Бургаски отряд в състав — 1, 2 и 3 Бургаска и 11 Айтоска пехотна дружина; резервни части в състав 1 Пловдивски и 2 Сливенски пехотен полк; Хасковски партизански отряд; Пещерски партизански отряд; комендантства в Пловдив и Сливен.

и един жандармерийски полк, конвойният ескадрон от свитата на княза, два отделни ескадрона, двата артилерийски полка и пионерната дружина, три доброволчески софийски дружини, Шуменска, Русенска и Видинска доброволческа пехотна дружина с общ числен състав около 40 000 души. Бяха мобилизирани и около 14 000 опълченци. Или бойният състав на българската армия в княжеството след мобилизацията беше около 53 000 души в действуващата армия и около 15 000 в запасните дружини към полковете.

Театърът на военните действия и планът за водене на войната наложиха действуващата армия да се раздели на два отряда — Източен и Западен, които впоследствие бяха реорганизирани в корпуси.

Организацията на действуващата армия в навечерието на Сръбско-българската война в 1885 г. е показана на схема 2.

С тая организация българската армия участвува в Сръбско-българската война.

Изобщо през периода от Освобождението на България до Сръбско-българската война се извърши усилено строителство на въоръжените сили в България. Тогава се сложи началото на пехотата, артилерията, конницата, инженерните и свързочните войски[1], които впоследствие се развиха съобразно задачите на армията и политиката на управляващата класа.

В строителството на българската армия през този период голяма роля играеше временното руско управление в България.

4. ПОПЪЛВАНЕ АРМИЯТА С ЛИЧЕН СЪСТАВ, ВЪОРЪЖЕНИЕ, ИМУЩЕСТВО И ТРАНСПОРТ

С офицери армията се попълваше от софийското военно училище, което бе открито към края на 1878 г. В него постъпваха младежи, не по-млади от 17 год., след успешно полагане на приемен изпит. След завършване на курса на училището всеки негов възпитаник беше длъжен да служи във войската най-малко две години за всяка учебна година, прекарана в училището. Първоначално военното училище имаше два класа с по около 100 младежи във всеки клас. По-късно в 1881 г. курсът на училището се увеличи на три подготвителни и два специални пехотни класа.

Допускаше се армията да се попълва освен с офицери от военното училище и със сержанти и войници, ако те положат изпит по учебната програма на училището. Завършилите пълния курс на средно учебно заведение кандидати за офицерско звание полагаха изпит само по военните предмети, а незавършилите този курс полагаха изпит по всички общообразователни предмети, а също и по военни предмети. Едните и другите бяха длъжни след престояване във войскови лагери сбор да положат изпит и по строева подго-

[1] През 1885 г. се формира една телеграфна рота, която влизаше в състава на инженерната дружина.

надесет пехотни дружини на Румелийската ми-
инска, 10 Хасковска и 12 Бургаска бяха по воен-
тав — по 800 души, а всички останали имаха
ав.

чет на ресурсите от жива сила и материални сред-
ианство, а също така и за провеждането на воен-
целото население през 1881 г. Източна Румелия
дванадесет набори окръга.[1]
зация Румелийската милиция просъществува до
единението — 6 септември 1885 г.
а мобилизацията в Южна България се формираха
по 800 военнослужащи в дружина. От двете пе-
ата дружина се формираха две резервни дружини
и Сливен.[2]
Южна България се състоеше от една полубатареи
ерийска работилница — всичко около 300 души.
ки в Южна България се състояха от една пионерна
0 души.
на мобилизираната армия в Южна България беше
и, заедно с доброволците — към 42 000.
о управление на дружините в боя и с оглед поста-
с заповед № 4/9.IX.1885 г. бяха формирани ня-

на армията първоначално беше организирано както
Със заповед № 1 от 7.IX.1885 г. майор Николаев,
и южнобългарските войски, определя състава на
както следва: 4 коня за шанцов инструмент; 12 коня
коня за еднодневна дажба сухар; 2 коня за аптечки
3 коня за офицерски вещи; 4 каруци за кухнята
лият обоз се доставяше от народното стопанство по
ът.

го мобилизацията бе обявена след тази в Южна
алото на Сръбско-българската война бяха мобили-
е полкове на четирите бригади, двата конни полка

ийски, 3 Пазарджишки, 4 Пещерски, 5 Казанлъшки, 6 Старо-
ски, 8 Ямболски, 9 Харманлийски, 10 Хасковски, 11 Айтоски
ен окръг.
о на пехотните дружини в Южна България стана по следния
ка пехотна дружина се развърна в 1, 3 и 4 Пловдивска пе-
Пловдивска — се допълни; 10 Хасковска се развърна в 1, 2
отна дружина; 12 Бургаска се развърна в 1, 2 и 3 Бургаска
ина бяха допълнени.
ненски отряд (сега гр. Марица) в състав 9 Харманлийска, 1, 2
Пловдивска, бившия учебен ескадрон и бившата учебна батарея;
състав — 1, 3 и 4 Пловдивска, 5 Казанлъшка, 6 Старозагор-
8 Ямболска и 3 Пазарджишка пехотна дружина; Бургаски от-
, 2 и 3 Бургаска и 11 Айтоска пехотна дружина; резервни части
ивски и 2 Сливенски пехотен полк; Хасковски партизански
партизански отряд; комендантства в Пловдив и Сливен.

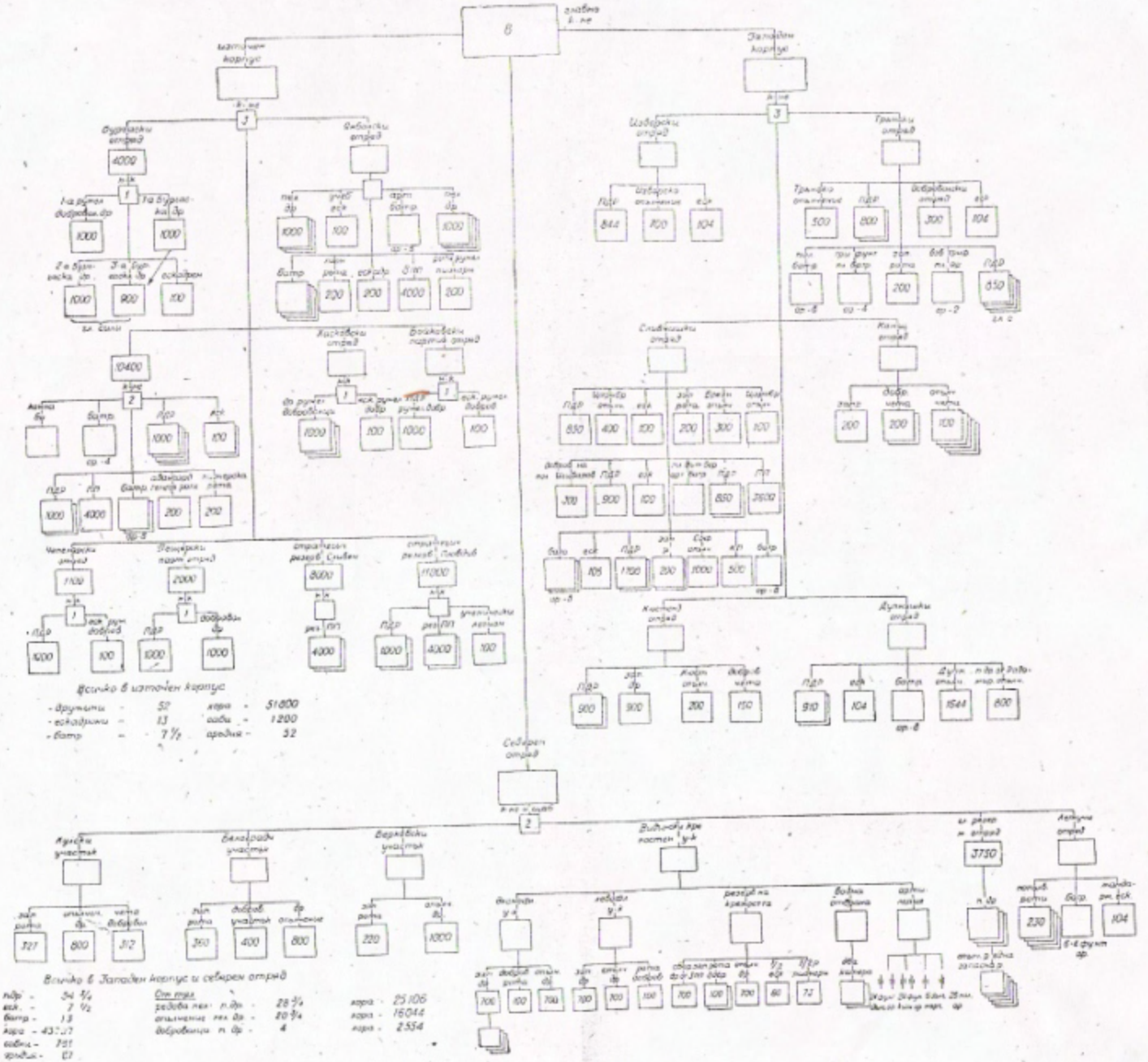

Схема 2. Организация на действуващата българска армия в навечерието на Сръбско-българската война 1885 г.

товка. Допускаше се приемането в армията и на чуждестранни офицери след разрешение от Народното събрание.[1]

По онова време в армията нямаше учебни заведения за подготовка на офицери от запаса и за даване висше военно образование на действуващи офицери. Такова образование се даваше единствено в руските военни академии[2], където ежегодно се изпращаха ограничен брой наши офицери.

През есента на 1885 г. в армията на княжество България имаше всичко 649 офицери, от които 179 бяха руски офицери[3]. Тези офицери бяха достатъчни за мирновременните нужди на армията, но те бяха недостатъчни за военно време. Недостигът за военно време беше 35%.

Постоянният състав на дружините от южнобългарската милиция се попълваше с чуждестранни и завършили софийското военно училище офицери, а непостоянният им състав — с получили офицерско звание старшини. За целта се изискваше кандидатът да е прослужил две години като старшина, да е стажувал два месеца в учебната дружина и да е участвувал две години подред в маневри. По произход и по подготовка офицерският състав в южнобългарската милиция беше твърде разнороден. Към есента на 1885 г. в постоянния състав на милицията имаше 137 офицера, от които 20 бяха чужденци.

Изобщо в навечерието на мобилизацията в 1885 г. по-голямата част от офицерите в армията и милицията бяха завършили софийското военно училище. В него те получаваха добра общообразователна и военна подготовка. С това обаче се свършваше и тяхната подготовка, тъй като в частите не се правеше нищо за нейното усъвършенстване. Наистина в края на 1884 г. се разпореди в частите да се подготвят ръководители по тактическа подготовка на офицерите на основата на руската инструкция за занятия с офицерите от 1882 г. Войната в 1885 г. обаче попречи за провеждане на това мероприятие. Не беше решен докрай и въпросът за специалната подготовка на младите офицери, които излизаха от военното училище само с военна подготовка.

Със сержанти армията се попълваше от руската армия, а също така и с получили сержантско звание войници на действителна служба в българската армия. По-късно, от 1883 г., изискванията се повишиха. Беше вече необходимо да се завърши полкова учебна команда.

Към 1.IX.1885 г. въпросът със сержантите за мирновременните нужди на армията в княжеството все още не беше напълно решен. В армията по това време на свръхсрочна служба имаше около 1150 сержанти (от тях 100 бяха руснаци), а по мирновременните щатове бяха необходими 1300. Или за мирно време не достигаха около 150 сержанти. Южнобългарската милиция се попълваше със сержанти от чуждестранни армии за постоянния състав на дружините и чрез подбор от войнишки кадри за непостоянния им състав.

Незадоволителна беше подготовката на сержантите — с тях не се водеха никакви занятия. Понеже те не знаеха руски език, не можеха да се ползуват от ръководства и наставления.

Числото на запасните сержанти беше достатъчно. Към 1. IX. 1885 г. в запаса на армията се числяха 2929 сержанти. Заедно със сержантите на действителна служба общата им численост беше около 4000, докато за военновременните нужди бяха необходими около 2500.

Запасните сержанти не се свикваха в казармата за преподготовка, поради което те изоставаха в областта на военните знания и сръчности и в много случаи не можеха да бъдат ценни помощници на своите командири. Те се водеха на отчет в окръжията по същия начин, както войниците. Липсата на особена отчетност на запасните сержанти в окръжието беше неправилно. Установяването на отделна отчетност за тях щеше да подобри работата по мобилизационното им разпределение при нужда.

С войници армията се попълваше, като за изслужване на военната служба се призоваваха всички младежи, навършили 21 година. От тях се приемаха изтеглилите жребие „годен за военна служба", тъй като числото на годните винаги беше по-голямо от необходимото число за попълване на армията. Срокът на службата беше 10 години, от които 4 на действителна служба и 6 — в запаса. Неизтеглилите жребие се зачисляваха в запаса. След изтичането на 10-години запасните се зачисляваха в опълчението, където се числяха до 40-годишна възраст.[1] Характерното тук е, че срокът на действителната служба е сравнително дълъг. Службата в запаса е до 30-годишна възраст; в запаса се числят служилите и неслужилите. В 1880 г. беше издаден закон за вземане на новобранци. Съгласно този закон общият срок на военната служба беше пак 10 години, но срокът на действителната служба беше намален на 2 години; а срокът на службата в запаса беше увеличен на 8 години. Изключение правеха конниците, пионерите, фелдшерите, ветеринарите и моряците, които служеха по 3 години действителна служба и по 5 години в запаса, а също така артилеристите, които бяха по 3 години на действителна служба и по 7 години в запаса. Постъпването на новобранците в казармата съгласно закона ставаше също така с теглене на жребие. Неизтеглилите жребие се категоризираха, като 21-годишните се викаха за теглене на жребие със следващия набор, а 22-годишните се зачисляваха направо в опълчението. Така съгласно този закон в запаса на армията се числяха служили мъже до 30-годишна възраст, докато в същото време в опълчението се чис-

[1] Въпросът се уреждаше от Привременното положение за българската войска от 1878 г., от Закона за вземане новобранци в българската войска от 1880 г. и от Закона за народното опълчение от 1880 г.

[2] Руските военни академии бяха генералщабна, артилерийска, инженерна и военноюридическа.

[3] От тях 480 бяха в пехотата, 68 в кавалерията, 75 в артилерията, 18 в инженерните войски и 8 във флота.

[1] В разглеждания период — 1878—1885 г. — армията още не беше категоризирана на действуваща, резервна и народно опълчение.

ляха 22-годишни неслужили младежи. И понеже в 1885 г. опълчението не взе участие във войната, 30-годишните мъже воюваха, а по-младите от тях — „опълченците“ — стояха по домовете си. Това беше съществен недостатък на закона.

Нормално производството на набора се извършваше в периода от януари до май, а наборниците се приемаха в казармата през есента. Общият брой на младежите, подлежащи на военна служба, ежегодно беше 20 000—28 000. Поради икономии в държавния бюджет обаче числеността на наборите беше много малка — средно 7000—8000 души в набор. Това, разбира се, не способствуваше за натрупване на запасни.

Според Органическия устав всички мъже в Източна Румелия от 18 до 50 години бяха длъжни да участвуват в отбраната на областта, като в милицията служеха само мъжете на възраст от 20 до 32 години. Войнишкият състав на постоянните роти на дружините трябваше да се попълва с наборници—доброволци. Понеже се явяваха твърде малко, числото се допълваше от останалите новобранци чрез теглене на жребие. Войниците в постоянните роти служеха две години. Числеността им от двата набора беше около 3300 души. Останалите новобранци преминаваха последователно по два месеца в непостоянните роти на дружините.

До мобилизацията в 1885 г. през казармите на княжество България бяха преминали шест набора (наричани тогава „призиви“ — I, II, III и т. н.). Общата численост на запасните войници спрямо тогавашното мъжко население на княжество България беше твърде малка, едва 4,3%. В действителност поради недостиг от офицери, коне и материални средства при мобилизацията не бяха използувани и тези 42 976 запасни.

Изобщо въпросът за попълването на армията с офицери, сержанти и войници в княжество България в мирно време беше разрешен по-добре, отколкото в Източна Румелия. Вследствие на това военните кадри в княжество България в количествено и качествено отношение бяха на по-високо ниво от тези в Източна Румелия. Но и там, в княжество България, имаше същите слабости в това отношение — не бяха развити всички профили в програмата на военното училище; слаба бе преподготовката на офицерите и сержантите на действителна служба, неправилно се зачисляваха по запаса и в народното опълчение служилите и неслужилите младежи.

Установеният в 1879 г. общ срок на военна служба от 10 години, от които 4 години действителна служба и 6 години в запаса, е характерен за развитието на нашата армия. Той е взет от европейските армии, които поради появилата се вече нужда от масови армии го изоставяха по това време. Този срок позволяваше формирането и съществуването на голяма кадрова армия в мирно време, така необходима за защита на постиженията на буржоазната революция, която задряла Европа през първата половина на XIX век. В края на същия век обаче такава армия не беше необходима. При това тя беше и скъпа. В същото време този срок не благоприятствуваше за създаването на голяма армия във военно време, тъй като запасните много скоро се отчисляваха от запаса. Поради тези причини този срок беше изменен. Това се извърши още в 1880 г., когато срокът на действителната военна служба се намали на 2 години. След Сръбско-българската война беше увеличен и срокът на службата в запаса, до 40-годишна възраст, а по-късно и до 46-годишна възраст. По такъв начин срокът на военната служба вече ставаше 26 години.

Освен запасни в княжеството имаше и народно опълчение. То се състоеше от неслужили мъже от 22- до 40-годишна възраст и служили от 31- до 40-годишна възраст. Общата му численост беше 101 759 души.[1] Опълчението беше организирано лошо. То беше неправилно подчинено на Министерския съвет, респективно на Министерството на вътрешните работи, вместо на военния министър. Освен това опълченците нямаха или почти нямаха никаква военна подготовка. Обучението им започна едва през пролетта на 1885 г. по крайно съкратена програма и обхвана само 11 006 души. Поради всичко това народното опълчение почти не беше използувано във войната.

Състоянието на запаса в Източна Румелия беше по-друго.

Съгласно Органическия устав мъжете до 32-годишна възраст военно се категоризираха така:

— от 18 до 24 години в I опълчение. Те бяха около 21 000;

— от 24 до 28 години във II опълчение. Те бяха около 19 000;

— от 28 до 32 години в III опълчение. Те бяха около 23 000.

Или в трите опълчения се числяха всичко 63 000 души.

Подготовката на набора се извършваше в казармата в продължение на две години. Такава подготовка от Освобождението до 1. IX. 1885 г. беше дадена на около 12 000 души. Останалите хора от I опълчение преминаваха съкратен курс на обучение в непостоянните роти на дружините. Те се викаха по сменно на обучение в продължение на два месеца в годината.

Хората от II опълчение се викаха на обучение за по-кратки срокове, обикновено по 15 дни годишно.

Изобщо системата за даване военна подготовка на мъжете в Източна Румелия не беше добра и не можеше да се мери по резултати с тази в княжество България. Съществен недостатък в това отношение беше и това, че броят на младежите от редовния набор, повикани в казармата, беше малък.

Съществен дял във военната подготовка на мъжкото население в Източна Румелия имаха гимнастическите дружества. Те както преди Освобождението, така и след него развиваха трескава дейност — подготвяха населението главно по стрелба и сапьорно дело.

[1] Без опълчението в Софийското и Кюстендилското окръжие, за което няма сведение.

Към 1. IX. 1885 г. бяха получили военна подготовка запасните от I опълчение и половината от II опълчение. Или всичко заедно с наборите в казармата в Източна Румелия имаше подготвени около 33 000—34 000 души, от които 3300 в казармата и 30 000 в запаса. Мъжете от другата половина на II опълчение и от цялото III опълчение, всичко около 32 000 души, нямаха никаква военна подготовка.

В тясна връзка с въпроса за запаса е и въпросът за военнотериториално делене на страната. По онова време територията на княжество България беше разделена на 14 военни окръжия и 46 административни околии. Или едно военно окръжие покриваше територията на 3—4 административни околии. При тогавашното лошо състояние на съобщенията (железопътни, шосейни, телеграфни и пр.) това военнотериториално делене на страната не благоприятствуваше за мобилизацията. Подобно положение беше и в Източна Румелия, чиято територия по същото време беше разделена на 12 военни окръжия и 28 административни околии.

Отчетността на запасните бе твърде опростена.[1] Недостатък в отчета на запаса беше това, че не се уреждаше въпросът за военноотчетните специалисти, каквито вече имаше в артилерията и инженерните войски и каквито неминуемо щяха да се явят и в пехотата, и в конницата.

Попълване с въоръжение, имущество и превозни средства и начини за доставяне на попълнението. Въоръжение. В навечерието на мобилизацията артилерията разполагаше с 202 оръдия. Половината от оръдията бяха 7,5-и 8,7-см круповски, наречени далнобойни. Другата половина оръдия бяха 9-фунтови, медни, и други системи. В артилерийските полкове имаше всичко 96 оръдия. Останалите оръдия се намираха в крепостните батальони, в софийския склад и в склада на арсенала в Русе. Голяма част от оръдията в складовете бяха негодни, други чакаха поправка, а почти всички нямаха запряжки.

За всяко артилерийско оръдие имаше средно по 760 снаряда.

В 1880 г. пехотата и конницата в княжеството бяха превъоръжени, като дотогавашната пушка „Кринка“ беше заменена с „Бердана“. Армията разполагаше с 44 000 берданови пушки, по-голямата част от които бяха раздадени на частите, а останалата част се съхраняваше в складовете в Русе и София. За всяка пушка бяха осигурени по 315 патрона — 200 патрона в частта като неприкосновен запас и

[1] Отчетността на запасните се водеше съгласно Положението за уволнението на долните чинове в запаса (цирк. № 53/1881 г.) и Правилата за порядъка по отчетността във военните окръжия на запасните долни чинове (цирк. № 14/1881 г.). Водеха се:

а) алфавитна книга (списъци); б) книга за дошлите и отишлите; в) служебни (полуслужебни) списъци; г) призивни листове.

Алфавитната книга беше основният документ по отчетността на запаса. Служебният списък беше документалната връзка между военното окръжие и войсковата част по службата на младежа като новобранец и по-късно като запасен. Призивният лист се съставяше за всеки запасен.

115 патрона в общовойсковите складове.[1] Освен берданови пушки в страната имаше и около 60 000 кринкови пушки с много повече патрони.

Изобщо състоянието на въоръжението в княжество България не беше напълно задоволително. По-добрите, берданови пушки не достигаха, поради което във войната в 1885 г. армията беше въоръжена и с берданови, и с кринкови пушки.

Състоянието на въоръжението в Източна Румелия беше по-лошо. Там имаше всичко 4 оръдия със 70 снаряда, 5000 берданови и 88 500 кринкови пушки. Почти всички кринкови пушки бяха в наследението.

Облеклото, с изключение на мундирите, беше крайно недостатъчно. В проценти спрямо една 45-хилядна армия не достигаха: шинели — 65%, калпаци — 62,5%, панталони — 86,8% и ботуши — 80,3%.

Състоянието на облеклото в милицията на Източна Румелия беше още по-лошо. Там имаше всичко 5000 комплекта облекло.

Снаряжението беше недостатъчно, а по отношение на някои предмети дори беше и с неустановени образци. Във войската имаше всичко 15 000 раници и 15 000 платница.

Конското снаряжение в армията беше достатъчно и разнообразно. Артилерийските запряжки във войсковите части бяха вехти и изпокъсани. Нямаше достатъчно готварски съдове, паласки, поясни ремъци, ремъци за пушка и др.

Инженерните сечива бяха също така недостатъчни. Частите имаха едва онова количество, което им се полагаше за мирно време. Дори единствената пионерна дружина не беше стъкмена, както трябва. Тя поиска и едва на 7. IX. 1885 г. й се разреши да закупи от Румъния шест „талиги“ за возене на специалното си имущество.

Въпросът за конете и превозните средства също така не беше разрешен. Съгласно мирновременните щатове бяха необходими 1850 коня. Към 1. IX. 1885 г. тя имаше 1830 коня. От тези цифри изглежда, че мирновременната нужда на армията от коне беше задоволена. В действителност обаче това не беше така, защото голяма част от наличните войскови коне бяха остарели, а друга значителна част, около 500 коня, бяха тригодишни и необездени.

Военновременната нужда от коне беше неустановена, тъй като в щатовете за пехотни полкове почти не се предвиждаха коне, а за артилерийските и кавалерийските полкове въобще нямаше щатове за военно време.

Не по-добро беше и положението с превозните средства. Освен артелната кола, колата за канцеларията и санитарната линейка в полковете нямаше никакви други коли.

Изобщо докато състоянието на оръжието беше задоволително с оглед мобилизирането на 45 000—50 000 армия, състоянието на облеклото и другите видове имущество беше лошо. Липсваха каквито и

[1] Цирк. № 69/1884 г. — Сборника на Хрусанов, I—VI—1877 г. до 1900 г., стр. 2,200.

да било запаси от продоволствие и фураж. За попълването на този недостиг при нужда се разчиташе на нѣмощта на Русия. Съединението обаче измени обстановката и руското правителство вдигна покровителството си над България. Очакваната помощ не се даде и се наложи тези важни снабдителни въпроси да се разрешават при тежки условия в хода на мобилизацията и войната.

5. ПОДГОТОВКА И ПРОВЕЖДАНЕ НА МОБИЛИЗАЦИЯТА

Органи по мобилизацията. Органи по мобилизацията бяха военното министерство, войсковите части и военните окръжия. Основната слабост при разрешаване въпроса за мобилизационните органи беше, че в щатовете на войсковите части и особено в щата на военното министерство не бяха предвидени длъжностни лица за мобилизационна работа, а тя се извършваше от назначените на друга работа лица. Непосредствено преди мобилизацията мобилизационната работа в министерството беше подета от един от тримата офицери за поръчка към министъра.

Мобилизационната работа в Министерството на войната беше значително ограничена. Тя се свеждаше към изработване на мирновременните щатове на войсковите части с данни за техния военновременен състав; установяване правила по отчета на запасните във военните окръжия; разпределение на числящите се във военните окръжия запасни сержанти и войници между частите при обявяване на мобилизацията; изготвяне документите по обявяването на мобилизацията; разрешаване на всички възникнали въпроси в хода на мобилизацията. Привлича вниманието дейността по разпределението на запасните сержанти и войници между частите. Видно е, че това разпределение се е извършвало не от военните окръжия или от щабовете на пешите бригади, а именно от военното министерство централно. На пръв поглед това централно разпределение изглежда неправилно. Като се имат предвид обаче тогавашното непълно военнотериториално делене на страната и слабото развитие на армията, този начин на работа беше уместен и полезен. Той осигуряваше равномерното използуване на запаса от всички райони на страната.

Общо взето, мобилизационната работа във военното министерство беше непълна. В него не бяха разглеждани и решени редица въпроси по цялостното изясняване на мобилизационната работа и издаването на правилник (или наставление) по мобилизацията: издаването на таблици и упътвания по стъкмяването за военно време; определяне количеството, вида и сроковете за доставяне на недостигащите материални средства; отчетност и мобилизационното преразпределение на добитъка и превозните средства у населението с оглед наличните ресурси; прехраната на войската в периода на мобилизацията.

В частта мобилизационната работа се изпълняваше от командира на частта. Указанията[1] за неговите задължения по мобилизацията бяха единствените писмени указания в българската армия по мобилизационната работа и документация въобще. Тези указания обаче бяха много общо дадени, поради което те не бяха особено полезни.

Основен изпълнителен орган по мобилизацията беше военното окръжие. По своята същност мобилизационната дейност на тогавашното военно окръжие не се отличава много от дейността на военното окръжие в следващите периоди.

Тя се изразяваше в периодично отчитане на запаса пред военното министерство; изпълнение нарядите на военното министерство за запасни за частите при мобилизацията; приемане на явилите се запасни в приемателния пункт на окръжието, медицинско освидетелствуване, снабдяване с поционни пари и изпращането им до съответната войскова част; държане сметка за неявилите се запасни и предаването им на най-близката войскова част за даването им под съд; ежегодно отчитане пред военното министерство хода на мобилизацията.

Съществена слабост в мобилизационната работа на военното окръжие беше, че не водеше отчет за конете и превозните средства в населението, поради което то не знаеше техния брой и състояние. Данни в това отношение военното окръжие не искаше от общинските управления и в мобилизационния период. Всичко това наложи реквизирането на конете за нуждите на армията в мобилизационния период да се извършва от комисиите на самото място чрез обхождане на стопаните във всички населени места.

Финансово осигуряване. Финансовото осигуряване на мобилизацията и войната в 1885 г. се извърши с гласуването от Народното събрание на извънредни кредити, които се взеха от формирания дотогава държавен фонд чрез няколкогодишни специални бюджетни заделения и от излишъците по ежегодните бюджети на държавата.

Така за заплащане разходите по повикването на запасните в деня на обявяването на мобилизацията на военното министерство беше представен извънреден кредит от 140 000 лв. Няколко дни покъсно, на 13. IX. 1885 г., беше гласуван от Народното събрание друг извънреден кредит от 5 000 000 лв. На 16. IX. 1885 г. на министерството беше представен трети последен за годината извънреден кредит от 10 000 000 лева.[2] Към същото време военното министерство разполагаше и с остатъци от кредитите по редовния си бюджет за 1885 г. Тези остатъци възлизаха на около 4 800 000 лева. Или към средата на септември 1885 г. за нуждите на войната се разполагаше с 20 000 000 лева.

Разходите на войсковите части в първите дни на мобилизацията се изплащаха по дотогавашните мирновременни способи. С публи-

[1] Указанията се даваха в Положението за войсковите управления от 31. XII. 1884 г. — библ. ВИО.

[2] Указ № 30, 32 и 34/1885 г.

куването обаче на закона за реквизицията[1] от 13. IX. 1885 г. и на правилника за неговото прилагане почти всички разходи преминаха за сметка на реквизицията. Изплащането на тези разходи започна едва от средата на август 1886 г. и продължи години след това.

Паричното доволствие на офицерите и сержантите в мирно време се състоеше от заплата, столови пари и квартирни пари. Освен това на офицерите от Софийския гарнизон се даваха и добавъчни пари. Заплатата на офицерите и сержантите се определяше с общ оклад за цялата година по звание; столовите пари се определяха по общ годишен оклад по разряда на длъжността, а квартирните пари се определяха по разряда на длъжността и класа на населеното място.[2]

Въпросът за паричното доволствие на военнослужащите във военно време не беше уреден предварително и напълно. Частично указание в това отношение се даваше само в Привременното положение от 1878 г. В него се предвиждаше да се даде помощ на офицерите в размер на 4-месечни заплати за обмундироването им при мобилизация. Изчерпателно този въпрос беше разрешен едва в хода на войната с няколко министерски заповеди. С тези заповеди беше разпоредено, че дневни пари (от 3 до 10 лева) се даваха на всички офицери от деня на обявяването на военното положение в страната до прекратяването му, а полеви пари (от 1,5 до 10 лева) се дават на всички офицери, военни лекари, капелмайстори и курсанти от последната учебна година[3], които влизат в състава на действуващата армия от деня на обявяването на войната до нейното прекратяване[4]. На доброволците се полагаха по 2 лева дневно, а на курсантите —540—1050 лева годишно.

Освен тези военновременни парични възнаграждения беше решено времето от 6. IX. 1885 г. до деня на сключването на мирния договор (19. III. 1886 г.) да се зачете двойно на запасните по отношение численето им по запаса, а на офицерите на действителна служба се призна една година служба повече в званието, което те имаха на 19. II. 1886 г.[5]

Изобщо във финансово отношение мобилизацията и войната в 1885 г. бяха добре осигурени. Паричното доволствие във военно време на офицерите беше също така добре уредено. Въпросът за паричните възнаграждения на мобилизираните служащи от гражданските ведомства обаче не беше уреден, което беше съществен пропуск.

Държавните органи с изключение на органите на вътрешното министерство не взеха участие в подготовката и провеждането на

[1] ВИА, дело II—6—г.

[2] Офицерските длъжности се категоризираха в шест разряда, а населените места — в пет класа. Войниците на действителна служба получаваха минимални месечни заплати.

[3] Приказ № 126/1885 г. Библиотеката на ВИО.

[4] Приказ № 205/1885 г. Библиотеката на ВИО.

[5] Указ № 30/19. II. 1886 г.

мобилизацията. Такова участие нито беше възложено, нито беше търсено. Участието на органите на вътрешното министерство обаче беше твърде голямо и то се изразяваше в оповестяване на мобилизацията вред населението и повикване на запасните, обезпечаване прехраната и стъкмяването на войската и пренасяне войсковите тежести в периода на мобилизацията, съсредоточението и бойните действия съгласно Правилника за реквизицията — приложение 1, и реквизиране на коне от населението съгласно Временната инструкция за комплектуване войската с коне в случай на война[1].

В действителност органите на това министерство бяха интендантите на армията, каквито тя по своите щатове нямаше. Този начин на снабдяване на армията във военно време беше отживелица от войните в Наполеоновата епоха, когато армиите се снабдяваха с продфураж от органите в районите на своя и чужда територия, през които те минаваха.

Мобилизационна документация. В разглеждания период в армията нямаше издаден правилник, положение, наставление или каквато и да е друг документ по мобилизацията, в който между другото да се установява и мобилизационната документация във военното министерство и войсковите части. Поради това в армията нямаше или почти нямаше никаква мобилизационна документация. В навечерието на мобилизацията в армията имаше само мирновременни щатове с указания (и то само в щата за пехотен полк) за военновременно развръщане. Указанията уточняваха, че при мобилизацията в пехотен полк се формират освен мирновременните три още две пехотни дружини. Едната от тях е четвъртата (бойна) дружина на полка, а другата е „запасна" дружина. Запасната дружина остава във вътрешността на страната и изпълнява задачите на допълващо поделение на полка. При нужда същата дружина може да се преустрои в четиридружинен полк чрез повикването на всички останали запасни, новобранци и доброволци от населението. Указваше се, че всяка рота има 200 души с оръжие и 15 без оръжие и че ротата има всичко 215 войници и 14 сержанти.

В щата на пехотния полк се даваха мирновременните и военновременните бройки. Войниците в дружините от 550 в мирно време се увеличаваха на 860 за военно време. Числото на офицерите и сержантите в ротите и дружините не се изменяше. Тези условия за развръщане влияеха благоприятно върху боеспособността на армията.

Военновременни щатове за конен и артилерийски полк нямаше. Види се, в случая се е имало предвид липсата на коне и на артилерийска материална част. Щатът на пионерната дружина беше изработен в хода на мобилизацията, а щат за запасна дружина въобще не се даде[2].

[1] ВИА, дело II-28, стр. 68.

[2] Личният състав на запасната дружина се определи с разпореждане от 12. IX. 1885 г., т. е. пет дни след обявяване на мобилизацията. Той се състоеше от 3 офицери и 960 сержанти и войници.

Изобщо въпросът за мобилизационните документи особено за мобилизационните планове в княжество България не беше ясен и пълно разрешен, поради което при обявяване на мобилизацията на много от командирите не беше ясно какво трябва да вършат.

Въпросът за мобилизационната документация в милицията на Източна Румелия поради особеното положение на областта не беше въобще разглеждан и разрешаван. Указание за развръщането на южнобългарската войска се дадоха едва на 6. IX. 1885 г., когато след обявяването на прокламацията за Съединението главнокомандуващият южнобългарската войска заповяда постоянните роти на всички дружини (всичко 18 роти) да формират 18 дружини. Заповядваше се числеността на дружината да бъде 800 души, и то предимно запасни, които са обучени във войската.

Начини за попълване на частите. В периода 1879—1885 г. мобилизационното попълване на частите с личен състав и коне от окръжията не беше извършено. В това отношение между частите и военните окръжия нямаше никаква връзка. Наистина след уволнението на войниците от набора за тях се изготвяха призивни листове. Тези листове обаче бяха без показано мобилизационно назначение. Мобилизационното назначение се определяше само при обявена мобилизация. Този начин на попълване на частите беше неправилен, тъй като забавяше мобилизацията им.

Съществена особеност на попълването на частите при мобилизацията в онова време беше и приемането на запасните. При мобилизация повиканите запасни се явяват на приемателния пункт на военното окръжие, откъдето след медицинско освидетелстуване се изпращат в съответните войскови части. При тогавашните условия на страната този способ на приемане запасните имаше значителни преимущества пред приемането им направо от войсковите части. Най-голямото преимущество беше, че се ускоряваше мобилизацията на армията. По-късно този способ беше изоставен.

Мобилизацията в Северна България беше обявена с указ от 7. IX. 1885 г.[1] на основание чл. 15 от закона за вземане на новобранци. Едновременно с неговото изпращане по пощата военното министерство изпрати до началниците на военните окръжия предопредителна телеграма[2] в смисъл, че е издаден указ за мобилизацията и че във връзка с това те (началниците на военните окръжия) да бъдат напълно готови и с получаването на указа да пристъпят към повикването на запасните. Заповядваше се още отпуските на офицерите да се прекратят и опълчението да бъде готово за повикване при нужда. Най-после едновременно с тези два документа беше изпратен и циркуляр[3], подписан от министъра на войната и министъра на

[1] ВИА, дело I-13 и указ № 29. Подписването на указа от княза стана по необичаен начин. По него време той беше във Варна и подписа указа телеграфно при заверката на министър-председателя и министъра на войната, които бяха в София.

[2] Пак там; телеграма № 707.

[3] ВИА, дело I-13 и цирк. № 5786.

вътрешните работи, до началниците на военните окръжия и окръжните управители в смисъл, че е обявена мобилизация и че по взаимно споразумение те следва веднага да направят разпореждане за нейното провеждане.

По-нататък мобилизацията беше доведена до знанието на населението от окръжните и околийските управители и общинските кметове.

Изброените по-горе документи правят впечатление със следното:

— указът за мобилизацията се изпраща по пощата, а не телеграфно и се разпорежда да се чака получаването му именно по пощата, за да започне изпълнението му;

— предупредителната телеграма и циркулярът по военна линия се изпращат само до началниците на военните окръжия, а не и до командирите на бригадите и частите. Освен това прекратяването отпуските на офицерите се извършва не чрез споменатите командири, а чрез началниците на военните окръжия, които в княжество България нямаха никакво командно положение спрямо войсковите части;

— задълженията на окръжните управители и на началниците на военните окръжия по изпълнение на указа по мобилизацията са установяват по „взаимно споразумение“, и то след обявяването на мобилизацията.

На другия ден, 8. IX, военното министерство изпрати други два документа по мобилизацията[1], а именно: до командирите на войсковите части „Разпределение № 1“ за запасните долни чинове, които всяка войскова част получава от военните окръжия за попълването им до военновременен състав, и до началниците на военните окръжия „Разпределение № 2“ за запасните долни чинове, които всяко военно окръжие следва да мобилизира и да изпрати на войсковите части.[2] Те бяха важни документи, тъй като с тях за пръв път се разрешаваше въпросът за мобилизационното попълване на частите с личен състав. От датата, на която бяха изпратени, може да се направи заключение, че те са били изработени не предварително, а след обявяването на мобилизацията. Поради късното им изработване и лошите пощенски условия разпределенията пристигнаха в частите и окръжията с голямо закъснение, някъде на 11 и 12. IX. С разпределенията се мобилизираха 37 712 запасни, т. е. приблизително толкова, колкото бяха необходими на частите за попълването им до военновременен състав. За останалите запасни от действуващите войски (около 12 000 души) обаче военното министерство нямаше съображения за използуване и не даде никакви указания в това отношение.

С оглед военнотериториалното делене и дислокацията на войската разглежданите разпределения бяха сполучливо изработени.

[1] ВИА, дело II-13-а; цирк. № 6107.

[2] Приложение 5.

Бие в очи обаче нарядът на Търновското военно окръжие в „Разпределение № 2“. Това военно окръжие получаваше наряди за пехотни войскови части от Шумен (Коларовград) и Варна, а не му се даваше наряд за дружината в гр. Елена, който беше в района на окръжието. В същото време тази дружина получаваше запасни от Севлиевското военно окръжие, което беше по-далечно.

Мобилизацията в Южна България се проведе с прокламация на Временното правителство за Съединението и с циркуляр на главнокомандуващия до началниците на военните окръжия (военноокръжни коменданти)[1]. С циркуляра се определяше коя мирновременна дружина колко военновременни дружини да формира, военновременният състав на всяка дружина (от 800 души), даваха се наряди за личен състав на някои окръжия за попълване дружините от други окръжия.

Отначало повикването на запасните не започна добре—както вече се спомена, закъсняха разпределенията. Освен това оказа се, че призивните листове не бяха предварително изготвени и много военни окръжия при изготвянето им бяха допуснали груби грешки, което наложи връщане на списъците и призивните листове от общините, за да се изправят от военните окръжия. Изобщо подготовката на повикването на запаса беше незадоволителна и доведе до значително забавяне на мобилизацията. Най-незадоволителна в това отношение беше работата в Плевенското военно окръжие. Началникът на това окръжие допусна и груба грешка, като съобщи чрез административните власти, че се мобилизират всички запасни.

Призивните листове, групирани по общини и при списък, се предаваха на окръжните (околийските) управители. Те разпореждаха призивните листове да се отнесат от куриери до съответните общини, където веднага се връчваха на запасните срещу подпис.

Повиканите запасни се явяваха в указания в призивния лист приемателен пункт на окръжието, откъдето след медицинско освидетелстуване и получаване на двоен порцион за времетраенето на пътуването под командата на най-старшия измежду тях се изпращаха в съответната войскова част.

Първи се явиха запасните от Софийското военно окръжие. Това се дължеше както на по-бързото получаване на разпорежданията, така и на по-добрата организация на работа в това окръжие. Явяването на запасните там въобще протече най-добре. В първите четири мобилизационни дни се явиха 66% от повиканите, а останалите запасни — няколко дни след това.

Картината на повикването и явяването на запасните във военните окръжия към 20. IX се вижда от сведението приложение 2.

Данните в това сведение показват, че:

— мобилизацията на личния състав към 20. IX е била приключена;

— съобразно състоянието на личния мирновременен кадър и на войсковото имущество военното министерство е могло да използува само 71% от запаса;

— почти всички военни окръжия са изпратили повече запасни, отколкото ги е задължавал нарядът. С оглед състоянието на отчетността по запаса, което беше лошо, изпращането на повече запасни в случая беше правилно;

— процентът на неявилите се беше твърде голям. Средно той бе 12,7%, а за Врачанското окръжие достигаше 23,5%. Това показва, че отчетността на запаса в окръжията е била твърде неточна. Тази неточност даде повод на военното министерство по-късно да предпише на началниците на военните окръжия да вземат съответни мерки. Тази неточност би се отстранила до голяма степен, ако през 1884 г. или най-късно през пролетта на 1885 г. се извършваше проверка на запаса. Такава проверка обаче не бе извършена нито тогава, нито преди.

За числото на явилите се запасни началниците на военните окръжия правеха телеграфни донесения във военното министерство.

Така в едри черти протече мобилизационната работа във военните окръжия.

Мобилизацията в частите срещна значителни трудности и се извършваше твърде бавно. От пехотните полкове сравнително най-бързо се мобилизира 1 пехотен полк, тъй като той получаваше запасни от Софийски и Врачански окръг. На 13. IX първите му ешелони вече пътуваха за турската граница. 5 пехотен полк приключи мобилизацията си на 13. IX, а 7 пехотен полк — на 15. IX.

Всички останали пехотни полкове поради различни причини бяха напълно готови към 20. X, а 2 Струмски полк, който беше на границата, беше готов чак на 23. X. Дял в забавяне на мобилизацията на пехотните полкове имаха и военните окръжия. Така Софийското военно окръжие погрешно изпрати определените запасни за 2/2 дружина в Самоков вместо в Дупница (Станке Димитров). Плевенското военно окръжие погрешно определи приемателния си пункт в Плевен и с това беше принудило запасните от Ловечко, определени за 4 пехотен полк, да идват в Плевен, след което да се връщат в Ловеч, където квартируваше полкът. Част от оръжието на пехотните полкове се намираше далеч от мобилизационните пунктове (напр. оръжието на 3/3 дружина беше в Русе, самата тя квартируваше в Свищов, а се мобилизира във Видин).

Нередностите в повикването и явяването на запасните не оказаха влияние върху мобилизацията на личния състав на артилерийските полкове, защото липсата на коне потулваше всички грешки и пропуски в това отношение. Успехът в мобилизацията в тези полкове зависеше изключително от попълването на батареите с коне и запряжки, а това се извършваше много бавно. Мобилизацията и тръгването на артилерийските полкове ставаше по полубатареи. Мобилизацията на 1 артилерийски полк приключи на 16. X, а на 2 артилерийски полк на 18. X.

[1] ВИА, дело II-1-б, стр. 79; цирк. № 8.

Твърде трудно се мобилизира и пионерната дружина, тъй като тя получаваше запасни от цялата страна. Поради това на 12. IX в нея бяха пристигнали едва 133 запасни, а на 20. IX — всичко 245 запасни при наряд от 583 души. При тези условия командирът на дружината попълваше с пристигащите запасни ротите последователно една след друга и така последователно ги изпращаше по назначението им.

Най-лесно се мобилизираха конните полкове, тъй като за попълване на мирновременния си недостиг те получаваха малко запасни и коне. Попълването им се извърши по-късно, на турската граница, закъдето веднага заминаха след обявяването на мобилизацията.

Първите разпореждания гласяха да се мобилизира и флотът. За целта бяха повикани всички запасни моряци. На 11. IX по молба на началника на флота те бяха разпуснати като излишни и бяха задържани само запасните от Русенски окръг. По-късно, на 2. XI, бяха наново повикани за използуване в пехотата.

Когато се говори за провеждане на мобилизацията през 1885 г. и за срещнатите трудности при нея, не може да не се отбележи и отзоваването на руските офицери, намиращи се дотогава на служба в българската армия. Известно е, че поради външнополитически съображения руското правителство и император Александър III не одобриха съединението на Източна Румелия с княжество България. Когато то бе обявено, те отзоваха руските офицери въпреки настойчивите молби на българското правителство това да не се изпълни. Въпросът беше от голямо значение за мобилизиращата се българска войска, тъй като руските офицери тогава съставляваха близо $^1/_3$ от офицерите на нашата войска, заемаха всички по-старши длъжности и почти половината длъжности командир на рота. Отзоваването на тези офицери въпреки всичко бе извършено в хода на мобилизацията и това беше един много сериозен удар върху нея, тъй като по-нататъшната работа трябваше да се поеме от младите и неопитни в това отношение български офицери. Справедливо е да се отбележи, че много от руските офицери продължиха да работят на длъжностите си и след отзоваването им и сдадоха със сълзи на очи войсковите части на българските си другари едва след пълното им мобилизиране.

Затрудненията по мобилизацията на личния състав вследствие на неуредиците все пак бяха малки пред тези по попълването с коне и материални средства.

Реквизирането на коне се разреши едва на 15. IX. От реквизираните коне се възползуваха най-вече артилерийските полкове. Пехотните и конните полкове по това време бяха съсредоточени на турската граница или се съсредоточаваха към нея. За задоволяване на най-неотложни нужди, макар и без обоз, пехотните полкове бяха си купили с налични пари коне и магарета от пазара.

Реквизирането на конете се извършваше твърде бавно и неумело. Вследствие затрудненията в това отношение на 23. IX Министерският съвет реши да се купят 400 коня от Унгария. Тези коне пристигнаха едва в първите дни на ноември, когато вече се водеха решителни боеве на Сливница. Първоначално те бяха използувани за

бързо пренасяне на пехота от София до Сливница, а след това се използуваха за формирането на 4 конен полк.

Особено големи бяха затрудненията в материалното снабдяване на частите. Недостигът беше голям. Благодарение отзивчивостта на населението и неуморната дейност на командирите и на реквизиционните комисии недостигът до голяма степен беше попълнен. В това отношение се работеше денонощно, ентусиазирано и срочно.[1]

Към 1. X численият състав на мобилизираната армия на княжество България възлизаше на 50 095 души[2], или тя имаше около 5000 военнослужащи повече, отколкото се предвиждаше първоначално (14 209 действуващи и 30 712 запасни). Немобилизирани останаха около 7000—8000 запасни.

Успоредно с това бяха формирани и шест дружини от доброволци (три Софийски, Шуменска, Русенска и Видинска) с обща численост около 4000 доброволци.

Освен доброволците в различно време на дългия мобилизационен период бяха мобилизирани и около 14 000 опълченци, или всичко в Северна България бяха мобилизирани 68 280 души, което съставляваше неголям процент от запасните, способни да воюват. Те възлизаха на около 120 000 души. Мобилизираните съставляваха около 3% от цялото население на страната, или около 6,5 от всички мъже.

Мобилизацията в Южна България се извърши по друг начин. Тук, както и в княжеството, дружините не бяха попълнени с личен състав и с коне. Подробни разпореждания за попълването на частите тук не бяха дадени, а и не бяха необходими, защото всяка година за маневрите дружините от първото опълчение се попълваха до военновременния състав и войниците знаеха своите части. Разрешаването на въпроса би било затруднено, ако се попълваха и дружините от второто опълчение. Това обаче не се предвиждаше. При това положение очакваше се мобилизацията да се проведе методично. В действителност това не стана поради разнозначието на дадените разпореждания. Така с прокламация за съединението, която се обяви на населението по телеграфа и то я знаеше още на 6. IX, се призоваха във войската почти всички мъже на възраст до 40 години. Със споменатия вече циркуляр обаче, който беше изпратен по пощата и се получи по места след няколко дни, заповядваше се дружините да се попълнят „предимно с хора, които са преминали през войската“, т. е. с много по-млади хора (до 26 години). Ентусиазираното българско население, което изпълняваше призива по прокламацията, нахлу изведнъж в казармата и това внесе значително безредие при попълването на дружините. Въпреки това благодарение на патриотичното въодушевление на народа попълването на дружините се извърши успешно. Попълването се ускоряваше и от обстоятелството, че по това време запасните от първото опълчение,

[1] За нуждите на 4 пехотен полк бакърджиите в гр. Ловеч за два дни изработиха 256 медни кухненски казани и каравани.

[2] Подробно числеността й състояние е показано в следващото приложение 3.

навикани на обичайното ежегодно обучение, вече се намираха в казармите. При тези условия мобилизацията в Южна България приключи бързо. До 11. IX бяха готови и всички други дружини освен I Пловдивска, която беше готова на 12. IX, и трите Бургаски дружини, които бяха готови на 13. IX. Разбира се, това беше мобилизацията само на хората, голяма част от които идваха със скритото от населението оръжие. Що се отнася до конете, облеклото, снаряжението и превозните средства, тя (мобилизацията) едва сега започваше и продължи през цялото времетраене на войната. И тук, както и в Северна България, недостигащото се набавяше главно чрез реквизиция. В Южна България тя имаше по-голям успех, тъй като се извършваше от военни органи, а не от органи на вътрешното министерство, както това беше в Северна България. Освен това реквизицията тук започна от първия ден на мобилизацията, а не със закъснение от 7—8 дни, както това беше в Северна България. За стъкмяването на войската спомогна немалко и местната благотворителност, която взе големи размери.

Към 1. X численият състав на мобилизираната армия в Южна България възлизаше на 42 350 души.[1]

Общо в Северна и Южна България бяха мобилизирани около 110 000 души. Те съставляваха 7% от мъжкото население на страната. Част от тях бяха съсредоточени на турската граница, а другата част води войната срещу Сърбия.

Разпределението на изпратените от военните окръжия запасни в частите беше твърде лесно, тъй като организацията и щатовете на войсковите части бяха еднородни — нямаше разнообразни военни специалности. При това явилите се запасни бяха вече медицински преосвидетелствувани във военните окръжия. Поради всичко това явилите се запасни се посрещаха в частите обикновено от адютанта и се изпращаха направо в дружините. Почти във всички пехотни подкове дружините се попълваха последователно с оглед тяхното последователно изпращане на границата.

Освен телеграфните донесения на началниците на военните окръжия до военното министерство за числото на явилите се запасни, които донесения бяха невсякога редовни, друго за хода на мобилизацията не се правеше. Войсковите части не правеха никакви донесения в това отношение. За тяхната мобилизационна готовност военното министерство беше принудено често да прави запитвания кога частта ще бъде готова за поход.

Съгласно § 16 от закона за вземане новобранци военното министерство трябваше да издаде окръжно, в което да се определят лицата, които се освобождават от мобилизация. Това обаче не беше сторено навреме и въпросът се разреши едва в хода на мобилизацията. Първоначално освен болните съгласно Разписанието за болестите с няколко поредни телеграми военното министерство разпореди да се освобождават от мобилизация и инструкторите от народното опълчение, назначените с указ служащи, служителите в полицията, фелдшерите, телефонистите и телеграфистите в пощите.

По-късно с постановление на Министерския съвет[1] този списък се допълни и със следните лица: митничарите, окръжните и околийските управители и техните секретари и редица висши служители от министерствата.

В хода на мобилизацията бяха разрешени и въпросите за доброволците[2], за народното опълчение[3] и за укрилите се от мобилизацията. Последните се предаваха от окръжията до най-близките военни части за даването им под съд.

6. ПОПЪЛВАНЕ НА АРМИЯТА В ХОДА НА ВОЙНАТА

Войната със Сърбия беше кратка. Тя трая 3,5 месеца. При това бойните действия се развиха в продължение само на 10 дни (от 5 до 15. X). През това време българската армия даде около 4500 убити и ранени, от които 53 офицери. Този кратък период на воюване и еднократното даване на загубите не наложиха някаква по-широко развита система за попълване. Попълването със сержанти и войници се извършваше от запасните дружини по наряди от военното министерство. В случая се използуваха началните запасни в запасните дружини, както и оздравелите ранени в гражданските болници и временните лазарети[4].

Попълването на армията с офицери не се извърши, защото такива в запаса нямаше, а военното училище беше разпуснато, като курсантите от II и III специални класа бяха включени в армията още при мобилизацията.

В хода на мобилизацията и войната в армията бяха формирани и нови части, най-значителен от които беше Северният отряд. Той започна да се формира в първата половина на октомври, когато войната със Сърбия стана очевидна. Състоеше се от доброволчески части, опълченски дружини, главно от Северозападна България, и запасните дружини на някои северобългарски пехотни подкове (3, 4, 5). Все в този период с поправена материална част и със запасни бяха формирани и две планински батареи (едната шест-, а другата четириоръдейна). Тези батареи бяха особено полезни в хода на бойните действия.

Освен това с кадър от 1 конен подк и конните дружини от Софийски, Кюстендилски, Трънски, Видински, Ломски, Оряховски, Врачански и Свищовски окръг към 1. X беше формиран 3 жандар-

[1] Подробно числеността й състояние е показано в сведението приложение 4.

[1] ВИА, дело II-15-а, стр. 21. Постановление на Министерския съвет от 11. IX. 1885 г.

[2] ВИА, дело II-23-а, стр. 1. Условия, на които трябва да отговарят желаещите да се запишат доброволци.

[3] ВИА, дело II-15-б; Указ № 12; ВИА, дело II-15-б, стр. 15; Временно положение за организацията на народното опълчение.

[4] Циркуляр № 112/10. XII. 1885 г.

мерийски кавалерийски полк (4 ескадрона)[1]. Полкът взе участие в охраната на македонската граница и в бойните действия срещу сърбите. В края на декември този конен полк беше разформиран.[2]

След приключване на бойните действия в района на Пирот на 15 ноември до края на войната разрастването и преустрояването на армията продължи.

От южнобългарските дружини бяха формирани две пеши бригади (5 бр. с 9 п. Пловдивски и 10 п. Родопски полк) и 6 бригада (с 11 п. Сливенски и 12 п. Балкански полк).

Формиран беше и 4 конен полк, който беше снабден с купените в началото на мобилизацията 400 коня от Унгария. В края на 1885 г. този полк беше преименуван в 3 конен полк. Все по това време бяха формирани един жандармерийски ескадрон в Русе и един ескадрон в Шумен (Коларовград). Едновременно с това в зависимост от поправката на артилерийската материална част бяха формирани нови две 4-фунтови батареи с по осем оръдия и една батарея с 4—6-см оръдия. По-късно, почти в края на войната, беше формиран и 3 артилерийски полк от съществуващите вече батареи в армията.

Най-после за подобряване превоза на снаряди от вътрешността към района на Цариброд и Пирот беше формиран един подвижен артилерийски парк. Поради късното му формиране обаче той не можа да бъде особено полезен. Предвиждаше се формирането и на друг такъв парк за подвоз на снаряди до войската в Южна България. Поради свършване на войната това не се извърши.

В Сръбско-българската война българската армия воюва с онова оръжие и боеприпаси, с което тя беше снабдена при мобилизацията. В хода на мобилизацията и войната бяха закупени от чужбина 6 круповски оръдия и за три милиона лева берданови пушки. Те обаче пристигнаха едва след приключването на бойните действия.

Малко преди започването на бойните действия беше уреден неуреденият дотогава въпрос за бойния обоз на пехотните части. Съгласно дадените указания[3] ротите в пехотния полк трябваше да се снабдят с по два товарни коня (всичко 32 в полка), а дружините — по две едноконни коли (всичко 8 в полка). Разчетът беше направен с оглед в полка да има 130 патрона на пушка, 90 от които на ръце и 40 в споменатите по-горе коли. През време на боя снабдяването с патрони трябваше да се извършва отпред назад, т. е. ротните коне се връщаха назад и се попълваха от дружинните коли, разположени на линията на полковия резерв, а дружинните коли се връщаха и се попълваха от складовете, разположени на около един преход назад. Поради късното издаване на това разпореждане то почти не беше изпълнено. Войсковите части продължиха използуването на патро-

[1] Указ № 31/11. IX. 1885 г.
[2] Указ № 60/23. XII. 1885 г.
[3] Циркуляр № 97/26. X. 1885 г.

ните, които имаха на ръце и складираните при себе си преди началото на боя.

Снабдяването на армията с продоволствия и фураж в хода на войната се извършваше от окръжните реквизиционни комисии, в чиито райони бяха войсковите части, по наряди от ВМ или по заявки от войсковите части. Към края на ноември, когато по-голямата част от българската армия беше събрана на малко пространство в района на Сливница и изхранването вече не можеше да се изпълнява от Софийската реквизиционна комисия, снабдяването се пое от всички постоянни реквизиционни комисии в Северна България. Във връзка с това за съразмерно възлагане на нарядите и за разпределение и транспортиране на получения продфураж за нуждите на войските в направление София—Пирот беше формирана 25-членна Главна продоволствена комисия. Тази комисия беше попълнена с висши чиновници от Министерството на финансите, Народната банка и Сметната палата и беше подчинена на министъра на войната. Централното й седалище беше в София. Тя имаше по една подкомисия (с по 3 души) в Сливница, Цариброд и Пирот. Главната продоволствена комисия откри тилен магазин (Сливница), който имаше отдели за продоволствие, обмундировване и за огнестрелни припаси. Той се попълваше от продоволствената комисия и разполагаше с 10-дневен продоволствен запас, 50 патрона и 30 снаряда за единица оръжие.[1] Открит бе и промеждутъчен магазин (Цариброд), който се попълваше от магазина в Сливница, разполагаше с определени запаси, уреждаше част от хлебопеченето и разполагаше с 30 патрона и 20 снаряда за единица оръжие. Разкрит беше също така и разходен магазин (Пирот), който раздаваше разходната дажба и организираше хлебопеченето за целия корпус.[2]

Както се вижда, тази организация на снабдяването беше само началото на организиран тил в нашата армия, макар и с гражданско „тилово“ управление, на основата на съществуването на неподвижни и подвижни войскови източници и на формирането на запаси в близост до войските. За съжаление всичко това беше организирано много късно, едва в навечерието на бойните действия в района на Сливница, когато армията беше вече без запаси и се хранеше ден за ден и на места тя беше започнала вече да гладува, при пълно дезорганизиране на подвоза и разпределението. Прави впечатление, че в състава на продоволствената комисия, предназначена да снабдява армията, нямаше офицер.

Работата по обличане и стъкмяване на армията, започната така неуморно през мобилизационните дни и извършена по линията на реквизицията, благотворителността и държавните доставки, продължи след това. В хода на войната бяха доставени много ботуши, цървули, седла, линеманови лопатки, амуниция, пладаски и пушечни ремъци, кожи, гьонове, аптечни и болнични материали,

[1] ВИА, дело II-38-а.
[2] Подробности гл. приказ № 184/1885 г. и приложените към него два правилника.

тъмнозелено сукно и готови шинели. С настъпването на зимата армията беше вече почти облечена с шинели, а до края на войната тя беше напълно облечена и стъкмена с всичко необходимо.

Въпросът за попълването на частите с превозни средства не беше решен и до края на войната. Войсковите части сстанаха със същите минимадни превозни средства, с които те тръгнаха от казармите. Войсковият подвоз се извършваше от населението по линията на реквизицията. Пътищата във вътрешността на страната и направлението София—Пирот бяха осеяни от волски обози от населението без организация и без план за използуването им. Всичко това създаваше несигурност в превоза и струваше скъпо на държавата. И когато подвозът в участъка Цариброд—Пирот беше нарушен поради липса на „цивилен" обоз, стана нужда конете на артилерията в района на Пирот рисковано пред лицето на противника да бъдат взети от позициите на батареите и да бъдат използувани за подвоз от Цариброд.

7. ДЕМОБИЛИЗАЦИЯ

Сръбско-българската война приключи с Букурещкия договор, който беше подписан на 19 февруари (3 март) 1886 г.

Почти веднага след сключването на договора беше издаден указ, с който се заповядваше[1] „. . . предвид на сключения вече мир със Сърбия да се пристъпи незабавно към демобилизация на армията и привеждането ѝ на мирно положение". В случая се касаеше главно за връщането и демобилизацията на войсковите части от Северна България, тъй като по-голямата част от южнобългарските войскови части вече бяха се върнали в мирновременните си стоянки още преди подписването на мира и запасните им бяха освободени.

С получаването на указа за демобилизацията севернобългарските войскови части започнаха да се връщат към мирновременните си стоянки по маршрути, дадени им от военното министерство. Пътуването им беше продължително, от повечето части то се извършваше пеш.

Командирите на частите редовно донасяха по телеграфа до военното министерство за движението на частите по дадените им маршрути, особено за началото и края на пътуването, както и за освобождаването на запасните. В това отношение те се отчитаха много по-добре, отколкото в мобилизационния период.

По време на пътуването към мирновременните си стоянки частите се прехранваха, квартируваха и пренасяха имуществото си, както това вършеха в периода на съсредоточението, т. е. те се ползуваха от местни средства и от местни реквизиционни органи, по предварителни заявки.

С пристигането си (към 8. III) частите получиха телеграма[2] от военното министерство да се започне разпущането на запасните по

[1] ВИА, дело II-68-Б, стр. 4; Указ № 28/21. II. 1886 г.
[2] ВИА, дело II-68-Б, стр. 26.

реда на уводненнето на наборните войници в запаса, т. е. като се попълнят и изпратят в окръжията уволнителните билети и служебните им списъци.

При демобилизацията в частите се извършваха следните мероприятия: определяне и дезинфекциране на помещенията от предварително изпратени от частите санитарни органи; почистване на облеклото и въоръжението и сдаването му в складовете; раздаване на заплатите; освобождаване на запасните последователно, по поделения. В някои части освобождаването на запасните се извършваше последователно по окръзи с оглед общото им пътуване, а запасните, които бяха извършили военни престъпления, бяха задържани във войсковите части до разглеждане на съдебните им дела; разформиране на четвъртите и петите дружини, връщане на кадрите им в мирновременните дружини и окончателно преминаване на частите към мирновременния състав.

В казармите останаха да продължат службата си само войниците от набор 1884 год., участници във войната, и новобранците от набор 1885 г., постъпили в казармата през януари 1886 г.

При уволнението на запасните, които нямаха собствено облекло, им се даваха войнишко облекло и двоен порцион. Общият размер на порционните пари зависеше от отдалечението на местожителството им.

Във връзка с демобилизацията на частите военното министерство своевременно издаде инструкция за демобилизация на материалната част[1], в която се указваше, че върнатото облекло според годността му се разпределя от комисии на полугодно, годно и съвършено годно. Полугодното се дава на запасните, които нямат собствено облекло. Годното облекло се предназначава за оставащите в казармата да служат войници и за новобранците в бъдеще, а напълно годното облекло се пази в резервните „цейхаузи" (складове) и се облича на паради и в празнични дни.

На запасните, които ще пътуват повече от 20 км до домовете си, се даваха по един чифт цървули или вехти обуща.

Предметите от снаряжението се разделяха на годно и негодно. Негодното се бракуваше, а годното се използуваше на общо основание.

Реквизираните коли, коне, самари и казани, които бяха излишни по мирновременните щатове на частите, се връщаха на стопаните им. Ако стопаните бяха неизвестни, по допълнително нареждане на военното министерство реквизираното се изнасяше на пазара и се продаваше на населението от комисиите на частите.

Законът за реквизицията беше в сила до деня на мобилизацията на войсковата част. Затова с демобилизирането на запасните начинът на прехраната на частите се измени — вместо по реквизиционен път те започнаха наново да се прехранват по мирновременни способи.

Към 31. III. 1886 г. армията беше напълно демобилизирана. Кор-

[1] Фонд 131, № 1, ЦАФ.

пусната организация, въведена през време на войната, беше отменена и се въведе наново бригадната организация.[1]

Военнотериториалното деление на страната беше изменено. Бяха оставени 21 от 26-те военни окръжия.

8. ИЗВОДИ

През периода от освобождението на България от турско робство до Сръбско-българската война 1885 г. основната движеща класа в страната беше дребната буржоазия, дребните стокопроизводители. Политиката на тази класа се характеризираше със силен стремеж за запазване на целостта и неприкосновеността на територията на страната и недопускане връщането на султанската власт в княжеството и в Южна България. За успешното провеждане на тази политика беше необходимо силна армия, която с успех да защищава границите срещу многочислената турска армия и армиите на другите съседи на България. Това изискване не можеше да се осъществи, защото току-що формираната държава не разполагаше почти с никакви средства за окомплектуване и издръжка и на малка армия. Създаването на първите дружини на Българската земска войска беше възможно само при безкористната помощ на руското временно управление и руската армия в България. Те осигуриха нашата армия с офицерски и сержантски кадър и в първите години издържаха изцяло българските дружини.

Военната доктрина на младата българска държава беше отбранителна, поради което планове за военновременното разгръщане на армията и за водене на каквато и да било настъпателна война не бяха изработени. Само справедливият характер на войната от 1885 г. даде възможност да се преодолеят всички слабости в организационната структура, мобилизационната готовност и недостатъчната окомплектуваност на армията и да се удържи победа над великосръбските шовинисти.

През този период се извърши усилено строителство на въоръжените сили на България. Сложи се началото на пехотата, артилерията, конницата, инженерните войски и речния флот, които впоследствие се развиха в съответствие със задачите на армията, произтичащи от политиката на управляващата класа. Поради краткия период мирновременната организация на северобългарската армия в навечерието на войната все още не беше завършена и до голяма степен беше неопределена. Пехотата получи по-висока форма на организация едва в 1884 г., т. е. една година преди войната. Безспорно е, че за такъв кратък срок беше много трудно да се подготви цялостно мирновременната и военновременната организация, даже и да се очакваше войната. Организационната структура на артилерията и пионерните войски се развиваше по-бавно. Тези недостатъци в организацията на армията се дължаха не толкова на неизяснена перспектива, а преди всичко на липсата на достатъчни средства за това.

Дислокацията на армията, общо взето, отговаряше на задачите Съществен недостатък в нея беше това, че артилерийските полкове заемаха крайни пунктове в страната (София и Коларовград), а единствената пионерна дружина имаше съвсем ексцентрично положение, в североизточния край на страната (Русе). Това, разбира се, имаше неблагоприятно отражение върху мобилизацията и съсредоточението на тези части.

Мобилизационната готовност на армията беше крайно незадоволителна. Много големи бяха слабостите в подготовката на ресурси от хора и материални средства, в подготовката на мобилизацията (органи, финансово осигуряване, мобилизационна документация, начин на попълване на частите), в участието на гражданските ведомства по подготовката на страната за война, в провеждане на мобилизацията (прикриване, обявяване и оповестяване, освобождаване) и попълването на армията в хода на войната. Всички тези слабости по мобилизационната готовност на армията не бяха фатални само благодарение пасивното поведение на Турция след Съединението и продължителния мобилизационен период (55 дни) до войната със Сърбия. Бързото обявяване на Съединението и тези неуредици в мобилизационната готовност са ярък пример за това, как нуждата от мобилизация може да възникне неочаквано и как неподготвената мобилизация може да има крайно неблагоприятно значение за изхода на войната и за съдбата на страната.

Мобилизацията на българската армия се изпълни без мобилизационни планове. Този случай показа много добре, че мобилизация без мобилизационни планове е импровизация, която при деен противник може да доведе до поражение.

Тази мобилизация показа още, че моралният дух и патриотизмът на народа са от най-съществено значение за всяка мобилизация и особено за слабо подготвената. Този патриотизъм подтиква народа към съзнателно отношение към работата и дълга, а оттук и към побързото и качествено изпълнение на мобилизацията. Той разсейваше лошите впечатления и настроения от неуредиците и стопляше сърцата на бойците, макар на гърба им да имаше абичка вместо шинел.

---

[1] След демобилизацията армията беше дислоцирана съгласно сведението приложение 5.

ГЛАВА ВТОРА

БОЕН СЪСТАВ, ОРГАНИЗАЦИЯ, ОКОМПЛЕКТУВАНЕ И МОБИЛИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА 1886 Г. ДО КРАЯ НА МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА 1913 Г.

1. ОСНОВНИ ЧЕРТИ В ПОЛИТИКАТА НА УПРАВЛЯВАЩАТА КЛАСА И ЦАРСКАТА ДИНАСТИЯ

След Сръбско-българската война икономическото положение на българския народ започна рязко да се влошава. Направените през време на войната реквизиции легнаха като тежко бреме върху гърба на българските селяни и занаятчии. За възстановяване на изразходваните материални и финансови средства управляващата класа увеличаваше данъците и експлоатацията на трудовия народ, вследствие на което се започна постепенно разорение на дребната буржоазия в градовете и дребните и средните селяни в селата. За къс период от време България тръгна решително по пътя на индустриално-фабрично производство. В село дихварите и другите по-заможни елементи изкупуваха на безценица малкото земя, останала в ръцете на пропадащите дребни селяни. Възникнаха чифлици със сравнително по-модерно земеделие. От дребното стоково производство възникваха капиталисти.

Новите капиталистически производствени отношения създадоха и две нови социални групи, две нови класи. Формираха се търговско-индустриалната класа — буржоазията — и нейният гробокопач — работническата класа. Буржоазията стоеше начело на това капиталистическо развитие и го насочваше съобразно своите интереси. Работническата класа през този период беше в своя начален стадий на развитие, малочислена и с неголямо влияние, поради което във вътрешната и външната политика тя не можеше да играе решаваща роля.

Успешното провеждане на съединението между княжество България и Източна Румелия и победата в Сръбско-българската война повдигнаха националното самочувствие на българската буржоазия. Това самочувствие я подтикваше към нови социалноикономически и политически задачи. Насъщните интереси на буржоазията подхранваха породеното след Берлинския конгрес националистическо движение за „целокупна", „Санстефанска" България. Българската буржоазия още през деветдесетте години на миналия век, притеснена в собствената си територия от западноевропейската конкуренция, се стремеше към завладяване на нови пазари. Ето защо тя обяви освобождението на Македония, Западна и Източна Тракия (на „брата роб") за национална задача. В името на тая национална задача управляващата класа и династията насочваха народните маси да се борят за техните користни интереси. Крайъгълен камък в политиката на българската буржоазия през периода 1886—1913 г. и след това беше завладяването на Македония, Източна и Западна Тракия, а това предполагаше война с Турция.

При подготовката на държавата за война срещу Турция българската буржоазия трябваше да реши въпроса за съюзниците. Икономическият и военният потенциал на България бе недостатъчен за формиране на мощна армия, която да може с успех да се справи с турската армия и да води продължителна война срещу Турската империя.

Нямаше нито една велика сила, която да подкрепи завоевателните стремежи на българската буржоазия, която искаше цяла Македония, Източна и Западна Тракия. Държавите от Тройния съюз бяха за запазване териториалната цялост на Турция, а държавите от Съгласието бяха за балканския съюз и поделяне на балканските провинции на Турция.

Трябваше да се търсят съюзници, на които да се признае правото за завладяване част от турската територия на Балканския полуостров. Такива съюзници бяха намерени през 1911 — 1912 г. в лицето на останалите балкански държави — Сърбия, Гърция и Черна гора. Всяка една от тях се стремеше също да заграби колкото се може повече от Турската империя. Интересите на буржоазията в тези страни бяха същите, както на българската буржоазия, а и възможностите им, взети поотделно, бяха малки. Нито една балканска държава нямаше възможност да воюва сама срещу Турция. Завоевателните стремежи на буржоазията на всички балкански страни и недостатъчните възможности на всяка поотделно доведоха до съюз с България, Сърбия, Гърция и Черна гора.

Много преди войната с Турция Фердинанд Кобурготски, верен на своите господари—германския кайзер и австро-унгарския император, — е считал, че след завладяването на турските провинции на Балканите ще се справи с останалите балкански държави и по този начин ще може да създаде на Балканския полуостров една голяма силна държава, поставена чрез него в зависимост от Германия и Австро-Унгария.

Ръководейки се от такава политическа линия, династията и българските правителства старателно подготвяха страната за война срещу Турция. Освен постепенното развръщане на армията, за която цел се сключваха при извънредно тежки условия редици външни заеми, беше изменен и чл. 17 от Конституцията, с което се даваше право

на монарха да сключва тайни спогодби (договори) без знанието на Народното събрание.

През пролетта и лятото на 1912 г. беше оформен напълно Балканският съюз и на 5 октомври същата година балканските държави обявиха война на Турция. Само след 25 дни турските армии бяха разгромени и територията на цяла Европейска Турция бе овладяна.

След победите над Турция противоречията между балканските държави се изостриха. Немските империалисти умело използуваха противоречията между интересите на българската и сръбската буржоазия по въпроса за Македония и положиха всички усилия да създадат враждебни отношения между тях. Помагаха им в това направление и великобългарските и великосръбските шовинисти. Политиката на Германия и Австро-Унгария беше насочена към разрушаване на Балканския съюз, който бе преграда по пътя на германското проникване на Изток и Средна Азия. Ето защо техният агент на Балканите Фердинанд Кобурготски на 16 юни 1913 г. даде заповед за започване на военните действия срещу Сърбия и Гърция. Балканският съюз се разпадна. Германските и австро-унгарските империалисти тържествуваха. Събитията се развиваха бързо. Сръбските и гръцките войски започнаха настъпление срещу българската армия. За да спре техното настъпление, българското правителство изтегли войските си от турската граница. От това се възползува Турция, която наруши мирния договор и окупира Тракия. Румъния също се намеси във войната против България. Политиката на правителството и замисълът на Фердинанд претърпяха провал. Нашата страна по вина на българската буржоазия и германския агент Фердинанд претърпя първата национална катастрофа.

2. ВОЕННА ДОКТРИНА, ЗАДАЧИ НА АРМИЯТА, ОПЕРАТИВНИ ПЛАНОВЕ

Дълго време след поражението във войната от 1885 г. сръбската династия и великосръбските шовинисти продължаваха да говорят за реванш. През целия период от 1886 до 1895 г. опасността от нова война за България идваше от запад, от страна на Сърбия.

Независимо от победата през Сръбско-българската война българската армия беше слаба, което не даваше възможност на правителството и военното министерство да мислят за настъпателна война срещу Сърбия. Военната доктрина беше о т б р а н и т е л н а. Планове за водене на война нямаше и се предполагаше, че ще се действува както през войната от 1895 г.

По-късно, след 1895 г., политиката на правителството постави задача на армията да се готви за война срещу Турция. Военната доктрина стана н а с т ъ п а т е л н а. Започна се усилено формиране в мирно време на нови части и съединения. Военното министерство започна да разработва оперативни планове за водене война срещу Турция. След няколкогодишна работа на щаба на армията през февруари 1903 г. бе приет доклад, в който се набелязваше оперативният замисъл за водене на война срещу Турция. Според този доклад театърът на военните действия бе разделен на две зони — Македонска и Тракийска. Поради значителното превъзходство в силите и средствата на противника в Македонската и Тракийската зона се предвижда стратегическа отбрана независимо от това, че тактическите изисквания за водене на война срещу Турция налагаха да се водят настъпателни действия. Прие се и в двете зони да се премине в решително настъпление след изтощаване на противника в успешни отбранителни боеве.

За осъществяване на този оперативен замисъл се предвиждаше да се формират две армии: Македонска в състав 1 и 6 корпус и Тракийска в състав 2, 3, 4 и 5 корпус.[1]

В началото на 1904 г. на Фердинанд беше представен друг оперативен план за водене на война срещу Турция, въз основа на който се предвиждаше на Западния театър на военните действия, в района на Кюстендил, Ставке Димитров, Радомир, да се водят отбранителни действия, а в Тракийския театър на военните действия да се водят смели, бързи настъпателни действия с основните сили и средства на армията.

В Родопите се предвижда да се водят настъпателни действия със силите и средствата на един планински отряд.

Впоследствие, след провеждане на редица рекогносцировки на територията на страната и изучаването на въпросите по подготовката и воденето на войната с Турция, се внасяха подобрения в плана от 1904 г.

През 1908 г. се разработи и прие нов, напълно завършен план за водене на война срещу Турция. Съгласно плана от 1908 г. целият театър на военните действия се разделя на три оперативни театъра — Южен, Родопски и Западен. Основните сили и средства на българската армия се насочваха за действия в Южния театър. Предвиждаше се с бързи настъпателни действия да се разгроми турската армия в Източна Тракия, след което да се настъпи към Цариград. На Родопския и Западния театър на военните действия се предвиждаха настъпателни действия с цел бързо да се излезе на беломорския бряг.

Планът от 1908 г. има за основа смели и бързи настъпателни действия във всички оперативни театри. Той беше разработен най-подробно и послужи за основа на цялостното развитие на армията за военно време.

По-късно, през 1909—1911 г., бяха проведени редица поездки и рекогносцировки в района източно от р. Тунджа, в резултат на които се измени схващането, че източно от р. Тунджа местността не давала условия за действия на големи войскови маси. Обратно, дойде се до извода, че там може да се действува с около една армия. Това наложи през 1911 г. да се разработи нов оперативен план, според

[1] Всяка дивизия за военно време се развръщаше в корпус.

който театърът на военните действия се разделяше на два оперативни театъра — Южен и Западен. Към Западния театър се присъединяваше Родопската област. Основната идея за водене на военните действия остана същата, както в плана от 1908 г., т. е. настъпателни действия по всички театри на военните действия. За действия в Южния театър се насочваха основните сили и средства на армията (две армии), а на Западния — една армия. За съсредоточаване на армията към граничната линия бяха разработени два плана: „А" и „А-бис". С плана „А" се използуват всички жп линии в страната, а с плана „А-бис" не се използува жп линия София—Пазарджик, защото е близо до границата.

През 1911—1912 г. организацията и бойният състав на армията бяха приведени в съответствие с изискванията на оперативния план от 1911 г.

През 1912 г. се сключи военна конвенция със Сърбия, поради което се наложи разработване на общ оперативен план, според който сърбите насочваха основните си сили против турците в Македония, а българите — в Тракия. В междината на двата театъра трябваше да настъпи съединение в състав от една българска и една сръбска дивизия. Това наложи да се насочи в Тракия и 1 армия, която беше предназначена за действия в Македония. При съсредоточаването към турската граница в Източна Тракия на трите български армии беше използувана и жп линия София—Пазарджик.

Установената военна доктрина, задачите на армията, указани в оперативните планове, и силите на противника оказаха решаващо влияние върху бойния състав, организацията, окомплектуването и мобилизацията на армията.

3. БОЕН СЪСТАВ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ

След завършването на Сръбско-българската война българската армия беше демобилизирана в състав от шест пехотни бригади, една конна бригада, една артилерийска бригада, пионерна дружина, речен флот, военно училище, артилерийски арсенал, артилерийска работилница, конезавод „Кабиюк" край Шумен (Коларовград) и два вещеви склада.[1] Към края на 1886 г. пионерната дружина беше увеличена с една пионерна рота и се реорганизира в пионерен полк.

Икономическото развитие на България водеше към все по-голяма зависимост на българската буржоазия от западноевропейските капиталисти. Това обстоятелство доведе до разцепление в редовете на буржоазията на русофили и англо-австрофили.

След ожесточена борба в продължение на няколко години на 9 август 1886 г. чрез военен преврат удържаха победа англо-австрофилите, които в началото на 1887 г. сложиха на княжеския престол австро-унгарския агент Фердинанд Кобурготски. Първата грижа на Фердинанд Кобурготски след избирането му за княз на България беше да прикрепи България към създадения по това време от Германия, Австро-Унгария и Италия „Троен съюз" и да спечели политически кредит в Западна Европа, но политическият кредит на запад зависеше преди всичко от това, колко пушечно месо може да се предостави за участие в подготвяната война от двата империалистически блока — Съглашението и Тройния съюз. Ето защо Фердинанд и управляващата клика се заеха със създаването на силна армия.

През 1888 г. към всяко полково военно окръжие беше формирана и една кадрова рота. Кадровите роти имаха предназначение да подготвят новобранците, неприети в редовната армия, и да преподготвят запасни. През същата година към трите конни полка беше формиран по един (пети) ескадрон, а към трите артилерийски полка — по една (седма) батарея. Към пионерния полк беше формирана жп рота и полкът се реорганизира в двудружинен състав.

През 1889 г. дванадесетте пехотни полка бяха реорганизирани в двадесет и четири пехотни полка.[1]

От петите ескадрони на конните полкове беше формиран 4 конен полк, а трите артилерийски полка бяха реорганизирани в шест артилерийски полка, по четири батареи и един планински артилерийски взвод.

През 1891 г. Народното събрание утвърди военната политика на Фердинанд и прие Закона за устройството на въоръжените сили. Съгласно този закон въоръжените сили на България се попълват от цялото мъжко население, което има българско поданство и е способно да носи военната служба. Въоръжените сили се делят на три категории — действуваща армия, резервна армия и народно опълчение.

В действуващата армия влизаха наборите от 20-до 30-годишна възраст. Предназначението на действуващата армия беше да води бойни действия както на територията на страната, така и вън от нея.

В резервната армия влизаха наборите от 30-до 37-годишна възраст. Тя имаше спомагателно назначение по отношение на действуващата армия, като при нужда се предвиждаше да бъде използувана и за самостоятелни действия както в пределите на страната, така и вън от нея.

[1] С МЗ № 129, 150, 156 и 157/1886 г. бе обявено формирането на бригадите, които имаха по два пехотни полка с по три пехотни дружини и нестроева рота в полк. Конната бригада се формира през първата половина на 1886 г. в състав три конни полка по четири ескадрона в полк. Артилерийската бригада се състоеше от три артилерийски полка по шест батареи в полк.

[1] Пехотните бригади имаха в състава си по четири пехотни полка, както следва: 1 пехотна бригада — 1 Софийски, 2 Искърски, 13 Рилски и 14 Македонски полк; 2 пехотна бригада — 3 Видински, 15 Ломски, 4 Плевенски и 16 Ловчански полк; 3 пехотна бригада — 5 Дунавски, 17 Добростолски, 6 Търновски и 18 Етърски полк; 4 пехотна бригада — 7 Преславски, 19 Шуменски, 8 Приморски и 20 Добруджански полк; 5 пехотна бригада — 9 Пловдивски, 21 Средногорски, 10 Родопски и 22 Тракийски полк; 6 пехотна бригада — 12 Балкански, 23 Шипченски, 14 Сливенски и 24 Черноморски полк. Всеки полк имаше в състава си по две пехотни дружини.

Народното опълчение беше разделено на два призива. В първия призив влизаха наборите от 37- до 41-годишна възраст, а във втория призив — останалите четири набора до 45-годишна възраст. Народното опълчение имаше спомагателно назначение по отношение на действуващата и резервната армия. При нужда се допускаше първият призив да бъде използуван за усилване на действуващата и резервната армия както в пределите на страната, така и вън от тях. Вторият призив от народното опълчение не можеше да бъде използуван вън от пределите на страната. За развръщане на действуващата и резервната армия се предвиждаше да се създадат необходимите мирновременни части. Мирновременният личен състав, предназначен за развръщане на действуващата армия, носеше названието „постоянни войски", а този на резервната армия — „резервни кадри". Количеството на постоянните войски и резервните кадри се определяше на около 1% от населението на княжеството.

Постоянните войски съгласно закона в мирно време се състояха от пехота, кавалерия, артилерия, инженерни войски, местни войски, погранична стража, спомагателни войски, флот, военни ведомства, учреждения и заведения.

Пехотата се състоеше от 24 пехотни полка. Всеки пехотен полк имаше в състава си по две дружини и нестроева рота. Всяка дружина се състоеше от четири пехотни роти.

Кавалерията се състоеше от три конни бригади по два конни полка и един гвардейски конен ескадрон. Всеки конен полк имаше в състава си по 4 действуващи и 1 конно-ремонтен ескадрон и нестроеви взвод.

Артилерията се състоеше от полска артилерия — шест артилерийски полка с по три действуващи и едно резервно артилерийско отделение (дивизиони) с три батареи в едно отделение; планинска артилерия — един планински артилерийски полк с три отделения по три батареи в отделение; крепостна артилерия с три крепостни батальона по 5 роти в батальон.

Инженерните войски се състояха от една инженерна бригада с три пионерни дружини, жп рота, мостова, телеграфна и една паркова рота.

Местните войски съставляваха постоянни гарнизони в градове или пунктове, които по своето административно и военно значение не биваше да остават без войски както в мирно, така и във военно време. Те се състояха от пехота, пионери и артилерия от крепостните батальони.

Пограничната стража се състоеше от шест гранични дружини с по 4 роти и полурота конна пехота.

Спомагателните войски се състояха от шест возарски роти, предадени към полската артилерия, шест дивизионни болници със санитарни команди, артилерийски складове и артилерийски арсенал, работилници и ремонтни конни депа.

В закона се предвижда пехотните бригади да се реорганизират в 6 пехотни дивизии в състав четири пехотни полка, един артилерийски полк с возарска рота и една дивизионна болница със санитарна команда.

Предназначението на резервните кадри в мирно време беше да послужат за формиране на резервната армия и да обучат част от населението на военна служба. Резервните кадри в мирно време имаха два състава — постоянен и променлив. Към постоянния състав се числяха офицерите и свръхсрочните сержанти на постоянна служба и войниците, приети на военна служба без право на облекчения. Към променливия състав се числяха офицерите, сержантите и войниците от запаса и тези, които бяха приети на военна служба с облекчения. Резервните кадри в мирно време се състояха от пехота и имаха свое отделно устройство независимо от това, че се присъединяваха към отделните части на постоянните войски. Пехотата от резервните кадри се състоеше от 24 пехотни полка с по три роти всеки полк. Пехотата от резервните кадри в мирно време не се организираше в по-големи формирования. За по-удобно обучение и управление те се причисляваха към пехотните дивизии. На всяка пехотна дивизия се придаваха по 4 резервни пехотни полка.

Народното опълчение се формираше само за военно време. То се състоеше само от пехота и имаше териториално устройство. В мирно време опълчението беше разпределено на два призива и толкова роти от всеки призив, колкото околии имаше в княжеството. Опълченските роти от двата призива влизаха в състава на съответната опълченска окръжна дружина. Мобилизационната готовност на опълчението се осигуряваше от съответното военно окръжие. В страната имаше всичко 24 опълченски дружини от първи призив и 24 опълченски дружини от втори призив.

Управлението на действуващата армия, резервните войски и народното опълчение се осъществяваше от военното министерство, управленията на дивизиите, полковете, дружините и на другите поделения в армията. Военното министерство беше висше военноадминистративно учреждение в княжеството. Чрез него се провеждаха всички разпореждания и предначертания на изпълнителната власт. То се състоеше от щаб на армията (генерален щаб), административен отдел, военносъдебен отдел, канцелария на военното министерство и военен съвет. Щабът на армията се състоеше от оперативен отдел, пехотна, артилерийска, кавалерийска, военноинженерна и флотска инспекция. Оперативният отдел се състоеше от три отделения — оперативно, инспекторско и статистическо-топографско. Към пехотната инспекция имаше пехотно отделение. Към артилерийската инспекция имаше началник на крепостната артилерия и артилерийски комитет.

Административният отдел беше орган на военното министерство, посредством който се провеждаха в изпълнение разпорежданията и съображенията на военния министър по материално-техническото снабдяване на армията и военносанитарното осигуряване в мирно и военно време. Административният отдел се състоеше от военносани-

тарна инспекция, административно, домакинско, техническо, строително и бюджетно отделение.

Канцеларията на военното министерство имаше назначение да води цялото деловодство на министерството по строевата част, обучението на войските, разстановката и преминаването на службата на всички военнослужащи от всички родове и видове войски, комендантската служба в министерството, пенсионирането и даването помощи на военнослужащите в мирно и военно време, воденето на библиотеката на военното министерство, редактирането и отпечатването на военния журнал и другите военни издания. Към канцеларията на министъра се водеше и литографията на министерството.

Канцеларията на военното министерство се състоеше от инспекторско-строево и пенсионно отделение, адютанти, архива, регистратура и библиотека на министерството. Към канцеларията на министерството се числяха комитетът по устройството на армията и учебното бюро, които бяха подчинени непосредствено на министъра.

Назначението на инспекторско-строевото отделение беше да привежда в изпълнение всички решения на военния министър по организацията и реорганизацията на въоръжените сили и тяхното строево управление, а така също и да извършва разстановката на военнослужащите и да води отчет по преминаването на службата им.

Пенсионното отделение разработваше всички въпроси по даване на пенсии и помощи на военнослужащите.

Адютантът на военното министерство водеше цялата кореспонденция на министерството и я отправяше към съответните началници в министерството. Той ръководеше и работата на литографията.

Назначението на учебното бюро беше да разработва и издава военна литература.

Военносъдебният отдел беше орган на военното министерство, посредством който се ръководеха устройството и дейността на военносъдебната дейност на армията.

Военният съвет беше съвещателен орган на военния министър.

Управленията на дивизиите в мирно време осъществяваха ръководството на постоянните войски, организираха попълването на частите с новобранци, водеха на отчет ресурси в народното стопанство и мобилизационно разпределяха запасните, конете, каруците и другите средства от народното стопанство, намиращи се в района на съответната дивизионна област. Начело на дивизионното управление стоеше началник на дивизията, който беше главен представител на военната власт в дивизионната област. Нему се подчиняваха всички части от състава на дивизията и тези, които бяха дислоцирани в района на дивизионната област. Началникът на дивизията осъществяваше управлението на дивизията чрез щаба. Дивизионният щаб се състоеше от помощник на началника на дивизията, началник щаб, помощник на началник щаба, двама адютанти и канцеларски персонал. От този състав на щаба на дивизията се формираше при мобилизация и съответното управление на резервната дивизия. Към

щаба на дивизията се числяха дивизионният инженер, военният прокурор и дивизионният лекар.

Полковите управления в мирно време имаха назначение да ръководят цялостната дейност на поделенията в полка. С въпросите на военните окръжия те не се занимаваха. Начело на полковото управление се назначаваше командир на полка. Полковото управление се състоеше от завеждащ домакинството в полка, адютант, ковчежник, завеждащ оръжието, деловодител и канцеларски персонал — обикновено грамотни войници.

Полковите управления на резервните полкове имаха назначение, от една страна, да ръководят цялостната дейност на поделенията в полка и от друга — организираха попълването на войската с новобранци, водеха отчет на запасните и останалите ресурси от народното стопанство, водеха цялостно деловодство по мобилизацията в района на полковото военно окръжие, затова те носеха названието полкови окръжни управления. Командирите на резервните полкове бяха и началници на полковите окръжия, непосредствено подчинени на помощника на началника на дивизията.

Полковите военни окръжия (управленията на резервните полкове) се състояха от началника на окръжието (командир на полка), адютант, деловодител и канцеларски персонал.

Цялата територия на страната беше разделена на шест дивизионни области, а всяка дивизионна област на четири полкови военни окръжия.

В изпълнение на Закона за устройството на въоръжените сили през 1891 г. се проведе голяма реорганизация на армията. Реорганизирани бяха военното министерство, пехотните бригади — в дивизии, конните полкове — в конна дивизия, пионерният полк — в пионерна бригада[1]. Извършено беше ново териториално делене на страната. България беше разделена на шест дивизионни области, а всяка дивизионна област — на четири полкови окръжия.

Организацията на българската армия беше приведена в съответствие с изискванията на военното изкуство по това време. След пълното окомплектуване със съвременно въоръжение и бойна техника

[1] С указ № 176 от 1891 г. военното министерство беше реорганизирано, както следва: канцелария на министъра със строево, пенсионно и учебно отделение; административен отдел с домакинско, бюджетно, инженерно, санитарно и ковчежническо отделение; генерален щаб с генералщабно (оперативно) мобилизационно и топографско отделение; пехотна инспекция; военносъдебен отдел; артилерийско управление със строево и техническо отделение и комитет по организацията и устройството на армията. Със същия указ пехотните бригади се реорганизираха в пехотни дивизии, както следва: 1 пех. бригада — в 1 пех. Софийска дивизия; 2 пех. бригада — в 6 пех. Бдинска дивизия; 3 пех. бригада — в 5 Дунавска пех. дивизия; 4 пех. бригада — в 4 Преславска пех. дивизия; 5 пех. бригада — в 2 Тракийска пех. дивизия; 6 пех. бригада — в 3 пех. Балканска дивизия. От четирите конни полка и управлението на инспектора на кавалерията беше формирана 1 кавалерийска дивизия. Всяка пехотна дивизия се състоеше от четири пехотни полка, артилерийски полк, конен ескадрон, сапьорен батальон, возарски батальон, санитарна рота, санитарна команда, дивизионна болница и други обслужващи поделения.

тя можеше да се сравнява по организация с най-модерните армии в Европа. Тази завършена от военна гледна точка организация трябваше да се развива по-нататък, но икономическите възможности на страната бяха недостатъчни за нейното пълно реализиране. Това наложи през периода от 1894 до 1900 г. правителството и Народното събрание да се занимават често с бойния състав и организацията на армията.[1]

През 1899 г. в изграждането на армията взеха връх тенденциите за пълно осъществяване организационната структура на армията, предвидена от 1891 г.[2]

С бригадната организация на дивизията се разреши изцяло въпросът за резервната армия, която вече влиза в състава на бойните съединения от действуващата армия и се използува на общо основание като действуваща армия. Воденето на отчета на запасните и ресурсите от народното стопанство беше прехвърлено от полковите военни окръжия в управлението на бригадите. Разработването на мобилизационните планове на бригадите се извършваше от бригадните управления. Това създаде условия полковите военни окръжия да се реорганизират в бригадни военни окръжия. От 24 полкови военни окръжия бяха формирани 12 бригадни военни окръжия[3]. През същата година с пускането в Черно море на учебния кораб „Надежда“ се поставиха основите на Българския черноморски флот.[4]

[1] През 1894 г. резервните полкове бяха придадени към действуващите полкове. През 1897 г. беше приет Законът (нов) за устройството и организацията на армията, според който от шест дивизионни ескадрона се формираха два конни полка. Цялата конница се реорганизира в три конни бригади. Конната дивизия беше разформирана, а инспекторатът на конницата — възстановен. Трите планински артилерийски отделения се реорганизираха в планински артилерийски полк с три отделения по три батареи в отделение. Крепостните батальони бяха реорганизирани в състав от пет роти. На базата на 16 резервен пехотен полк беше формиран Силистренският постоянен гарнизон.

[2] От резервните кадри на действуващите полкове и пограничната стража бяха формирани 12 резервни полка с по пет роти, от които петата рота беше погранична. Същата година за мирно и военно време дивизиите се реорганизираха в двубригаден състав. Всяка бригада се състоеше от два действуващи и един резервен пехотен полк.

[3] Пехотните дивизии и бригади бяха дислоцирани в страната, както следва: 1 Софийска пехотна дивизия в София с 1 пехотна бригада в София и 2 пех. бригада в Кюстендил; 2 Тракийска пехотна дивизия в Пловдив с 1 пех. бригада в Пловдив и 2 пехотна бригада в Хасково; 3 Балканска пехотна дивизия в Сливен с 1 пехотна бригада в Сливен и 2 пехотна бригада в Ст. Загора; 4 Преславска пехотна дивизия в Коларовград с 1 пехотна бригада — във Варна и 2 пехотна бригада в Коларовград; 5 Дунавска пехотна дивизия в Русе с 1 пехотна бригада в Русе и 2 пехотна бригада в Търново; 6 Бдинска пехотна дивизия във Враца с 1 пехотна бригада във Враца и 2 пехотна бригада във Видин.

[4] Към началото на 1900 г. флотът имаше следната организация и боен състав: морска част в състав учебния кораб „Надежда“, пристанищни капитанства във Варна и Бургас и по няколко лодки за минна отбрана, машинно училище, пристанищна рота и работилница; Дунавска флотилия в състав подвижна минна отбрана, неподвижна минна отбрана, минно училище, транспортна служба и пристанищни управления. Неподвижната отбрана се състоеше от парахода „Симеон

В тоя си организационен състав българската армия просъществува до 1903 г. С избухването на Илинденското и Преображенското въстание България беше изправена пред война с Турция. Турция считаше, че България е виновна за всички безредици в европейската й част, и съсредоточи войски на българската граница. Военното министерство и правителството разбраха, че бойният състав на армията е недостатъчен, за да се противопостави на силната турска армия. По това време българската буржоазия нямаше сигурни съюзници, на които можеше да разчита при една война с Турция. Това наложи да се търсят пътища за предотвратяване на войната с Турция по дипломатически път. В такова направление действуваше и дипломацията на великите сили. След като опасността от война с Турция беше отстранена, династията и правителството използуваха създаденото положение в отношенията с Турция и внесоха нов закон в Народното събрание за устройството на въоръжените сили.

През есента на 1903 г. Народното събрание прие новия закон, с който внасяха редица съществени изменения в изграждането на армията. Срокът на военната служба (действителна и в запаса) се увеличи с една година (от 20-до 46-годишна възраст). Въоръжените сили се разделиха на две категории: действуваща армия — от 20-до 40-годишна възраст — и народно опълчение — първи призив от 40-до 44-годишна възраст и втори призив от 44-до 46-годишна възраст. За мирно време армията беше увеличена от шест на девет пехотни дивизии. Дивизиите бяха реорганизирани. В РГК бяха оставени повече съединения и части. За военно време беше приета корпусната организация.[1] Всяка дивизия при мобилизация се развръщаше в корпус, а бригадите — в дивизии. Заедно с реорганизирането на дивизиите и формирането на нови пехотни дивизии беше извършено и ново разделяне на територията на страната на девет дивизионни области. Съставът на флота беше увеличен с шест миноносеца и една брегова батарея.[2]

През периода от 1904 до 1908 г. военното министерство и правителството правеха всичко възможно за окомплектуване на многочислена армия, определена със закона от 1903 г. Основната част от бюджета на държавата даваха за издръжка и окомплектуване на армията. Въпреки това финансовите и материалните средства не достигаха за закупуване на необходимите коне, конско снаряжение, оръдия, боеприпаси и друго въоръжение. По тези причини редица поделения, предвидени в закона от 1903 г., не бяха формирани.

Велики“ и миноносците „Ботев“ и „Левски“. Неподвижната минна отбрана се състоеше от наблюдателни постове в Силистра и Видин. Транспортната служба се изпълняваше от параходите „Крум“ и „Александър“.

[1] Корпусът имаше две пехотни дивизии с по две пехотни бригади, всяка бригада в състав от два пехотни полка по четири дружини в полк. В състава на всяка дивизия освен пехотни бригади имаше и по един артилерийски полк с три артилерийски отделения по три батареи в отделение. Останалите дивизионни части бяха както в мирно време.

[2] Организацията и дислокациите на съединенията и частите от българската армия към 1907 г. бяха съгласно приложение 7.

През 1906 г. към жп дружина се формира въздухоплавателно отделение. Въздухоплавателното отделение отначало имаше назначение да проучва възможностите на авиацията и да разработва мероприятия за противовъздушна отбрана на войските, а така също да подготвя авиационните специалисти. С формирането на въздухоплавателното отделение през 1906 г. се сложи началото и на военновъздушните сили в България.

Към края на 1907 г. основният оперативен замисъл за война срещу Турция беше с главните сили да се настъпва в Източна Тракия, а с останалите сили и средства — в Македония. За реализиране на този замисъл и за успешно командуване на многочислената армия през същата година бяха формирани три военноинспекционни области, с което се сложи началото на три армейски управления.

През 1908 г. новото правителство, нямайки възможност да сключва външни заеми за издръжка на армията, от една страна, и тежкото икономическо положение на народа, от друга, реши да намали част от средствата, предназначени за издръжката на армията. Това наложи да бъдат преразгледани щатовете на армията. Започна се преработката им по така наречения принцип на сгъстените щатове.

Към началото на 1911 г. българската буржоазия и династията взеха твърд курс на война с Турция. Процесът на постепенното намаляване на армията беше прекратен и дори започнаха да се формират и някои нови поделения.[1]

За военно време организацията на армията беше уредена окончателно през 1910 г. Корпусната организация бе отменена и на нейно място беше приета следната организация на българската армия: обща главна квартира с щаб на армията и главно тилово управление, три управления на армии, девет пехотни дивизии, армейски и РГК части и флота.

Всяка армия се състоеше от толкова пехотни дивизии, колкото налагаха задачите на армията по оперативния план, две гаубични артилерийски отделения, колоездачна рота, телеграфна полурота, стражарски ескадрон и рота стражари.

Бойният състав на армията за военно време беше 485 781 без някои етапни и тилови отделения, броят на които се определяше в хода на войната. Общото съотношение между мирновременния и военновременния състав на армията беше 1:8,5, което можеше да се счита за нормално при тогавашните условия на развръщане на военновременната армия.

Въобще през периода 1886—1912 г. бойният състав и организационната структура на българската армия (схема 3) получиха цялостно развитие. Тогава се създадоха пехотната дивизия (схема 4) и общовойсковата армия, а в хода на войната, за късо време, и група армии (фронт). Голямо развитие получиха не само пехотата, но и другите родове войски. През 1906 г. бяха сложени основите и на военновъздушните сили у нас.

[1] Бойният състав на българската армия преди обявяване на мобилизацията бе съгласно приложение 8.

от
че
пр
пр
в
д

с
к
в
г
л

с
.
.

Въобще през периода 1880 – 1912 г. ционната структура на българската армия (схема 3) получиха цялостно развитие. Тогава се създадоха пехотната дивизия (схема 4) и общовойсковата армия, а в хода на войната, за късо време, и група армии (фронт). Голямо развитие получиха не само пехотата, но и другите родове войски. През 1906 г. бяха сложени основите и на военновъздушните сили у нас.

[1] Бойният състав на българската армия преди обявяване на мобилизацията бе съгласно приложение 8.

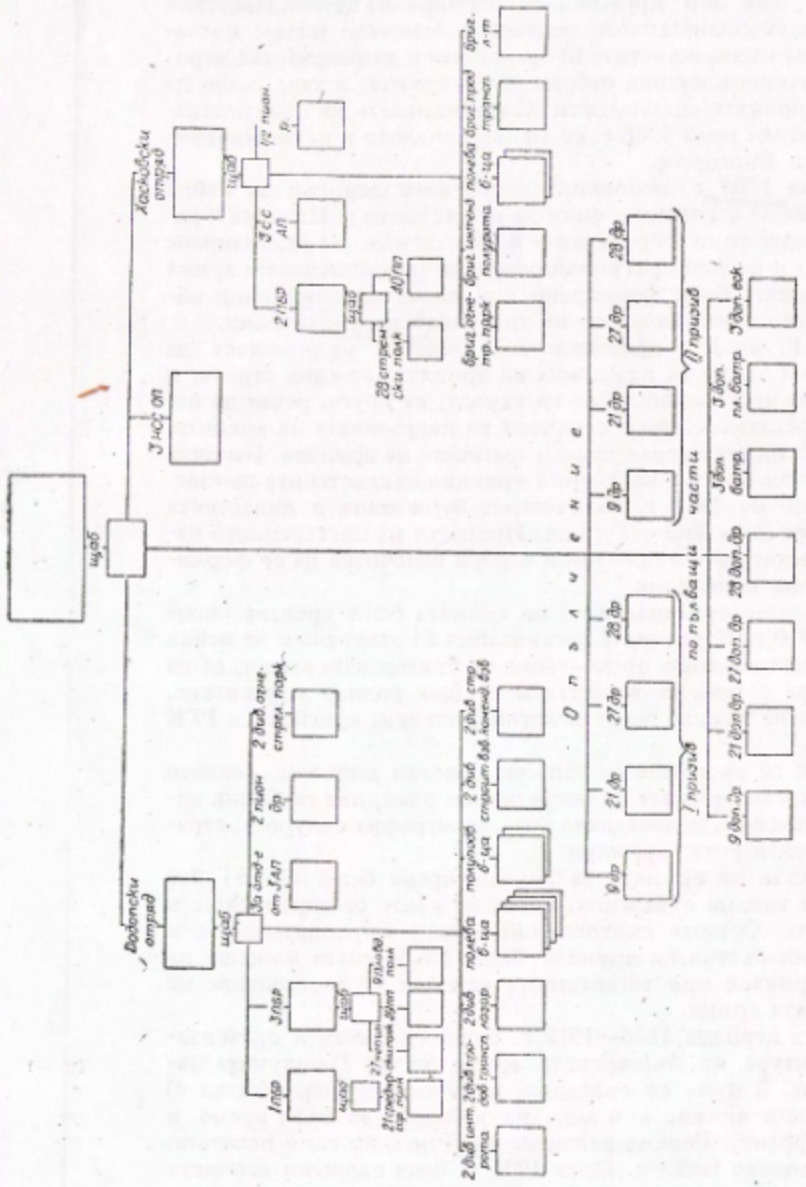
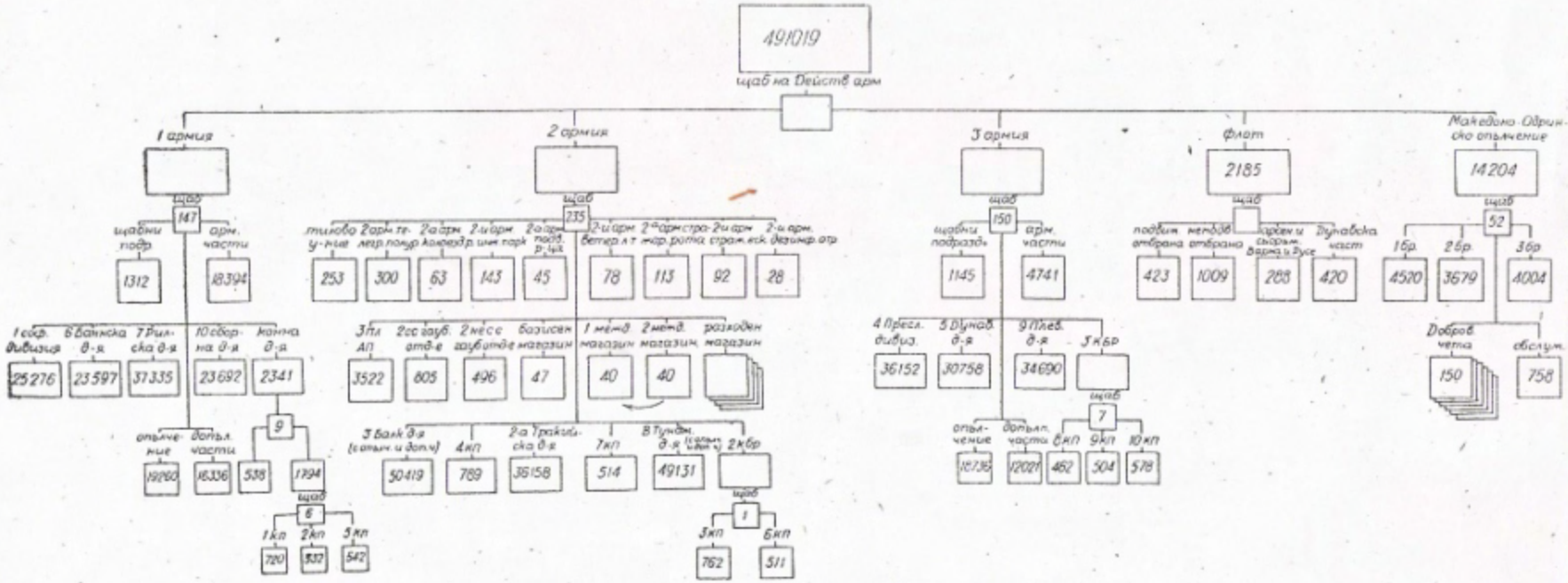
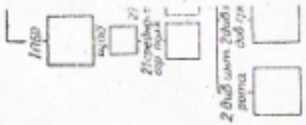

Схема 4. Организация на 2 пехотна дивизия към 10. X. 1912 г.

хора	491019	*леки автомобили*	36	*картечници*	239
коне/волове	84552	*т. автомобили*	3	*оръдия*	1116
каруци	28065	*мотоциклети*	2		
		велосипеди	776		

Схема 3. Организация и числен състав на българската армия към 20. X. 1912 г

На втория ден след обявяването на мобилизацията на армията българската буржоазия реши да използува македонските войводи, които с отделни чети преминаваха границите на Турция и доставяха ценни сведения за състоянието на турската армия на Балканския полуостров. По това време бяха организирани 52 такива чети, позабележителни от които бяха четите на Чакаларов — 150 души, Стефан Калфа, Ботушанов, Чернопеев, Шишманов и други, които действуваха в Македония, и четата на Гърджиков в състав от около 100 души, която действуваше в Странджа планина.

От състава на четите и македонската емиграция в България беше формирано Македоно-одринско опълчение в състав от три пехотни бригади по 4 дружини в бригада с по четири роти в дружина. Освен трите пехотни бригади към Македоно-одринското опълчение бяха формирани инженеро-техническа част, продоволствен транспорт, интендантска рота, огнестрелен парк и разходен интендантски магазин. След първото примирие с Турция от отделните партизански чети в Тракия и Македония бяха формирани към Македоно-одринското опълчение още три пехотни дружини, с които към 2 март 1913 г. Македоно-одринското опълчение имаше в състава си 56 офицери, 14 145 сержанти и войници.

Друго по-голямо формирование след обявяване мобилизацията беше 10 сборна дивизия, която влезе в състава на I армия. Дивизията беше формирана през време на съсредоточаването на българската армия към турската граница, като се взеха третите бригади от 1 и 6 пехотна дивизия, които останаха в двубригаден състав. Останалите дивизионни части и подразделения бяха формирани също така, като се взе част от силите и средствата на дивизионните части на 1 и 6 пехотна дивизия.[1]

В хода на войната срещу Турция бяха извършени следните по-характерни изменения в бойния състав и организация на българската армия. През периода от 4—15 декември 1912 г. Турция съсредоточи войски в района на Галиполския полуостров за провеждане на контраудар във фланг и тил на българската армия при Чаталджа. С цел да се противодействува на тази турска групировка със заповед на главното командуване от 15 декември 1912 г. се формира 4 армия в състав 2 Тракийска и 7 Рилска дивизия, две дружини от доброволческото дружество „Сливница", трите бригади от Македоно-одринското опълчение, конна дивизия, 9 не с. с. артилерийски полк и три не с. с. артилерийски батареи от 2 планински артилерийски полк. 4 армия беше формирана главно със силите и средствата на 2 армия, която към края на първото примирие осъществяваше обсадата на Одрин с малко сили.

За увеличаване състава на 2 армия през периода на първото примирие от опълченските дружини първи призив на 1, 6, 25 и 26 полково военно окръжие и 3, 11, 12, 15, 23, 25, 27, 29, 30, 32, 35 и 36 допълваща дружина беше формирана 11 пехотна дивизия в състав от две пехотни бригади с по два полка в бригада и четири дружини в полк, един не с. с. артилерийски полк, продоволствен транспорт, дивизионен лазарет и дивизионен ветеринарен лазарет. Към 50% от теглителната сила на дивизията беше с волове и волски коли.

[1] След завършване на мобилизацията българската армия беше в състав и организация съгласно приложение 9.

За довеждане състава на армията по военновременните щатове и новите формирования в хода на войната България мобилизира всичко, което можеше да се използува за водене на войната. Ето защо впоследствие при подготовката и воденето на Междусъюзническата война през 1913 г. нямаше възможност армията да се усили даже и с един войник. На 16 юни 1913 г., когато започна Междусъюзническата война, българската армия наброяваше 7963 офицери, 492 527 сержанти и войници, 378 996 пушки, 1228 оръдия и 97 456 коне и волове.

Като сравним тези данни с данните за състава на армията в началото на войната с Турция — 1912 г., — се вижда голямата разлика в личния състав. За войната с Турция бяха мобилизирани 592 336 сержанти и войници, а за Междусъюзническата война — едва 492 528, или с 99 808 сержанти и войници по-малко.

Независимо от значителното намаление на личния състав в армията командуването, вместо да организира попълването на загубите на наличните части и съединения, започва формиране на нови части, съединения и обединения.

Непосредствено след завършването на войната с Турция бяха формирани 12 и 13 пехотна дивизия, една отделна пехотна бригада, Сярската, Драмската и Одринската пехотна бригада и управлението на 5 армия, която получи задача да води настъпателни действия в направление на Кюстендил—Куманово. За формиране на тези нови съединения и управлението на 5 армия бяха взети офицерски и сержантски кадри от старите части, с което още повече те бяха отслабени.[1]

4. ПОДГОТОВКА НА ЛИЧНИЯ СЪСТАВ И МАТЕРИАЛНИ СРЕДСТВА ЗА ПОПЪЛВАНЕ НА АРМИЯТА

Съгласно закона за въоръжените сили от 1903 г. армията се попълваше с офицери на действителна служба само от младежи, които са завършили курса на военното училище. Допускаше се по същия закон да се приемат на действителна служба и чуждестранни офицери, но само за инструктори след разрешение на Народното събрание и по контракт. Те се приемаха със званието, което са имали в държавата, в която са служили преди постъпването им на служба в българската армия. Законът от 1903 г. допускаше да се произвеждат военнослужащи в първо офицерско звание във военно време за особено важни прояви, без спазването на каквито и да било условия.

[1] Към 16 юни 1913 г. българската армия имаше боен състав съгласно приложение 13.

Такива офицери, ако пожелаеха, можеха да останат на действителна служба. Те бяха длъжни след демобилизацията на армията да положат изпит по програмата на военното училище. В противен случай можеха да останат на военна служба, без да бъдат повишени в по-горно звание.

Флотът се попълваше с офицери, завършили чужди морски училища, или с офицери, приведени от други родове войски. За тях през 1893 г. беше открит временен курс по военноморски науки.

Курсът на военното училище в 1903 г. беше удължен на пет подготвителни (гимназиални) и три специални класа. В 1911 г. с оглед очертаващите се големи военновременни нужди от командни кадри той беше наново изменен, като се намали на един подготвителен и два специални класа. По това време училището имаше пехотен, кавалерийски, артилерийски и пионерен профил. Във военното училище младежите получаваха солидна обща и специална подготовка. По-после във войсковите щабове и части тактическата им подготовка се подобряваше чрез командирски занятия и чрез преминаване на петмесечни (щабофицерски) курсове, начиная от 1900 г. В тези курсове се разширяваха познанията на офицерите, на които предстоеше да се присвои званието майор.

В разглеждания период в България нямаше военни академии, поради което офицерите продължаваха да получават висшето си образование в Русия, Франция, Белгия, Италия, Германия и др.

Към 1. IX. 1912 г. на действителна служба в българската армия имаше всичко 2691 офицер, от които 73 бяха с висше военно образование. Тези офицери съставляваха 23,5% от полагащите се за военно време. По-голямата част от тях бяха завършили военното училище. Друга част от тях бяха получили подготовка в клона на военното училище при школата за запасни подпоручици, открит в 1906 г.[1] Най-после, малка част от тях бяха произведени при разни случаи във военно време от сержанти, издържали успешно изпита по програмата на военното училище.

Офицерите, които получаваха първо офицерско звание по запаса, се числяха в действуващата армия до 45-годишна възраст и в народното опълчение до 55-годишна възраст. Офицерите на действителна служба след уволнението им и ако бяха способни за военна служба, се числяха в запаса на действуващата армия до 60-годишна възраст и в народното опълчение до 65-годишна възраст.

Към 1. IX. 1912 г. в запаса на действуващата армия и народното опълчение се числяха всичко 4148 офицери (от тях 53 кандидат-офицери). Или към същата дата в армията имаше всичко 6839 действуващи и запасни офицери и кандидат-офицери, а по щатовете за военно време бяха необходими 11 673 офицери (приложение 11). Или

[1] Клонът беше открит във връзка с мирновременното разгръщане на армията от шест на девет дивизии. Курсът му беше едногодишен и програмите му предвиждаха да се изучават само военни предмети.

за военно време на армията не достигаха 4834 офицери, които съставляваха 41% от общата необходимост от офицери. Този недостиг впоследствие трябваше да се попълва със сержанти, произведени в офицери за бойни отличия.

Първоначално подготовката на офицерите в българската армия се извършваше изключително под руско влияние. По-късно в подготовката на армията започнаха да си пробиват път влияния и от западноевропейските армии.

Съгласно закона от 1891 г. подготовката на сержанти се извършваше в полковите учебни команди. Този начин на попълване се измени в 1904 г., когато в София, Стара Загора и Плевен бяха формирани три сержантски учебни дружини. Дружините просъществуваха до 1908 г., когато попълването на армията със сержанти в пехотата започна наново да се извършва чрез полковите учебни команди, както това беше и в другите родове войски.

Сержантските звания бяха младши сержант, старши сержант (унтерофицер) и старшина (фелдфебел). Последните две звания се даваха само на свръхсрочнослужащите младши сержанти, и то след прослужване съответно на една и три години. Последната свръхсрочна служба беше 12 г. и се делеше на три периода от по 4 години. Задължителната минимална свръхсрочна служба за старши сержант беше 4 години, т. е. прослужване поне на първия период. С този сравнително кратък срок на свръхсрочна служба, както лесно се долавя, се целеше подготовката на възможно повече сержанти в запаса.

Законът от 1897 г. измени само пределния срок за свръхсрочна служба, като установи този срок: за пехотата — 15 г., а за другите родове войски — 20 г.

Със закона от 1903 г., приет под впечатление на извършеното Илинденско въстание, срокът на службата наново бе намален на 15 г., като се предвиди и краткосрочна служба от 6 години.

Към 1. IX. 1912 г. в армията имаше всичко 48 102 сержанти, от които 8432 на действителна служба, 32 332 в запаса на действуващата армия и 7348 в народното опълчение. По щатовете за военно време бяха необходими 46 760 сержанти при 10% резерв. Или оставаше минимален излишък от около 1350 сержанти.

Законът за устройството на въоръжените сили в княжество България от 1891 г. подобри системата за попълване армията с войници. Съгласно този закон при производството на набора младежите се категоризираха на неспособни за военна служба, способни за нестроева служба, способни за военна служба с право на облекчение и способни за военна служба без право на облекчение.

Службата в постоянните кадри беше за пехотата 2 г., за останалите родове войски — 3 г., а за флота — 4 г. Службата в запаса на постоянната армия и резервните кадри беше 8 г., за останалите родове войски — 6 г., а за флота — 2 г.

По съображения за икономии в бюджета тенденцията за относителното намаляване наборите в казармата (спрямо броя на подлежа-

щите) продължи и след 1902 г., когато беше издаден Законът за ежегодния контингент новобранци. С този закон широко се приложи освобождаването от военна служба при облагане с военен данък, както и тегленето на жребие за освобождаване. Тази грешка с оглед външнополитическите събития бе изправена в 1903 г., когато бе издаден с нова редакция последният за разглеждания период Закон за устройството на въоръжените сили.

Съгласно този закон службата във въоръжените сили трае до 46-годишна възраст, т. е. с една година повече, отколкото по закона от 1897 г. Въоръжените сили се делят не на три, а на две категории: действуващата армия с нейния запас и народно опълчение от два призива. Общият срок на военната служба се поделяше така: а) служба на действуващата армия до 40-годишна възраст включително за служилите в пехотата и 39-годишна възраст за служилите в другите родове войски; б) служба в I призив на народното опълчение до 44-годишна възраст включително за всички; в) служба във II призив на народното опълчение до 46-годишна възраст включително.

За резултата от производството на всеки набор се изготвяха отчети, които по дивизионни области се изпращаха в щаба на армията при военното министерство до 15. XII. Въз основа на тези отчети и бюджета на военното министерство за следната година щабът на армията при военното министерство извършваше разпределението на новобранците по дивизионни области, а последните по военни окръжия, като се изхождаше от териториалния способ пехотата да се попълва от района на своето военно окръжие, а останалите родове войски да се попълват от района на своята дивизионна област.

Общо за целия период при разпределението на наборниците 67,5% се определяха за пехотата, 11,4% за конницата, 13,4% за артилерията, 7% за инженерните войски и 0,7% за медицинския и ветеринарния персонал. Тези проценти показват, че докато пехотата заедно с конницата съставляваше значителна част от армията, специалните родове войски — артилерията и инженерните войски — все още бяха слабо развити. Те заемаха едва 21% от личния състав на армията. Това съотношение не беше грешка, а показател за развитието на родовите войски по онова време във всички армии.

В резултат на този начин за попълване на армията с войници към 1. I. 1912 г. в запаса на действуващата армия имаше 369 105, а в запаса на народното опълчение — 82 359 запасни. Или всичко в запаса на въоръжените сили имаше 451 464 запасни войници (без мохамеданите, които бяха 18 532 души).[1]

Тази численост на войниците от запаса, изглежда, беше достатъчна за попълване на армията във военно време, тъй като оставаха свободни от назначение около 31 000 запасни от действуващата армия и около 12 000 запасни от народното опълчение. При провеждане на мобилизацията на армията през септември 1912 г. свободни от назначение запасни нямаше, тъй като много от запасните бяха свободни по реда на гражданската мобилизация, а други бяха негодни поради болест. Това състояние на запаса затрудни попълването на армията и както ще се види по-нататък, наложи се на 10.X.1912 г. да бъде свикан редовният набор 1912 г., а месец и половина по-късно, на 25.XI с. г., да бъде свикан и следващият редовен набор, като сроковете за подготовката им в казармата бяха значително съкратени.

Изобщо, като не се взема под внимание периодът от 1886 г. до 1891 г., системата за попълването на армията с войници беше правилна. Сериозен недостатък обаче беше малочислеността на наборите в казармата. От съображения за икономии в бюджета младежите от наборите в казармата нормално съставяха едва около 1% от мъжкото население на страната. Така например при мъжко население от 1 613 009 души в 1889 г. наборът в същата година беше от 18 886 души, докато годните младежи бяха към 32 000[1]. С оглед интересите на отбраната процентът на новобранци можеше да достигне до 1,5—1,8% от мъжкото население, или 0,7—1% от цялото население на страната. Това особено важи за периода от 1895 г. до 1911 г., когато почти непрекъснато се живееше в атмосфера на угроза от война първоначално със Сърбия, после с Румъния (в 1900 г.), а след това с Турция. Впрочем това състояние на наборите не можеше да бъде друго, тъй като съгласно чл. 5 от Закона за въоръжените сили от 1903 г. съставът на постоянните кадри (офицери, сержанти и войници) в мирно време не можеше да бъде по-голям от 1% от населението на страната.

Друг важен въпрос за запаса е въпросът за проверката му. Привеждането в известност действителното състояние на запаса беше една от постоянните грижи на нашите тогавашни мобилизационни органи. Първата проверка на запаса беше извършена в 1886 г.[2] Поради липса на данни за запасните в общините тази проверка тогава беше извършена по особен начин. В Северна България тя се извърши по алфавитните книги на частите, като се съставяха именни списъци по общини, набори и звание, на всички които са изслужили военната си служба в частите. В Южна България същата проверка се извърши по данните в книгите на бившите военноокръжни коменданти, тъй като частите бяха нови и нямаха данни в това отношение. По-късно проверките в страната се извършиха само въз основа на данните във военните окръжия и общините.

Общо взето, въпросите по подготовката на кадрите бяха правилно решавани. Правилно беше решаван и въпросът за преподготовката на запасните офицери. Те периодически бяха викани в частите на 1—2,5-месечно обучение. Освен това запасните бяха викани и за провеждането на общовойсковите маневри. Последно, по-значително

[1] Подробно състоянието на запаса по категории, набори и дивизионни области към 1. I. 1912 г. е показано на приложения 12 и 13.

[1] Указ № 101/16. VIII. 1898 г.

[2] Циркуляр № 88/25. VI. 1886 г.

такова повикване беше повикването на запасни в 4 и 5 пехотна дивизия за тъй наречените шуменски маневри в първата половина на септември 1912 г.

До 1891 г. армията беше въоръжена с пехотно и артилерийско оръжие от Сръбско-българската война. Това оръжие беше вече доста остаряло и от 1891 г. започна да се заменя с друго, по-съвременно. Превъоръжаването на армията започна най-напред с пехотно оръжие. Беше приета на въоръжение най-добрата за времето магазинна пушка „Манлихер" обр. 1888 и 1890 г., а по-късно и обр. 1895 г. Едновременно с това, след като бяха задържани на въоръжение старите 7,5-см и 8,7-см не с. с. стоманени круповски оръдия, от 1892 г. артилерията започна да се въоръжава с 12-см с.с. круповски гаубици, а от 1904 г. и със 7,5-см с. с. полски оръдия. Все по това време беше приет на въоръжение и полуавтоматичният пистолет „Парабелум".[1] Това въоръжение беше недостатъчно за 500-хилядната армия според военновременните щатове от 1910 година. Манлихерови пушки можеше да се дадат само на частите на действуващата армия. Опълченските и допълващите поделения трябваше да се въоръжават с берданки, дори и с кринки. Не достигаха и пистолетите, поради което част от офицерите бяха въоръжени със старите револвери „Смит" и „Весон". Половината от артилерийската материална част беше нескорострелна; остаряла беше и материалната част на крепостната артилерия.

Към 1. IX. 1912 г. облеклото не достигаше за обличането на 450 000 запасни, тъй като имаше шинели за 41,7%, панталони за 32,2%, куртки за 37,7% и ботуши за около 10%. Това състояние на облеклото във връзка с външнополитическата обстановка в 1912 г. стресна отговорните лица, но вече беше късно. Недостигът на облекло прикуди военното министерство да разпореди новобранците да се явяват по възможност със собствено облекло и обувки.

Войнишкото снаряжение беше установено едва в 1898 г. То се състоеше от поясен ремък с лопус за нож, две поясни и една презраменна паласка за побиране на 100 патрона, окопно сечиво, ремък за пушка, раница, сухарна торба и манерка за вода. При обявяване на мобилизацията състоянието на войнишкото снаряжение беше полошо от това на облеклото. Но тъй като то все пак може да се импровизира, недостигът от снаряжение не се чувствуваше толкова тежко, колкото от облеклото.

Състоянието на конското снаряжение — седла, попони, трокове, чесала, четки, платнени кофи, хамути и пр. — беше по-лошо от състоянието на облеклото и войнишкото снаряжение. Във войсковите складове имаше седла и сбруя едва за строевите поделения на конницата и артилерията. Това наложи голяма част от конското снаряжение да се реквизира. Това обаче не решаваше напълно въпроса, тъй като реквизираното се нуждаеше от големи поправки.

[1] Състоянието на оръжието в армията към 1. IX. 1912 г. по вид и количество беше според приложение 14.

Изобщо състоянието на облеклото и снаряжението беше крайно незадоволително и се отрази неблагоприятно на обличането и стъкмяването не само на опълченските поделения, но и на голяма част от бойните полкове. В някои дивизии недостигът беше разпределен равномерно между всички части така, че във всяка рота имаше неформено облечени, с цървули и без платнища. В други дивизии пък недостигът се отнесе за сметка на третите бригади. Всичко това правеше тягостно впечатление и влияеше лошо на дисциплината в частите.

За прехранване на армията през време на войната се разчиташе главно на реквизицията.

Реквизицията се извършваше от комисии, подчинени на министъра на войната. Имаше главна, окръжни и околийски (градски) комисии. Главната реквизиционна комисия бе смесена от военни и цивилни служебни лица. Окръжните се състояха от цивилни длъжностни лица с участието на началника на съответното окръжие, а околийските — само от цивилни служебни лица. Съставите на реквизиционните комисии се определяха и функционираха още от мирно време. Подлежащото за реквизиране се установяваше от главната реквизиционна комисия въз основа на статистическите данни за наличните местни средства в окръзите и околиите и въз основа на нарядите на военното министерство, след което се възлагаха на съответните общини. В общините получените наряди се разпределяха на отделни лица, които трябваше винаги да знаят къде, какво и колко трябва да доставят при мобилизация. При мобилизация можеше да се реквизира продоволствие — включително и хляб, фураж, отоплителни и осветителни материали, облекло, коне и друг добитък, превозни средства, жилищни и складови помещения, разни мотори и машини, необходими на войската, трудът на майстори и специалисти.

Изобщо реквизицията беше добре замислена и организирана. Тя обаче беше лошо поддържана в предмобилизационния период. За това свидетелствува дори само този факт, че нарядите за реквизиция бяха възложени в 1904 г. и не бяха ревизирани във връзка с големите организационни промени в армията, станали след това. Тези наряди бяха подновени от дивизионните области едва през пролетта на 1912 г.

5. ПОДГОТОВКА НА МОБИЛИЗАЦИЯТА

Във военното министерство орган на мобилизацията се създаде едва в 1890 г., когато в щата на министерството бе предвидена длъжността началник на мобилизационно отделение. В 1898 г. това отделение беше напълно разформировано, а в 1900 г. наново формирано. След това, в периода на усилена мобилизационна работа, същото отделение просъществува до 1910 г., когато беше преустроено в организационно-строево отделение с организационна, мобилизационна и строево-флотска секция.

Макар и кратка, но интересна история имат и военните окръжия, чийто личен състав се състоеше само от началник и един писар. Вместо с щатни служащи военните окръжия се попълваха с войници, които след преминаването на единичната подготовка в казармата се привличаха на работа в окръжията. Военната им служба там се считаше като редовно изслужена.

В целия разглеждан период, начиная от 1888 г., между общинските управления и военните окръжия имаше междинни длъжностни лица, наречени ротно-околийски началници (до 1894 г.) и началници на дружинни военни райони (от 1904 г.). Те бяха сержанти или подпоручици от запаса. Тези длъжностни лица изпълняваха междинна роля по наборите, отчетността на запаса и по повикването на запасните. Районът на всеки един покриваше района на една административна околия. Тези междинни длъжностни лица не намаляваха обема на работата в окръжията, а само подобряваха до известна степен отчетността, която се водеше в техните канцеларии. По отношение на общините те имаха контролни функции.

Военните окръжия се подчиняваха направо на началниците на дивизионните области с почти неизменна работа по наборите и запаса. Имаше случаи обаче, когато тази подчиненост и този характер и обем на работата им се изменяше. Така в 1888 г. към всяко военно окръжие се формира по една кадрова рота, а след тяхното разформиране в 1891 г. се формира по един резервен полк, чийто командир беше началник на военното окръжие. С други думи, на началника на военното окръжие се възлагаха и командно-строеви функции. По-късно, в 1899 г., когато военните окръжия се сляха две по две и образуваха бригадни военни окръжия, окръжието стана вече поделение на щаба на бригадата, като началник на окръжието беше командирът на бригадата. Освен това отчетността по запаса се прехвърли в управлението на бригадата, където беше открита длъжност началник на мобилизационната част. Тези два опита в подчинеността и работата на военните окръжия бяха неуспешни, което се потвърждава и от кратковременното им съществуване.

Към 1912 г. началниците на военните окръжия имаха задължението да мобилизират по две опълченски дружини. Те бяха задължени също така да организират охраната на жп линии във военно време. Следва да се отчете, че и тези задължения бяха неправилно възложени на началниците на военните окръжия, тъй като бяха коренно различни от общия характер на тяхната работа.

Във връзка със станалите организационни промени в армията в периода от 1886 до 1912 г. бяха извършени редица промени и във военнотериториалното делене на страната. Последните три промени в това отношение бяха извършени в началото на 1904, 1911 и 1912 г. Това военнотериториално делене беше извършено с цел да се получи по-равномерно разпределение на населението между военните окръжия и дивизионните области. С него обаче се наруши целостта на административните околии. Освен това във връзка с мобилизацията на армията в 1912 г. това военнотериториално делене беше позакъсняло и следователно неуместно.

В 1907 г. за пръв път бяха формирани щабове на военноинспекционни области. От мобилизационна гледна точка и от гледна точка на комплектуване тази новост във военнотериториалното делене на страната отначало не беше от значение, тъй като щабовете на тези области нямаха никаква роля по производството на наборите и по отчетността и разпределението на запасните офицери, сержанти и войници.

За разлика от периода преди Сръбско-българската война в периода 1886—1912 г. в армията имаше точно установени мобилизационни органи с ясно определени функционални задължения.

Мобилизационното отделение на ЩА уреждаше военната повинност на всички български поданици, организираше производството на наборите, уреждаше службата по запаса на офицерите, сержантите и войниците (отчет, мобилизационно изравняване на недостига и излишъците, зачисляване и изключване), водеше отчетност на запасните офицери по списък и мобилизационно ги разпределяше между щабовете, частите и учрежденията, уреждаше военнотериториалното делене на страната, както и всички въпроси по развръщането и мобилизацията на армията.

С преустройването в 1910 г. на мобилизационното отделение в организационно-строево в него започнаха да се разглеждат и въпросите по организацията на армията и по щатовете за мирно и военно време.

Изобщо характерът и обемът на работата на мобилизационното отделение бяха правилно определени.

Щабът на дивизионната област участвуваше в производството на наборите (проверка, отчитане и разпределение), мобилизационно разпределяше запасните войници, след ще за измененията в личното и семейното положение на военните пенсионери и организираше тяхното медицинско преосвидетелствуване, водеше отчетност за местните средства в областта, разработваше въпросите по мобилизацията на формированията на щаба.

Мобилизационната работа в щаба на дивизионната област се изпълняваше от началник щаба.

Особеното в мобилизационната работа на щаба на дивизионната област беше, че той се задължаваше да води списъчна отчетност на всички военни пенсионери и да води отчетността по много (20 на брой) демографски и стопански въпроси в областта. Всичко това утежняваше работата в щаба и го превръщаше едва ли не в статистическо бюро.

Щабът на пехотната бригада изпълняваше контролни и изпълнителни функции по производството на набора и по мобилизационното разпределение на запасните сержанти и войници; мобилизационно разпределяше конете, колите и самарите у населението.

Макар и с ограничен обем на работа съществуването на този мобилизационен орган беше полезно главно за контролиране дейността на военните окръжия.

Щабът на войсковата част (учреждение) водеше отчетност за наборниците на служба в частта (приемане и уволнение); изработваше и поддържаше мобилизационните планове на всички свои формирования; грижеше се за материалното обезпечаване на мобилизацията.

В щата на полка нямаше предвиден специален мобилизационен орган и голяма част от мобилизационната работа се изпълняваше от командира на полка.

Военното окръжие организираше, изпълняваше и отчиташе производството на наборите, водеше отчетност на запаса от всички категории, извършваше периодични проверки на запаса и конете у населението, събираше и отчиташе редица военностопански и военногеографски сведения в района на окръжието, изпълняваше мобилизационното разпределение на запасните офицери, сержанти и войници и на конете, колите и самарите у населението, оповестяваше мобилизацията, приемаше, медицински освидетелствуваше и изпращаше явилите се запасни, издирваше неявилите се запасни.

При изпълнение на своята служба началникът на военното окръжие влизаше във връзка направо с командирите на войсковите части (учреждения) във всички дивизионни области и с началниците на всички учреждения от гражданските ведомства. Връзката му с общинските управления в района на неговото военно окръжие чрез съответните началници на дружинни военни райони, а с общинските управления от другите военни окръжия — чрез началниците на окръжията. Началникът на военното окръжие беше длъжен веднъж в две години лично да проверява дейността на началниците на дружинните военни райони във всяко отношение, а така също периодично да проверява отчетността по наборите и запаса в общинските управления.

Началникът на дружинния военен район водеше книга за запасните в района и дневник на тяхното числено състояние; изработваше списъци на стопаните на конете и колите, определени за реквизиране; подготвяше своевременното разнасяне заповедите за мобилизация до общините, събираше и отчиташе военностопански и военногеографски сведения за района.

Началниците на дружинните военни райони бяха непосредствено подчинени на началника на военното окръжие. Те бяха длъжни често да обхождат общините в района, да проверяват на място дейността на общинските кметове и секретар-бирници по въпросите за воинската повинност, като им оказват помощ на място.

В общинските управления се водеше отчетност за подлежащите на военна служба младежи, отчетност за запаса и за конете, добитъка и колите, определени за реквизиране; водеха наряди по реквизицията; съобщаваха мобилизационното назначение на запасните и съхраняваха получените от военното окръжие списъци за тази цел; оповестяваха мобилизацията; събираха мобилизираните запасни и реквизираните коли и коне.

Изобщо въпросът за мобилизационните органи и за техните задължения в периода 1886—1912 г. беше за онова време правилно разрешен.

Първоначално финансовото осигуряване на мобилизацията се извърши с гласуването през септември 1912 г. от Народното събрание извънреден кредит в размер на 50 000 000 лева. По-късно, в различни времена на 1912 и 1913 г., на военното министерство бяха предоставени други извънредни кредити в размер на 300 000 000 лв., достатъчни за нуждите на войната.

Въпросът за паричните възнаграждения на личния състав в мобилизационния период и след това се уреждаше с Временното положение на паричното доволствие на военнослужащите във военно време от 1903 г., преиздадено с малки изменения и допълнения в 1912 г.

Според него всички офицерски длъжности в армията се разпределяха на осем разряда, а тези на чиновниците — на двадесет разряда. В зависимост от разрядите се определяха и правата на офицерите и чиновниците в парично отношение.

За стъкмяването им за поход всички офицери на действителна служба и мобилизираните в армията в деня на обявяване на военно положение получаваха еднократно възнаграждение — офицерите в размер на двумесечна заплата, а санитарните офицери — в размер на едномесечна заплата. С право на такова възнаграждение се ползуваха и чиновниците, които носеха военно облекло и получаваха назначение в действуващата армия.

От деня на обявяване на мобилизацията военнослужащите получаваха дневни пари в размер според разряда — офицерите от 4 до 20 лв., а чиновниците от 1 до 5 лв. Ранените и заболелите през времето, докато траеше военното положение, получаваха дневни пари на общо основание.

Освен дневните пари от деня на започване военните действия до прекратяването им военнослужащите на служба в щабовете, частите и учрежденията в района на ТВД получаваха и полеви дневни пари[1] в размер, равен на дневните пари. На чужда територия полевите дневни пари се даваха в двоен размер. Пленените и пуснатите в отпуск военнослужащи от деня на излизането им от частта до деня на завръщането им и встъпването им наново в длъжност не получаваха дневни и полеви дневни пари.

Съществено допълнение на това положение по отношение мобилизираните служащи се направи със Закона за заплатите на чиновниците и служителите по гражданското ведомство през време на военно положение.[2] Съгласно този закон всички мобилизирани чи-

[1] Тези пари се даваха до сключването на елиминарния мир с Турция, т. е. до 17. V. 1913 г. включително.

[2] Указ № 104/23. XII. 1912 г. — ДВ, бр. 294/29. XII. 1912 г.

новници и служащи се считаха в отпуск, като длъжностите им във ведомството се запазваха до демобилизирането им. Те, ако не получават във войската офицерски или други заплати през цялото време, докато трае военното положение, получаваха 1/3 от предишната си заплата. При липса на пълномощно в друг смисъл заплатата можеше да се получава от съпругата, а когато няма такава — от родителите или от пълнолетните им деца по уверение от надлежното общинско управление.

Важно допълнение в привилегиите на военнослужащите в действуващата армия беше и даването една година старшинство в тогавашните им звания на всички офицери, както и зачитане двойно прослужено време от деня на обявяването на мобилизацията до деня на сключването на мира на всички свръхсрочнослужащи сержанти и на всички запасни.[1]

Съществен въпрос из финансирането на войната беше въпросът за издръжка на военнопленниците. Този въпрос беше уреден в духа на съществуващите тогава международни съглашения.[2] Прехранването и обличането на всички военнопленници се извършваше на държавни разноски, като офицерите живееха и се хранеха отделно от войниците в хотели и частни къщи. За храна, квартира и други дребни разноски на офицерите се даваха дневно по 20, 11 и 7 лева съответно на генералите, старшите и младшите офицери.

Мобилизацията в 1912 г. в политическо отношение беше добре подготвена. Това се дължеше както на съществуващите настроения у народните маси срещу Турция, така и на дейността на органите по популяризиране на войната — печата, училището, казармата и държавния апарат, които насаждаха омраза у населението срещу многовековния поробител.

Въпросът за военновременното развръщане съгласно Закона за устройството на въоръжените сили беше решен така: пехотните полкове от по две дружини ставаха с по четири дружини; броят на пехотните полкове (24) и на пехотните дивизии (6) в мирно време не се променяше във военно време; конницата оставаше със същия организационен състав; развръщането на артилерията засягаше само броя на оръдията в батареите (от 4 оръдия в мирно време батареите получаваха по 6—8 във военно време); инженерните войски двояха, т. е. всяка една от трите пионерни дружини за военно време формираше по две пионерни дружини, по една за всяка пехотна дивизия.

Приблизително такова беше и развръщането на армията, о б я в е н о със Закона за устройството на въоръжените сили от 1897 г. с тази само разлика, че съществуващите в мирно време шест конни полка се свеждаха във военно време в три конни бригади. Това развръщане беше в сила до 1903 г., когато се възприе всяка мирновременна бригада и дивизия да се развърнат за военно време съответно в дивизия и корпус.[1] Това развръщане обаче изискваше много повече запасни, отколкото се разполагаше тогава. В 1911 г. то беше заменено с развръщането, което се установи в Наставлението на мобилизацията от 1910 г. В Балканската война беше приложено именно това развръщане. Според него армията във военно време имаше толкова пехотни дивизии, колкото бяха в мирно време, т. е. девет, като пехотните полкове във всяка пехотна дивизия бяха шест вместо четири в мирно време, сведени в три бригади. Пехотните дивизии се свеждаха в три армии.

[1] ЦЗ № 123. VIII. 1913 г.

[2] Правилникът към Международната конвенция относно законите и обичаите на сухопътната война.

Законът за определяне паричните оклади за издържане на военнопленници — ДВ, бр. 97/2. V. 1913 г. и бр. 169/30. VII. 1913 г. Законът имаше обратна сила.

При това развръщане армията се състоеше от 11 763 офицери, 671 чиновник, 501 691 сержанти и войници, 78 924 вола. Всичко армията имаше 514 035 души. Те съставляваха 11,7% от цялото население на страната, или 23% от мъжкото население. Численият състав на пехотните дивизии възлизаше на 858 офицери, 46 чиновници, 3455 сержанти, 32 918 войници и 7549 коне и волове. Подробности по това развръщане са дадени в приложение 11.

Прави впечатление, че военновременният състав на армията от 1891 до 1912 г. се обявяваше в широко достъпни документи, каквито бяха законите и наставленията. В същото време командирът на частта беше задължен да пази мобилизационния план на частта в желязна каса. В случая се скриваше иглата, а не се криеше кълбото.

Разработването на мобилизационния план първоначално се извършваше съгласно Положението за управление на пехотен полк в мирно време от 1904 г. По-късно в Наставлението по мобилизацията от 1910 г. се дадоха още по-конкретни и ясни указания. Установено беше всеки мобилизационен план да се състои от мобилизационна записка, дневник за мобилизацията и приложения. В мобилизационната записка се вписваха съображенията на командира на частта по обявяването на мобилизацията, попълването с личен и конски състав, попълването на обоза, ветеринарното обезпечение, разквартируването, прехраната и занятията в мобилизационния период. В дневника за мобилизацията се вписваше всичко, което командирът на частта ще извършва по дни в мобилизационния период. Приложенията бяха най-различни — таблици, програми, схеми, разкладки и пр. — с подробни данни по разрешаването на въпросите, за които те се отнасяха.

Въз основа на мобилизационния план на командира на частта последният изработваше мобилизационни планове и за всички формирования на частта до рота (батарея, ескадрон) включително. Мобилизационният план за рота (батарея, ескадрон) нямаше мобилизационна записка и се наричаше „мобилизационна папка".

Благодарение на указанията в съществуващите ръководства мобилизационните планове на щабовете, частите и учрежденията,

[1] Според Наставлението за полевата служба от 1903 г.

общо взето, бяха добре разработвани и бяха ценни документи на командирите в мобилизационния период.

Въпросът за мобилизационните срокове на практика обозначава въпрос за личното време на запасния до явяването му в частта за крайния срок, в който частта трябва да бъде мобилизирана и готова за съсредоточение. Тези два различни въпроса в течение на разглеждания период бяха различно решавани. Така, докато въпросът за личното време на запасния беше винаги решен със Закона за устройството на въоръжените сили от 1891 , 1897 и 1903 г., въпросът за крайния срок за готовността на мобилизираните части беше решен за пръв път едва в Наставлението за мобилизацията от 1910 г. Това беше една съществена непълнота в нашата мобилизационна теория и практика тогава, тъй като без мобилизационни срокове не можеха предварително да се правят никакви разчети по мобилизацията и съсредоточението.

Съгласно Закона за устройството на въоръжените сили личното време беше 24 часа за всеки запасен офицер, сержант и войник и 48 часа за всеки държавен и общински служител, медицински и ветеринарни лекари, аптекари и фелдшери. На лицата, които се намираха в чужбина, се даваше срок от 10 дни. Сроковете на всички започваха да текат от момента на обявяване заповедта за мобилизация в населения пункт.

Мобилизационните срокове за щабовете, частите и учрежденията съгласно Наставлението по мобилизацията от 1910 г. бяха от един до петнадесет дни. Най-къси мобилизационни срокове, по понятни съображения, имаха жп комендантства, дивизионните интендантски роти и предните етапни пунктове, а в някои случаи и конните части. След тази група формирования по мобилизационни срокове се подреждаха щабовете на бригадите и дивизиите. Най-дълъг мобилизационен срок имаше обсадната артилерия.

Мобилизационните срокове се мереха с оперативни дни, броени от часа и датата, указани в министерската заповед, с която се обявява мобилизацията. Личното време на запасните беше за сметка на мобилизационните срокове на частите.

Мобилизационните назначения на офицерите на действителна служба се даваха от командирите на частите, всеки за своите формирования. Мобилизационните назначения на по-горни длъжности от командир на дружина се даваха от щаба на армията при военното министерство.

Числящите се в запаса офицери независимо от тяхното звание и род войска мобилизационно се разпределяха от щаба на армията при военното министерство. Това се извършваше с ежегодни министерски заповеди, като се спазваше териториалният способ. Конкретното мобилизационно назначение на запасния офицер обаче се даваше от командира на частта. С получаването на министерската заповед с мобилизационното разпределение на запасните офицери от цялата страна командирът на частта беше длъжен да установи кои дотогава мобилизационно дадени на частта запасни офицери се отменят с новото разпределение и да изпрати писмените им сведения (служебен списък и атестация) в частите, в които те сега се дават; да установи кои нови запасни офицери мобилизационно се дават на частта и от кои именно части да се потърсят писмените им сведения, ако те не бъдат своевременно получени въз основа погорното задължение на командира; да даде конкретно мобилизационно назначение на всички запасни офицери във формированията на частта, като в 10-дневен срок и срещу разписка ги уведоми за това.

Разпределението на сержантите и войниците от кадъра се извършваше от командира на частта съвместно с техните непосредствени началници по равно между бойните формирования на частта. За всичките назначения се правеха отделни именни списъци, които се прилагаха към съответните мобилизационни планове. По този начин още от мирно време беше установено и се знаеше кое формирование какъв кадър получава при мобилизация.

Попълването на частите със запасни сержанти и войници до 1904 год. се извършваше съгласно Положението за дейността и отговорността на началниците на полковите военни окръжия, ротно-околийските началници и административните власти при мобилизацията от 1892 г. Според това положение щабът на дивизионната област ежегодно, обикновено в началото на годината, правеше мобилизационно разпределение на запасните между частите. Заедно с това той установяваше и маршрутите за движение на запасните от общините до частите. След получаването на разпределението и на маршрутите началникът на военното окръжие разпределяше запасните по звания между войсковите части, като съобщаваше на командирите на частите по колко запасни (цифрено, а не по именно) от всяко звание и длъжност ще им изпрати при мобилизацията. Едновременно с това той уведомяваше и подчинените си ротно-околийски началници за числото на запасните по звания, които те (ротно-околийските началници) ще трябва да дадат на тази или онази войскова част при мобилизация. Въз основа на така направените числени разпределения във военното окръжие се пристъпваше към изработването на „заповед за явяване“ на всеки запасен поотделно. В тази заповед се определяха частта, в която следва да се яви, и срокът за това, считан от връчването на заповедта. Тези заповеди за явяване, групирани по общини, се изпращаха в канцеларите на ротно-околийските началници, където се съхраняваха и маршрутите за движението на запасните, доуточнени и подписани от началника на военното окръжие. Както се вижда от казаното дотук, този начин на попълване на частите със запасни не се различаваше много от начина за попълване в 1885 г. Разликата е само в това, че в 1885 г. разпределението се извършваше от военното министерство, а сега — от щаба на дивизионната област. И тогава и сега частите и общините не знаеха предварително имената на запасните, с които ще се извърши попълването им.

До обявяването на мобилизацията запасните не знаеха своето мобилизационно назначение.

Съвсем по-друг беше начинът за попълване на частите със запасни съгласно Положението за управление на полковото военно окръжие от 1904 г., приложено в мобилизацията в 1912 г. Според него не повече от 15 дни след получаване на писмените сведения за войниците от уволнения набор началниците на военните окръжия представяха в щабовете на бригадите, а последните — в щаба на дивизионната област сведения за численото състояние на запаса в окръжията по набори и по родове войски. С получаването на тези сведения от всички военни окръжия в своя район щабът на дивизионната област, обикновено през февруари, ежегодно правеше числено разпределение на запасните между частите в своя район. Това разпределение се изпращаше на военните окръжия за изпълнение. При недостиг от запасни щабът на дивизионната област доискаше в щаба на армията при военното министерство за попълването му от друга дивизионна област.

В срок не повече от 15 дни след получаване на споменатото разпределение началникът на военното окръжие беше длъжен да състави и изпрати до общинските кметове именни списъци на запасните от общините с обозначение за всеки запасен в коя част и поделение и в кой град да се яви при мобилизацията. По тези списъци общинските кметове съобщаваха срещу подпис конкретното мобилизационно назначение на всеки запасен.

В същия срок началникът на военното окръжие изпращаше и до командирите на частите именни списъци на мобилизационно определените им запасни. При изготвянето на тези списъци той имаше предвид развръщането на частта (показано в Наставлението по мобилизацията) и военновременните щатове на всяко формирование. При изготвянето на същите списъци се гледаше по-младите набори да се назначават в бойните поделения на първите две бригади на пехотните дивизии, а по-старите набори да се дават в пехотните полкове на третите им бригади. Доколкото беше възможно, гледаше се още запасният да получи мобилизационно назначение в поделението, в което е служил като наборник. С други думи, конкретното мобилизационно назначение на запасните сержанти и войници се даваше от началника на окръжието.

Формированията на частите от дивизионната област, които не влизаха в състава на пехотните дивизии (пл. арт. полкове, конни полкове и др.), се попълваха с хора по разпореждане на щаба на армията при военното министерство.

След изпълнението на горното началникът на военното окръжие изготвяше заповед за обявяване на мобилизацията. Екземплярите от тази заповед се разпределяха между дружинните военни райони съобразно големината и броя на общините в тези райони и пакетирани се пазеха в канцеларите на началниците на дружинните военни райони.

Този начин на попълване на частите със запасни беше значително по-добър от начина, установен в 1892 г. При него попълването беше конкретно: всеки запасен знаеше кога и къде да се яви; във всяка община се знаеше кой запасен къде и кога да се изпрати; във всяка част се знаеха имената и местожителството на дадените й запасни, както и кога да ги очаква и в кое свое формирование да ги изпрати след пристигането им. Даването на конкретно мобилизационно назначение на офицерите от командира на частта беше правилно, тъй като се извършваше съобразно способностите на офицерите.

За поддържане на мобилизационните планове се издаваше министерска заповед за мобилизационното разпределение на запасните офицери. Тази заповед се издаваше през февруари или март, т. е. след уволнението на поредния випуск от школници и след вземане под внимание станалите промени вред запасните офицери в изтеклата година (умрели, дошли, отишли, преосвидетелствувани и пр.).

Съществените недостатъци на този начин на поддържане мобилизационните планове бяха несвоевременното вземане под внимание станалите промени върху запасните офицери и конете и сравнително сложната процедура по нанасяне промените в списъците за запасните сержанти и войници.

Мобилизацията се обявяваше с указ въз основа на решение на Министерския съвет.[1] Въз основа на това решение и на този указ министърът на войната издаваше заповед за мобилизация и заповед за реквизиция. Тези заповеди се изпращат телеграфно до началниците на военноинспекционните и дивизионните области. С получаването им началниците на дивизионните области веднага ги предават по телеграфа на командирите на пехотните бригади, началниците на гарнизоните, началниците на военните окръжия и окръжните управители в района на дивизионната област. Щом получи заповедта за мобилизацията, началникът на военното окръжие също така веднага я съобщава на началниците на дружинните военни райони, като им указва и началото на мобилизацията. Предаването на тази заповед се извършва по телеграфа или с предписание. Както телеграмите, така и предписанията се изготвят във военното окръжие още в мирно време. За отнасяне на предписанията началниците на военните окръжия използуват куриери, а именно конни стражари или конни войници от същия гарнизон или местни лица измежду запасните кавалеристи и артилеристи, които имат собствени коне. С получаването на телеграмата или предписанието за мобилизация всеки началник на дружинен военен район по най-бърз начин разпраща до общините приготвените още в мирно време екземпляри от заповедта за мобилизацията. С получаването на тази заповед всеки кмет е длъжен да я разгласи

[1] В целия му обем въпросът се уреждаше едновременно от Закона за устройство на въоръжените сили от 1903 г., Положението за управление на полковото военно окръжие от 1904 г., Правилника за проверката и реквизицията на конете от 1904 г. и от Наставлението за мобилизацията от 1910 г.

всред населението чрез барабан, разлепване и други начини. Към края на личното време на запасните той организира събирането и изпращането им под команди до съответните войскови части според разгледаните вече именни списъци. Всяка команда се поверява на водач.

Всички военни, административни и общински органи, като получат заповедта за мобилизацията, са длъжни да донесат по йерархически ред за времето, когато са получили заповедта, и за времето, когато са я предали по-надолу или са започнали да я изпълняват.

Този беше начинът за обявяване и оповестяване на мобилизацията в навечерието на 1912 г. Видно е, че в съответствие с начина на попълване на частите за оповестяване на мобилизацията военното окръжие не изготвяше и не изпращаше лични повикателни заповеди до запасните, а изготвяше само заповеди за обявяване на мобилизацията в общ вид. Персоналното издирване и изпращане на запасните се извършваше в общинското управление.

Коренно различен беше начинът за оповестяване на мобилизацията съгласно разгледания вече правилник от 1892 г. Макар и отменен, този начин ще бъде разгледан тук, тъй като той е твърде интересен. Според него с обявяване на мобилизацията началникът на военното окръжие бе длъжен да изпрати до надлежните войскови части писмените сведения на запасните и да разпореди телеграфически до ротно-околийските началници за извикването на запасните, като определи и първия ден на мобилизацията.

С получаването на тази заповед ротно-околийските началници пакетират по общини заповедите за явяване на запасните (лични за всеки запасен) и маршрутите за движение на командите от запасни и изпращат пакетите до съответния околийски началник. Той ги препраща до общините със свои куриери. Заедно с пакетите околийските началници получават и именни списъци на запасните, които по разни причини временно отсъствуват от околията, за да бъдат извикани от околийското управление. За запасните в чужбина се донася във военното министерство. С получаването на пакета кметът е длъжен да обяви мобилизацията с барабан и лично да раздаде заповедите за явяване на запасните, като им определи и сборния пункт за явяване. Формираните команди с водач се отправят за съответните части. С пристигането си запасните се явяват в щаба на частта, където им се вземат уволнителните билети и заповедите за явяване. Последните се щемпелуват с датата и часа на явяването. Разписките за връчените заповеди за явяване се изпращат от кмета до съответния ротно-околийски началник, а невръчените по разни причини заповеди за явяване се изпращат на околийския началник за по-нататъшно разпореждане.

От тези данни става ясно, че според начина за оповестяване от 1892 г. запасните се повиквaха с лични заповеди за явяване, изготвени още в мирно време въз основа на цифреното попълване на частите със запасни. С други думи, тогава попълването на частите

със запасни беше опростено, докато повикването на запасните беше усложнено.

От това съпоставяне на начините за попълване и оповестяване от 1892 г. и 1912 г. става ясно, че начинът от 1912 г. беше по-добър. Наистина попълването при него беше по-сложно, но това беше дейност, която се извършваше при мирновременни условия. В замяна на това той осигуряваше повикването на запасните и ускоряваше мобилизацията, което беше от съществено значение.

Дейността на гражданските ведомства по подготовката и провеждането на мобилизацията и войната въобще беше твърде ограничена. Основната причина за това беше, че в страната нямаше координационен орган, който да поставя задачите и да съгласува усилията. Намесата на военното министерство в това отношение се изразяваше главно в даване мнение по строителството на пътната мрежа на страната и по-специално по подготовката на жп линии за военновременните нужди на армията. За целта в навечерието на войната беше създадена междуведомствена комисия между щаба на армията и Дирекцията на железниците по изучаване нуждите на железниците за военно време. Комисията беше в състав началника на оперативното отделение на ЩА, командира на жп дружина, началника на секция „Военни съобщения" в ЩА и 2—3 представители от Дирекцията на железниците. Тази комисия оказа полезно влияние върху подготовката на железниците за война и пое инициативата за уреждане на въпроса за освобождаването на служащите в БДЖ от армията при мобилизация.

С цел БДЖ да се поставят във възможно най-голяма степен в услуга на армията във военно време те бяха подчинени на щаба на армията при военното министерство.[1]

Друго съществено съгласуване в дейността на гражданските ведомства и военното министерство беше съвместното изработване с Министерството на народното здраве на Правилник за доброволната санитарна служба в армията във военно време.[2]

Като съществени недостатъци в работата на гражданските ведомства и Министерството на войната може да се посочат следните:

— липсваше общ държавен план за промишлено производство с оглед военновременните нужди на армията. В това отношение не бяха съгласувани вносът и износът дори на такова важно индустриално производство, каквото беше текстилът. Вследствие на това през време на войната стана нужда да се внасят отвън облекло, чорапи, чаршафи, одеяла и други както за бойните части, така и за болничните й заведения;

— шосейната мрежа не се развиваше според нуждите на съсредоточението и снабдяването на армията. Поради това именно на-

[1] Положението за управление на железниците във военно време. Библиотеката на ВИО.

[2] Правилникът за доброволната санитарна служба във военно време; Указ № 51; ДВ, бр. 208/1912 г.

шият югоизточен край беше почти без шосета, а и колкото ги имаше там, те бяха в лошо състояние. Такова беше положението и в Родопите, където след съсредоточението си наши войскови части бяха принудени сами да поправят пътищата.[1]

6. ПРОВЕЖДАНЕ НА МОБИЛИЗАЦИЯТА

Прикриването на мобилизацията в 1912 г. до втория оперативен ден се осъществяваше само от бързо мобилизираните гранични роти. В същото време всички конни части с мирновременен състав бързо бяха съсредоточени към границата. С обявяването на мобилизацията пехотните полкове от граничните дивизии извършиха последователна мобилизация на дружините си и до четвъртия или петия оперативен ден ги изпратиха на границата, където замениха конните части. Последните се изтеглиха в по-задни райони, където приемаха попълнението си от запасни и коне от вътрешността на страната до военновременен състав.

Този начин на прикриване беше добър, тъй като бързо обезпечаваше сигурността на граничните райони, без да разстройва мобилизацията на прикриващите части.

Мобилизацията в 1912 г. беше обявена на 17. IX[2]. Въпреки решението на Министерския съвет мобилизацията да бъде обявена в 8 часа сутринта на 17. IX указът за мобилизацията беше подписан едва към 12 часа същия ден. Това закъснение от 4 часа причини друго закъснение от около 12 часа в оповестяването на мобилизацията, тъй като, както ще се види от следващите данни, много от общинските управления получиха заповедите за мобилизация едва сутринта на следния ден, а някъде и по-късно.

След подписването на указа и след около два часа закъснение министърът на войната подписа телеграма със следния текст[3]: „Обща мобилизация и реквизиция е обявена с указ № 5. Начало 12 часа по пладне на 17 септември." Тази телеграма беше предадена в Софийската пощенска станция в 14.29 часа и беше получена от командирите на пехотните дивизии между 15 и 17 часа. С получаването на телеграмата, след дешифриране и повторното ѝ шифриране командирите на дивизиите я протелеграфираха на командирите на бригадите, командирите на частите и учрежденията, началниците на гарнизоните, началниците на окръжията, командирите на граничните роти и окръжните управители. Изброените лица получиха телеграмата между 17 и 18.30 часа, т. е. към края на деня, когато тп станции в селата преустановяват своята работа. По тази именно причина много от общинските управления получиха съобщенията за мобилизацията по административен път и заповедите за мобилизацията от началниците на дружинните военни райони едва в 6 часа

[1] 9 и 39 пп на 29. IX. 1912 г. се заеха с поправката на шосето Батак—Ракитово.

[2] Указ № 5.

[3] Телеграма № 938/17. IX. 1912 г.

сутринта на 18. IX, а някъде и в 11 часа, откогато фактически започна да тече и личното време на запасните. От горното се разбира, че ако указът и телеграмата бяха подписани сутринта на 17. IX, оповестяването на мобилизацията (до общинските управления включително) щеше да приключи до вечерта същия ден, следователно нощта на 17/18. IX щеше да бъде спечелена за ускоряване на мобилизацията.

На 17. IX беше подписан и указ, с който се обяви военно положение в страната.[1] На следния ден щабът на армията при военното министерство разпореди за начало на разчетите по съсредоточението на дивизиите към турската граница съгласно изпратените им още в мирно време наставления за съсредоточение по плана „А-бис" да се счита 19. IX 12 часа и 1 минута. С това указание се конкретизираха и началните дати за автоматично тръгване на частите, без да се чакат каквито и да било други указания.

Първите запасни се явиха още на 17. IX, а масово — на 18, 19 и 20. IX.

Въпреки навременното попълване с хора на военновременните формирования обаче не всичко беше в ред в това отношение. Преди всичко затрудниха мобилизацията и направиха лошо впечатление многото отсрочки на запасни от мобилизация. Вследствие на тези отсрочки, неуредени още от мирно време, вследствие на промените, останали между запасните от последното им годишно мобилизационно разпределение до деня на обявяване на мобилизацията, вследствие на заминаване в чужбина (студенти, градинари и пр.), както и на грешки в отчетността на запасните процентът на неявилите се беше доста голям. Особено голям той беше в 1 дивизионна област, където достигна 18,5%.

Значителни затруднения бяха създадени в мобилизацията на някои части в 8 дивизионна област, където се бяха явили в повече около 3000 неслужили и без мобилизационно назначение хора.[2] Явяването им беше резултат на погрешно тълкуване в общинските управления на т. 2 от заповедта за мобилизация от военните окръжия, която беше редактирана в смисъл всички запасни, неполучили мобилизационно назначение по разни причини, да се отправят в частта, където са назначени техните другари по набор и по род войска. Този случай е добър пример за това, как неясните и подаващи се на различно тълкуване разпореждания по мобилизацията влияят зле върху нейното точно и бързо провеждане.

Сравнително най-големи затруднения в мобилизацията на армията се срещнаха при попълването ѝ с коне. Поради недостиг на седитни и артилерийски коне в страната, както и поради неравномерното разпределение на конете у населението по дивизионни области стана нужда в частите да се вземат неподходящи коне, както

[1] Указ № 6. Временен правилник за службата през време на военно положение, изд. 1912 г., библиотеката на ВИО.

[2] ВИА, дело I-30-г.

и да се реквизират и предават коне от една на друга дивизионна област.[1] Недостигът от качествени коне се чувствуваше почти във всички артилерийски части. Влиянието му най-ярко се изрази в 1 див. с. с. артилерийски полк и 1 див. не с. с. арт. полк от 5 пехотна дивизия. Тези два артилерийски полка започнаха съсредоточаването си от гр. Разград с недостиг от хора и главно с недостиг на качествени коне. И когато тези полкове, на път към турската граница, на втория ден от тръгването си от Разград достигнаха Ески Джумая (Търговище), те не можаха да продължат пътя си по-нататък. Стана нужда 1 с. с. арт. полк да се попълни с качествените коне от 1 не с. с. арт. полк и да продължи движението заедно с дивизията си, а 1 не с. с. полк да остане в Търговище до 3. X, когато той едва можа да се попълни. По тази причина този полк не взе участие в първите боеве на 5 пехотна дивизия и с това я лиши от ценна артилерийска подкрепа.

Недостигът от коне подбуди някои командири (от Старозагорския гарнизон) да организират посрещането на командите с коне от населението извън града и да ги изземват, макар тези коне да не бяха предназначени за техните части. Разбира се, този начин на попълване беше вреден, тъй като усложняваше разрешението на въпроса.

По това време беше направен опит за нуждите на войсковия транспорт да се използуват и наличните у населението товарни и пътнически автомобили. С телеграма от 20. IX инспекторът на инженерните войски при военното министерство разпореди до началниците на дивизионните области да се реквизират тези автомобили заедно с необходимите им резервни части и да се изпратят по обикновен път до жп дружина София.[2] Тази идея беше хубава, но поради липса на запасни части приложението ѝ не даде добри резултати. Въобще въпросът не беше подработен от мирно време, а възникна в хода на мобилизацията. Едновременно с формирането на бойните части формираха се и техните допълващи поделения. Те започнаха да функционират още в първите мобилизационни дни преди тръгването на частите към районите за съсредоточение.

Липсата на облекло причини значителни затруднения при обличането на хората. Наложи се на част от войниците да се дават одяла вместо шинели, както и на тези, които се дава куртка, да не се дава шинела, а комуто се дава гимнастическа риза, да се даде и шинела.[3] Подобни комбинации, главно в третите пехотни бригади, се правеха в много войскови части.

Затрудненията в обличането на хората се срещаха и поради неправилното разпределение на облеклото в армията.[4]

[1] ВИА, дело VIII-59-а, стр. 169.
[2] Пак там.
[3] ВИА, дело X-47-а, стр. 86.
[4] Много от конните полкове като 2, 3, 5 и др. имаха излишно облекло, докато в същото време на 1, 2 и 3 планински артилерийски полк не достигаше. Тази грешка в разпределението на облеклото беше отстранена през време на мобилизацията

За бързото попълване на частите с облекло още в началото на мобилизацията в интендантските роти на дивизиите бяха събрани всички шивачи на частите и се започна усилено шиене на дрехи, главно на шинели. Освен това се усили реквизирането на топло облекло от населението.

Първоначално въпросът за освобождаване от мобилизация се уреждаше от Закона за устройството на въоръжените сили от 1903 г. По този закон от мобилизация се освобождават следните лица:

— напълно се освобождават от служба свещенослужителите и всички запасни от всички категории на въоръжените сили, които през времето си в запаса са станали неспособни за каквато и да е военна служба;

— временно се освобождават от явяване в частите на войската намиращите се в затвор под следствие за углавни престъпления до свършване на делото и всички тежко болни до оздравяването им. Тези запасни бяха длъжни да оправдаят своето неявяване с надлежно удостоверение от съответните власти;

— освобождават се от неявяване в частите на войската от всички категории на въоръжените сили запасните офицери и войници, които заемат следните държавни и общински длъжности: народен представител, министър, главен секретар на министерството, дипломатически или търговски агент и техен секретар, окръжен управител, член на окръжната постоянна комисия, общински кмет, председател и прокурор на всички съдилища, директор и администратор на БНБ и нейните клонове, директор на централното управление на земеделската банка, служащи по държавните железници, директор на пощите и телеграфите, началник на тп станция и всички служащи в ПТТ, околийски началник и ковчежник, контрольор при земеделските каси, директор, инженер, кондуктор и машинист в държавните мини.

Освен това от служба в двата призива на опълчението се освобождаваха баща, който има един или повече сина на служба в действуващата армия и няма друг свободен от служба и способен за работа син; брат, който има един или повече братя на служба в действуващата армия и няма друг свободен за работа член в семейството; чичо, който има братови синове на служба и братови деца непълнолетни, които той издържа по формално задължение.

Освен това с този закон се освобождаваха от военна служба и лицата, взели участие в Освободителната война през 1877/1878 г.

Тези бяха лицата, които се освобождаваха от мобилизация съгласно Закона за устройството на въоръжените сили от 1903 г. Това всъщност беше всичко, което беше направено по този въпрос. С оглед да не се разстройва мобилизацията на армията в мобилизационния период беше необходимо тези отсрочки да се уредят от военните окръжия, като запасните, за които се отнасят те, не се дават мобилизационно на частите. Това именно не беше извършено, а то беше другата половина от решението на въпроса. Едва през май 1912 г. междуведомствена комисия на щаба на армията при воен-

ното министерство и Дирекцията на БДЖ излязоха с предложение уволнителните билети на запасните служители в БДЖ и ПТТ да се събират от съответните дирекции и да се изпратят в окръжията, където да се съхраняват до уволнението на служителите. В навечерието на мобилизацията в 1912 г. този въпрос всеощe се уреждаше.

В хода на мобилизацията и в началния период на бойните действия списъкът на длъжностите, въз основа на които се освобождаваха запасните, се допълни многократно. За целта в периода от 17. IX до 14. XI. 1912 г., т. е. в течение само на около два месеца, през което време армията се мобилизира и вече поеше тежки боеве в Източна Тракия, бяха издадени дванадесет министерски постановления за освобождаване от войската[1], т. е. средно по едно постановление на всеки пет дни. Този начин за разрешаване на въпроса беше неправилен и влияеше крайно неблагоприятно върху духа на армията. Това беше и един от съществуващите недостатъци в подготовката и изпълнението на мобилизацията на нашата армия в 1912 г. Освободени бяха много служащи и работници от министерствата, държавните мини, новостроящите се жп линии, Българската народна банка, Българската земеделска банка, Кооперативната банка, ботаническата и зоологическата градина, дворците и конюшните на царя, пристанищата, митниците, Държавната печатница, окръжните, околийските и общинските управления и пр., и пр. Конкретното изброяване на длъжностите за случая във връзка с обема на настоящето изследване не е възможно.[2] Особеното тук е, че с министерските постановления се освобождаваше доста широк кръг от хора, в повечето случаи по именно, вместо да се обявяват всякога само длъжността и условията, на които трябва да отговаря запасният, за да я заеме.

Освен това практикуваше се и освобождаването на запасни със записки от адютанти и началници на отделения във военното министерство, от името на техните началници, което също така беше неправилно.

7. ПОПЪЛВАНЕТО НА АРМИЯТА В ХОДА НА ВОЙНАТА

За попълването на армията с офицери в мобилизационните дни на 1912 г. беше използуван целият ресурс от офицери, както и всички курсанти от II и III спец. клас на военното училище и школниците от школата за запасни подпоручици. Тези две военни учебни заведения бяха закрити. Въпреки това обаче армията остана непопълнена с офицери, главно с взводни командири. Този недостиг значително се увеличи след започване на бойните действия и наложи общата главна квартира да напомни на командуващите армиите, че офицерите не бива да се излагат излишно на противниковия огън.

Единственото по-значително попълване с офицери от вътрешността на страната беше извършено в първата половина на декември

[1] Обявени с указ № 110/25. XII. 1912 г.
[2] Справка ВИА, дело XII-35-ж, стр. 415, 435, 448; дело VIII-59-а, стр. 28.

1912 г., когато се направиха съкращения на офицерски длъжности по щатовете на Министерството на войната и на дивизионните области. Освободените по този начин офицери бяха изпратени в действуващата армия. По това време там бяха изпратени от допълващите поделения и всички оздравели от рани и болести офицери от фронта. За целта съобразно даваните нареждания от главната квартира тези офицери или се изпращаха в главната квартира за по-нататъшно общо разпределение между дивизиите, или се изпращаха направо в своите бойни части. Съкращаването броя на офицерите по щатовете на щабовете, частите и поделенията във вътрешността на страната продължи и след това до края на войната в 1913 г., като се стигна до положението в дивизионна област (напр. в 8 дивизионна област) да има всичко 8 офицери, от които 4 (запасни подпоручици) за началници на военни окръжия. Бяха взети офицери и от опълченските дружини, като на тяхно място се назначаваха ранени сержанти.

За попълване на армията до военновременен състав беше използуван целият ресурс от запасни офицери от действуващата армия и почти целият ресурс от народното опълчение. Когато бяха дадени първите загуби, въпросът за попълването на частите с войници се постави за разрешение с цялата му острота. Въпросът стана още по-труден, когато в първите дни на войната стана нужда да се попълват с войници нови, несъществуващи дотогава, войскови единици. Все пак в това отношение имаше известни възможности и те бяха използувани целесъобразно, като се прояви и полезна находчивост. Конкретно за попълването на армията с войници се използуваха следните ресурси:

— още в началото на ноември 1912 г. от допълващите дружини бяха изпратени първите команди от оздравели ранени и болни войници, а заедно с тях и завърналите се от чужбина наши запасни, включително и от Америка;

— в средата на октомври 1912 г. беше свикан в казармите подлежащият на военна служба набор 1912 г. (36 набор). Той се състоеше от 35 197 наборници. Последните, без новобранците от конницата, артилерията, инженерните войски и флота, чиято обща численост беше 12 530 души, след тринедельно обучение в допълващите дружини във вътрешността на страната към средата на ноември 1912 г. бяха изпратени на фронта за попълване на загубите и за попълване на новоформиращата се 11 пехотна дивизия. Използуването на тези войници се извърши по разпределение на главната квартира. По това разпределение не всяка дружина от новобранци отиваше в своя боен полк. Така например за попълване на 8 пехотна дивизия бяха използувани освен наборниците от 8 дивизионна област още и наборниците от 1 и 6 доп. дружина (3/8 пехотна бригада), а за попълване на 3/9 пехотна бригада се използуваха наборниците и от 14 допълваща дружина;

— след изпращането на войниците от набор 1912 г. към 25. XI. 1912 г. в казармите беше повикан набор 1913 г. (37 набор). Бяха взети

всичко 44 786 от всичко 51 654 подлежащи на военна служба младежи. Тези новобранци бяха използувани в 1913 г. за попълване на загубите и за формиране на новите 12 и 13 пехотна дивизия и на отделната пехотна бригада в гр. Фердинанд (Михайловград);

— допусна се приемането на доброволци.[1] За целта беше издадено Положение за доброволческите отряди. За доброволци се приемаха всички български граждани, които не са служили в редовете на армията, не се търсят от войсковите части и не подлежат на набор. Приемаха се и желаещи чужденци. Доброволците, организирани в отряди, се предаваха на армията за изпълнение на специални задачи. Те можеха да се използуват и за попълване на войсковите части. Изобщо начинът за използуване на доброволците беше предоставен на командирите на частите;

— използувана беше тракийската и македонската емиграция в България първоначално за формирането на 52 чети (от 5—30 души всяка една), а после и за формирането на Македоно-одринското опълчение с обща численост около 14 700 души;

— за попълване с войници формираната в началото на март 1913 г. Серска бригада и на формираната малко по-късно (на 28. IV. 1913 г.) Драмска бригада бяха използувани по 4000 младежи на възраст от 20 до 26 години от дотогавашната местна милиция в Западна Тракия. Този начин на използуване „местни сили" беше оригинален и даде добри резултати. Кадър за случая, по 32 офицера и 64 сержанта за всяка бригада, беше взет от пехотните дивизии;

— най-после, към края на войната, когато нуждата за попълването на армията с военнослужащи продължаваше да бъде остра, допълващите дружини във вътрешността на страната бяха сведени до роти с по 200—300 души, а всички запасни се изпратиха на фронта. Освен това със закон[2] бяха извикани под знамената и всички изключени вече от запаса опълченци от наборите 1883, 1884 г. от 1, 2, 3, 7 и 8 дивизионна област. Поради завършване на войната обаче тези запасни не бяха използувани.

Изобщо докато попълването на армията с офицери от вътрешността на страната беше почти преустановено, попълването ѝ със сержанти и войници беше непрекъснато, като се намираха източници за това.

Първоначално въпросите по попълването с личен състав се уреждаха пряко между частта и допълващото ѝ поделение. По-късно това се счете за неправилно и уреждането им започна да става между бойната дивизия и съответната дивизионна област. Междувременно по много от тези въпроси главната квартира разпореждаше направо до дивизионните области, без каквото и да било участие или знание на военното министерство.

Запасните от отделни попълващи команди се изпращаха без оръжие, а организационно целите поделения, роти и дружини — с оръжие.

[1] Зап. № 4/25. XI. 1912 г. по ДА.

[2] Публикуван в ДВ, бр. 52/29. VII. 1913 г.

Попълването на армията с продоволствие и фураж, въоръжение и бойни припаси през време на войната беше организирано своевременно и пълно. Още в 1903 г. с Положението за полевото управление на армията и за устройството на тила, потвърдено и от Устава за полевата служба от 1912 г., се уреждаха горните въпроси.

Съгласно това Положение източниците на продоволствие и фураж бяха неподвижни и подвижни. Към групата неподвижни източници спадаха резервните, базисните (главните), междинните и разходните магазини, а към подвижните източници спадаха дивизионният продоволствен транспорт, полковият продоволствен обоз и неприкосновеният ранцев запас.[1] Способите за попълването им бяха: а) по предварително сключени условия; б) бързо набавяне; в) реквизиция; г) военна плячка.[2]

Продоволствени дажби бяха ешелонирани по следния начин: две дажби неприкосновен запас се носеха в раницата на войника или в дисагите на седлата на ездача, една разходна дажба в ротната кухня, две дажби в продоволствения обоз на частта, четири дажби в дивизионния продоволствен обоз, четири дажби (най-малко) в разходния магазин и десет дажби (най-малко) в базисния магазин.

Съгласно същото Положение източници за бойни припаси и материалите по въоръжението бяха постоянни и временни складове и подвижните возими средства.

Постоянните складове съществуваха още в мирно време.

Временните складове бяха главни (базисни), междинни и разходни. Стремежът при тяхното попълване беше на една единица оръжие във всеки от тях да има патрони (снаряди), както следва:

	За не с. с. оръдия	За пушка	За карабина	За т. м.	За с. с. ор.
в главния склад	100	100	50	3000	50
за Межд. склад	100	150	50	4000	50
за разх. склад	200	300	100	4000	100
Всичко . .	400	550	200	11 000	200

Подвижните возими средства се състояха от запасите в полковия обоз и в зарядните ракли на артилерията и запасите в дивизионните паркови роти.

Освен тези източници всяка отделна армия имаше по една подвижна артилерийска работилница, в която се поправяше повреденото оръжие.

При снабдяването с бойни припаси стремежът беше от боеца (оръдието) до базисния склад включително да има не по-малко от

[1] Взаиморазположението и начинът на попълване на тези източници са показани в схемата приложение 15.

[2] Например намерените големи количества турско продоволствие и фураж в района на жп гара Люлебургас, Сейдлер и др.

500 патрона (снаряда). Това са характерни данни, тъй като през Сръбско-българската война в 1885 г. наличните 315 патрони за пушка се считаха за достатъчни.

Изобщо снабдяването на армията в 1912—1913 г. с продоволствие и фураж, интендантско и специално имущество, както и с бойни припаси и въоръжение беше поставено на здрави основи и функционираше по-добре, отколкото снабдяването в 1885 г.

8. ДЕМОБИЛИЗАЦИЯ

Демобилизацията на армията беше обявена на 29. VII. 1913 г., т. е. на следния ден след подписването на Букурещкия договор.[1]

При демобилизацията на армията дивизиите се оттеглиха от бойния фронт до най-близките гранични райони, където на своя територия в продължение на 2—3 дни те отпочинаха и се подготвиха за марш към мирновременните си стоянки. Всички войскови съединения и армейски части и служби от Югозападна и Южна България демобилизираха в своите мирновременни стоянки. Предвид присъствието на румънски войски в Северна България демобилизацията на 4, 6 и 9 пехотна дивизия се извърши в районите съответно на Страджа, Радомир и Карлово, откъдето запасните се разотидоха към местожителствата си пеш, без оръжие. Формираните през войната 10, 11, 12 и 13 пехотна дивизия, Серската, Драмската, Одринската и самостоятелната бригада, както и Македоно-одринското опълчение се разформираха в определени за целта райони.

Под знамената на действуващата армия останаха само войниците от 34, 35, 36 и 37 набор (т. е. наборите 1910, 1911, 1912 и 1913 г.).

Междувременно, когато завършваше трагичният за България и армията финал на безумната Междусъюзническа война, турската армия беше навлязла в Източна Тракия, завладя с някои свои войскови части част и от старата българска територия. Това поведение на Турция създаваше известна несигурност към българо-турската граница. Наложи се там да се съсредоточат по-големи войскови части. Това значително измени хода на демобилизацията на армията. Вместо пълна демобилизация в мирновременните си стоянки наложи се голяма част от дивизиите, след като демобилизират запасните си извън своите райони, веднага да заминат с мирновременния си състав (четири набора) към българо-турската граница.[2]

Условията, при които беше извършена демобилизацията, бяха крайно тежки. Тя се извърши в условия на национална катастрофа, без преките грижи и контрол на много от действуващите офицери, които в това време бяха на българо-турската граница, без достатъчни превозни възможности на жп мрежа, в присъствие на румънски войски в Северна България (до 13. VIII) и при военна угроза от страна на Турция. При тези условия демобилизацията се извърши твърде неорганизирано.

Поради натрупване на много войскови части и запаси в Югозападна България, особено в района на жп гари Радомир и Кюстендил, жп мрежа там беше претоварена, което предизвикваше закъснения в тръгването, недоволства вред запасните. Имаше случаи запасни войници да бъдат демобилизирани без храна или порцион за из път и с недостатъчно или негодно облекло, както и без удостоверения за безплатно пътуване по жп мрежа, по Дунав или по море. Дълго време след демобилизацията на запасните много от тях продължиха да се движат безразборно по железниците. Това наложи назначаването на действуващи старши офицери за коменданти на определени жп гари, които да контролират движението на военнослужащите по жп линии. Имаше случаи на заминаване на запасни, без да се дадат в щаба на частта списъците и уволнителните им билети.

Прибирането на облеклото, снаряжението и въоръжението на запасните в казармите не беше извършено навсякъде добре. Имаше случаи на прибиране в складовете на непочистено, неподредено и дори мокро облекло (9 див. пе с. с. артилерийски полк—Севлиево).

Въпреки всички мъчнотии в хода на демобилизацията бяха разрешени редица важни въпроси, някои от които ще бъдат разгледани в следващите редове.

От задържаните в частите войници от 34, 35, 36 и 37 набор бяха демобилизирани всички войници, които до мобилизирането им са следвали средни и висши училища и желаят да продължат образованието си, войниците, чиито местожителства в Добруджа оставаха в Румъния (Южна Добруджа), учителите от 34 и 35 набор, неслужилите и обложени с военен данък и войниците, които са под съд или под следствие.

Курсантите от военното училище временно бяха задържани в частите за извършване на подбор. Не бяха демобилизирани още военните съдилища, запасните офицери, които бяха изявили желание да останат на действителна служба, както и офицерите от Главното тилово управление, тиловите управления на армиите и дивизионните интендантства. Запасните офицери от частите, които имаха да доформират оперативни документи и други архиви, бяха задържани за 5 дни.

Едновременно с уреждане демобилизацията на армията главната квартира уреди с румънските власти въпроса за допускането през българо-румънската граница на демобилизираните наши войници, чиито местожителства останаха в окупираната от Румъния част от Южна Добруджа. За целта бяха определени три пункта за преминаване на запасни по 400 души дневно за всеки пункт, начиная от

[1] Указ № 53 и заповед № 330 по ДА; ВИА, дело V-55-г, стр. 7.

[2] За там бяха отправени 2 част от 3, 4, 5, 8, 9 и 10 пехотна дивизия. ВИА, дело V-55-г, стр. 39. Зап. № 333/3. VIII. 1913 г. по ДА.

13. VIII. Румънските санитарни власти си запазиха правото да връщат заразно болните.[1]

На запасните, които при демобилизацията не можаха да получат собствено цивилно облекло, се даваше военно облекло, което те след прибирането в домовете си бяха длъжни да върнат в частта чрез съответното общинско управление. На запасните се издаваха и удостоверения за времето, когато са били в армията, за да бъдат освободени от данък за този период.[2]

Болните и ранените запасни офицери, които се намираха в болниците, се демобилизираха след оздравяването им и след явяването им в частта, а здравите — след демобилизирането на запасните сержанти и войници.

Конете и воловете, реквизирани от населението, чиито стопани не се явиха, за да ги получат при демобилизацията, се разпределяха по равно между околиите в окръга и се разпродаваха на населението.[3]

След демобилизацията на частите всички военнослужащи на действителна служба започнаха да получават парични възнаграждения по мирновременния бюджет на военното министерство.[4] Всеки военнослужащ, който след демобилизацията не оставаше в постоянното си предишно местослужене, получаваше дневни пари както в мирно време. Войсковите части, които временно не отиваха в мирновременните си стоянки, произвеждаха всички свои веществени разходи по свръхсметния кредит на военното министерство съгласно този кредит и правилника за прилагането му.

Прикриването на границата ни откъм Турция, организирано към средата на август 1913 г. с войниците от 34, 35, 36 и 37 набор в 2, 4, 5, 8, 9 и 10 пехотна дивизия[5] с обща численост около 43 000 души, беше преустановено към края на август, когато 4, 5 и 9 пехотна дивизия бяха върнати в мирновременните им стоянки, а на 2, 8 и 10 пехотна дивизия, усилени с хора и поделения от 4, 5 и 9 пехотна дивизия и под командуването на началника на II инспекционна област в гр. Пловдив, беше възложена задачата да заемат Западна Тракия и новоосвободените земи.

Към 8. XII. 1913 г. общата численост на армията беше 66 887 души[6], от които 36 976 бяха във вътрешността на страната и 27 813 в окупираните земи. В този числен състав на 2, 8 и 10 пехотна дивизия влизаха и войниците от 35 набор.[7]

С пристигането на 2 и 8 пехотна дивизия в мирновременните им стоянки към средата на декември 1913 г. и с окончателното установяване на мирновременната 10 пехотна дивизия в новите земи (Неврокоп, Смолян и др.) българската армия отново премина към мирновременни условия за живот и организационно развитие.

[1] ВИА, дело V-22-ж, стр. 28.
[2] Съгласно закона за опрощаване личните данъци. ДВ, бр. 93/1913 г.
[3] Дело VIII-36-в, стр. 122.
[4] Зап. № 79/16. VIII. 1913 г.
[5] Мирновременната 10 пех. див. се формира веднага след демобилизирането на военновременната 10 сб. дивизия.
[6] Дело VI-77-Б, стр. 209, ВИА.
[7] Войниците от 34 набор бяха освободени към средата на септември, войниците от 35 набор във 2, 8 и 10 пех. дивизия — към средата на 20. XII. 1913 г.

9. ИЗВОДИ

През периода след Сръбско-българската война, от 1885 до 1912 г., се създадоха по-благоприятни условия за развитие на производителните сили в България. Установени бяха капиталистически производствени отношения. Формираха се две нови класи — търговско-индустриалната (буржоазията) и работническата класа (пролетариата). Основна движеща сила беше буржоазията, която насочваше капиталистическото развитие на страната съобразно своите интереси. Икономическото развитие на България водеше към все по-голямо засилване на икономическите връзки и зависимост на българската буржоазия от западноевропейските капиталисти.

Още през деветдесетте години на миналия век българската буржоазия, притеснена в собствената си територия от западноевропейската конкуренция, се стремеше към завладяване на нови пазари. Тя обяви освобождението на Македония, Западна и Източна Тракия като национална задача. Крайъгълен камък в политиката на българската буржоазия през този период беше завладяването на Македония, Западна и Източна Тракия.

Ръководейки се от такава политическа линия, всички буржоазни правителства през този период старателно подготвяха страната и армията за война срещу Турция. Изработиха се оперативни планове за война срещу Турция. Развръщаха се постепенно мирновременният и военновременният състав на армията. Сключиха се заеми за закупуване на въоръжение и боеприпаси. Икономическите възможности на страната бяха недостатъчни за поддържане в мирно и военно време на силна армия за война с такава голяма страна като Турция.

Задачите, които поставяше политиката на българската буржоазия, не съответствуваха на икономическия и военния потенциал на страната. През този период пехотните дивизии добиха пълно организационно развитие. Създадени бяха три армейски управления, а за военно време — и девет корпусни управления, съкратени през 1910 г. Сложи се началото на Черноморския флот и военновъздушните сили. Голямо развитие получиха тиловите органи и поделения. Внедряваше се своевременно най-ново въоръжение и бойна техника.

Мирновременната организация на армията благоприятствуваше подготовката на мобилизацията, тъй като тя (организацията) беше окончателно установена. Освен стабилната организация в този период бяха изработени необходимите закони, положения и наставления, които уреждаха всички организационни и мобилизационни въпроси.

Балканската война беше започната при недостиг от запасни офицери, сержанти и войници. Това влоши нейната боеспособност и за-

трудни разрешаването на въпроса за попълването на загубите. Положението на армията в това отношение се влоши чувствително, когато тя започна да дава жертви от холерата и по-късно, когато поради великобългарски шовинистични подбуди тя беше тласната от българската буржоазия през юни—юли 1913 г. да води Междусъюзническа война. Остротата на кризата в това отношение тогава не се почувствува само благодарение на скорошното преустановяване на бойните действия в края на юли 1913 г. Съществена грешка, особено при този недостиг на офицери, беше, че с обявяването на мобилизацията военното училище и школата за запасни офицери бяха закрити. С тяхното закриване попълването на армията с офицери от военно-учебни заведения вече беше без никакви перспективи. Тази грешка не беше осъзната и коригирана и след чаталджанските боеве през ноември 1912 г., когато войната се затегна и загубите от офицери вече бяха доста големи. Опитът в това отношение тогава много красноречиво показа, че въпросът за кадрите и за числеността на кадрите в мирно време е съществено условие за мощта на страната във военно време и че той трябва да се разрешава в перспектива съобразно тенденциите в развитието на организацията на армията и вероятния мирен период, с който ще се разполага.

Тактическата подготовка на офицерските кадри в много отношения бе незадоволителна. Мощното за времето си ново пехотно оръжие — тежката картечница — не се познаваше добре и не се използуваше в пълна мяра в боя. По отношение огъня и движението се прокарваха вредни тенденции, които водеха до проливането на излишна кръв. Тези и други недостатъци в тактическата подготовка на офицерските кадри по онова време съставляваха сериозна слабост на армията, която при по-схватлив и опитен противник можеше да доведе армията до поражение.

Недостигът в облеклото и снаряжението в армията беше голям. Въпреки че тяхното състояние беше известно на ръководните лица в армията и държавата, на 16. IX. 1912 г. правителството реши армията да се мобилизира.

Поуката от 1885 г. по отношение обоза беше добре разбрана и използувана. Сега вече се предвидиха достатъчно войскови обози, като се взеха мерки, макар и непълно успешни, за подобряване състоянието на конете. Освен това разрешаването на въпроса за войсковия подвоз и евакуация в армейския тил и във вътрешността на страната вече значително се улесняваше и от наличието на около три пъти повече жп линии в страната в сравнение с 1885 г.

Съществено постижение беше и установяването на система от мобилизационни органи с ясни задължения по наборите и по мобилизацията.

Развръщането на армията съгласно Наставлението по мобилизацията от 1910 г. беше значително. Това се вижда от факта, че бяха мобилизирани 13,7% от цялото население, или 29% от мъжкото население (или 70,8% от мъжете на възраст от 19 до 50 години).

Изхождайки от числеността на запаса, трябва да се счита, че планът за развръщането на армията беше почти непосилен, тъй като не се оставяха резерви за попълване на загубите в хода на войната.

Въпросите за мобилизационните планове и за мобилизационните срокове бяха правилно и ясно решени и по тях нямаше неясноти за изпълнителите.

Способът за мобилизационно попълване на частите (учрежденията) със запасни беше значително подобрен. В попълването обаче имаше и съществен недостатък. В случая беше въведена излишна централизация във военното министерство за запасните офицери от категорията „младши офицери“ и в управленията на дивизионните области за запасните сержанти и войници. Тази централизация забавяше разрешаването на въпросите по попълването. Единственото основание за това централно разпределение бяха ограничените ресурси. Неудобствата в това отношение можеха да се избягнат с по-често отчитане пред военното министерство на недостига и излишъците и тяхното изравняване.

Уреждането на въпросите по МН за запасните със списъци от началника на военното окръжие до командирите на частите и общинските управления вместо с военноотчетни карти също така не беше удобно.

Установеният начин за реквизиране на коне за мобилизационни нужди на армията съгласно Правилника за проверка на конете в мирно време и за реквизирането им в случай на мобилизация от 1910 г. беше правилен и беше несравнимо по-добър от начина, който беше установен с инструкцията от 1885 г. и правилника от 1898 г. Той осигуряваше бързото доставяне в казармата на сравнително най-качествени коне от населението.

При провеждането на мобилизацията в 1912 г. значителни затруднения се срещнаха от несвоевременното и пълно уреждане гражданското МН на запасните, които се освобождаваха от мобилизация. Този пропуск пречеше за своевременното попълване на частите и влияеше отрицателно върху духа на тези, които оставаха в армията. Опитът в това отношение още тогава показа, че при мобилизация армията и народното стопанство получават толкова по-малко сътресение, колкото въпросът за гражданското МН по-всестранно и своевременно е разрешен.

Обявяването на мобилизацията в 14.30 часа на 17. IX е типичен случай на липса на разчети за нейното бързо оповестяване. Опитът от 1912 г. учи, че в интерес на бързото провеждане на мобилизацията е нейното обявяване да се извърши така, че тя да започне в частите и военните окръжия от 00.00 часа на първия мобилизационен ден.

Дейността на гражданските ведомства по подготовката на страната за отбрана по линията на промишлеността, селското стопанство и съобщенията беше съвсем слаба. За целта нямаше и съответен държавен орган, който да направлява и да съгласува усилията на отделните граждански ведомства в това отношение.

Демобилизацията на армията през август 1913 г. се извърши при изключително тежки условия: загубена война, загубена част от територията (Южна Добруджа), в която трябваше да се връщат наши демобилизирани войници, демобилизация на почти половината от дивизиите (4, 5, 6 и 9 пехотна дивизия) извън техните мирновременни райони и при ограничени възможности на железопътната мрежа. Освен това поради стеклите се обстоятелства много от запасните трябваше да сдават войсковото имущество (дрехи, оръжие и др.) в казармите без контрол и ръководство на преките началници — действуващите офицери, които по това време заминаха към застрашената ни южна граница. Въпреки всичко демобилизацията беше проведена. Допуснатите слабости се отнасяха главно до пълното и качествено прибиране на облеклото и снаряжението във войсковите складове.

Накрая, ако трябва да се даде обща оценка на мобилизацията на българската армия в 1912 г., без да се взема под внимание недостига в материалното й стъкмяване, може да се каже, че тя при тогавашните условия беше добре подготвена и проведена.

ГЛАВА ТРЕТА

БОЕН СЪСТАВ, ОРГАНИЗАЦИЯ, ОКОМПЛЕКТУВАНЕ И МОБИЛИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА ОТ КРАЯ НА МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА 1913 Г. ДО 1918 Г.

1. ПОЛИТИЧЕСКА ОБСТАНОВКА, ИКОНОМИЧЕСКИ ВЪЗМОЖНОСТИ И ЗАДАЧИ НА АРМИЯТА

Неуспехът в Междусъюзническата война засилваше реваншистките стремежи на българската буржоазия и желанието й да наложи своята хегемония на Балканския полуостров. Основните фактори, които определяха политиката на българската буржоазия, бяха стремежът към хегемония на Балканския полуостров и идеята за реванш по отношение на победителите от Междусъюзническата война.

Към есента на 1915 г. настъплението на германската армия на Западния фронт беше спряно. Австро-унгарската армия на Източния и Балканския фронт понасяше големи загуби и премина също към отбрана. На централните сили беше необходима съюзница като България, която да удари в гръб сръбската армия и по този начин да разгроми Сърбия, да повдигне надеждите на своите народи за успешен край на войната. От друга страна, по това време българската армия беше реорганизирана, попълнена с офицери, преданни на династията, а старите офицери русофили бяха уволнени. Противоречията в редовете на буржоазията бяха почти преодолени. Основната част от буржоазията подкрепяше авантюристичната политика на царя и правителството. Съпротивата на народа беше сподавена с терор. Въведено беше военно положение и цензура. Започна се силна психологическа подготовка. При такова вътрешно и външно положение на 6 септември 1915 г. правителството на либералите по заповед на Фердинанд сключи тайни договори с Германия и Австро-Унгария за участие на България във войната на страната на централните сили. На 14 октомври същата година със специален манифест беше обявена война на Сърбия. Няколко дни след това Англия, Франция и Русия обявиха война на България. Така Фердинанд и българската буржоазия въпреки явната тенденция за неблагоприятния изход на войната за Германия и Австро-Унгария въвлякоха в империалистическата война България на страната на централните

сили в съюз с петвековната ни поробителка — Турция — против освободителката Русия.

В първите месеци на войната срещу Сърбия българската армия, използувайки неблагоприятното стратегическо положение на Сърбия и сръбската армия, овладя Моравско и Македония. Веднага след армията за там се устремиха търговци, предприемачи, чиновници и други, които бързаха да забогатеят за сметка на местното население. Опиянението от постигнатите успехи замая главите на буржоазната опозиция и тя се присъедини към управляващата клика.

Това опиянение трая от ден до пладне. През август 1916 г. българската армия беше насочена срещу обединената армия на англичани, французи, италианци и други на Солунския фронт. През същия месец Румъния обяви война на Австро-Унгария и окупира Трансилвания, като остави незначителни сили по Дунав и Южна Добруджа за отбрана откъм България. По заповед на Германия и Австро-Унгария на 1. IX. 1916 г. България обяви война на Румъния.

През втората половина на 1916 г. България беше поставена в много по-тежко положение от това през Междусъюзническата война. Срещу нея бяха силите на всички Балкански страни без Турция и големи ефективи от силите на Англия, Франция и Русия. На Балканите освен българската армия от централните сили друга нямаше. Германия и Австро-Унгария изпратиха малък брой специални части, които подпомогнаха действията на българската армия. При такова съотношение на силите българската армия не беше в състояние да доведе войната до победен край. Налагаше се да се направи завой в политиката и България да излезе от войната. Но германските и австро-унгарските империалисти диктуваха на българското правителство да води войната до победен край. Подчинявайки се на този диктат, българската буржоазия продължаваше войната през 1917—1918 г. Настана глад, не достигаха икономическите ресурси за водене на война. Бедственото положение на народа се отрази и върху войниците на фронта. Идеите на Октомврийската революция проникваха като стихия сред народа и армията. Влиянието на БРСДП (т. с.) се увеличи неимоверно много. Широките народни маси започнаха да виждат безсмислието от продължаване на войната. Така през есента на 1918 г. нашата армия напусна фронта и се насочи към София да се разправи с истинските врагове на българския народ — кобургската династия и българската буржоазия. След тях нахлуваха в страната съглашенските войски като победители и крепители на капиталистическото господство.

Така в резултат на авантюристичната и предателска политика на династията и националната буржоазия България претърпя втора национална катастрофа. Изграждането на армията през този период беше подчинено преди всичко на тая авантюристична политика за поддържане на окупационния режим в завладените територии и сподавяне съпротивата на народа и военнослужащите против воденето на империалистическата война.

През време на Балканската и Междусъюзническата война българската армия натрупа богат боен опит, обаче късият период на отдих между тях и намесата на страната в Първата световна война не дадоха възможност да се изучи и обобщи този опит. Следователно воденето на двете балкански войни не оказа необходимото въздействие върху военната доктрина и задачите на армията.

Тъй като политиката на страната зависеше изцяло от политиката на Германия и Австро-Унгария, то и военната доктрина на България зависеше от централните сили. Задачите на армията и разработката на оперативните планове зависеха от положението и действията на германската и австро-унгарската армия. Така по заповед на германския генерален щаб за войната срещу Сърбия се изработва оперативен план, съгласно който с основните сили и средства се водеха настъпателни действия срещу Сърбия и прикриване на границите срещу Гърция и Румъния. Всички изменения в бойния състав и организация на армията през Първата световна война зависеха от задачите, които тя получаваше от германското командуване и неговия агент Фердинанд.

Балканската война 1912—1913 г. сериозно разстрои народното стопанство, което не бе възстановено в късия период от време до Първата световна война.

По силата на Букурещкия мирен договор България загуби една от най-плодородните си части Южна Добруджа. С отнемането на Южна Добруджа производството на зърнени храни, и то от частта, предназначена главно за износ, намаля близо с 20%.

Задоволяването нуждите на войската с добитък във време на войната се извършваше предимно от селското стопанство. Задоволявайки нуждите на войската, селското стопанство нямаше достатъчно работен добитък и коне. При това войната налагаше да се произвеждат много повече селскостопански продукти, отколкото през мирния период.

Общият добив на месо, който можеше да се получи от говеждото и биволското стадо, свинете и овцете, възлизаше на 105 629 114 кг годишно. Като се има предвид, че само за армия от 600 000 души за една година са необходими 87 600 600 кг, то следва да се направи изводът, че нашето скотовъдно стопанство не можеше да задоволи нуждите на войската и населението с месо през време на войната.

Добивът на кожи, който се получаваше от предвидения за месо добитък, възлизаше на 5 990 122 кг. От тях можеше да се получи гьон и юфт 2 600 000 кг. За поддържането обувките на армията годишно беше необходимо 1 800 000 кг гьон и юфт, без да се вземат предвид другите нужди за войнишкото и конското снаряжение, както и нуждите на населението. Тези данни показват невъзможността на нашето скотовъдно стопанство да задоволи със сурови кожи войската и населението през време на война. Те показват още, че задоволявайки напълно войската, населението в по-голямата си част ще тръгне босо.

Цялото производство на вълна възлизаше на 8 669 000 кг. От това количество местната индустрия можеше да преработи едва половината, което можеше да задоволи нуждите на войската.

Изнесените данни за селското стопанство показват ясно, че не бяха взети никакви мерки, за да се осигури прехраната на войската и населението при една предстояща, продължителна и изтощителна война.

Участието на България в Първата световна империалистическа война предизвика пълно разстройство на селскостопанското производство.

За целите на войната бяха мобилизирани огромен брой запасни. От народното стопанство беше отнета значителна част от добитъка и колите.

Работната ръка в селското стопанство беше намалена с 19,52%.[1] Селското стопанство беше оставено на жените, децата и немощните старци. В сравнение с 1912 г. работният добитък през 1917 г. беше с 22% по-малко. Най-чувствително бяха намалени работните коне — с 34%. На работна двойка добитък през 1910 г. се падаше средно 58,1 декара, докато в 1917 г. — 74,5 декара. Селското стопанство използуваше през време на войната за стопански нужди 24% в по-малко коли, отколкото в мирно време.[2]

Намаляването на работната ръка, добитъка и колите доведе и до намаляване на засятата площ, и до намаляване на зърнените храни.

През 1916/1917 г. близо 30—35% от обработваемата земя не беше засята. Общото количество на добива на зърнени храни от 2 500 000 тона годишно през довоенния период спадна на 1 770 000 тона през 1917 година.[3]

„Прехраната на армията и населението — пише в един доклад от 22 април 1917 г. началникът на Дирекцията за стопански грижи и обществено производство ген. Протогеров — е в критично положение."

Индустрията у нас беше още в зародиша си. Всяка фабрика имаше само една смяна специалисти, предимно млади хора. Вземат ли се тези специалисти, фабриката спираше, защото нямаше стари специалисти, които да ги заместят.

Кожарската индустрия задоволяваше само 30—40% от нужните кожени материали и изделия. Липсата на химикали, екстракти и машини налагаше нуждите от кожени материали и изделия да се задоволяват предимно от внос. Населението беше обуто с дървени обувки.

Военна индустрия в България до Първата световна война нямаше. Правеха се опити да се привлекат някои чужди фирми да построят

[1] Я. Моллов. Земеделското стопанство и войната. Списание на Българското икономическо дружество, год. XIX, кн. 1—1, стр. 59.
[2] Пак там, стр. 55, 56 и 59.
[3] История на България, БАН, 1955 г., т. II, стр. 367.

у нас фабрики за военни материали. Тези опити останаха безуспешни поради малкото годишно производство, което бе потребно. Артилерийската инспекция правеше големи усилия да създаде поне една държавна фабрика за военни материали. Уреди се само производството на пехотни патрони и снарядни ракли, и то в малко количество поради липса на съответните сурови материали.

Поради липса на суровини, мобилизиране на работната ръка, липса на гориво и пр. само 20% от фабричните предприятия и главно тези, които обслужваха армията, работеха в пълен капацитет, 10% от фабриките произвеждаха за нуждите на населението, а останалите 70% работеха отчасти или пък се затваряха.

Железопътната мрежа беше слабо развита. В момента, когато България се намеси в Първата световна война, железопътната мрежа беше общо 2 457 003 км нормални линии, от които държавни — 2 124 340 км, на източните компании — 317 км и на частни лица 15 663 км.

Подвижният състав се състоеше от 238 локомотива и 4761 вагон, от които 270 пътнически. Хладилни вагони за пренасяне на месо нямаше, цистерните за пренасяне на бензин и петрол бяха недостатъчни.

През войната локомотивите се оказваха недостатъчни, затова Дирекцията на железниците се видя принудена да вземе под наем от Германия 190 локомотива.

Гарите бяха много отдалечени и не позволяваха пускането на повече влакове, необходими за военни цели. Гаровите линии бяха къси почти на всички гари, при което влакове с повече от 20—25 вагона се гарираха на две линии, като се разделяха. По гарите липсваха специални линии, по които да минават машините за отиване в депата, за вода или за въглища. Телеграфните съобщения между гарите бяха ограничени, недостатъчни. Водоснабдяването на БДЖ беше незадоволително. Големи закъснения ставаха поради бавното вземане на вода и на въглища.

Финансовото положение на страната беше тежко. Държавният бюджет приключваше с дефицит, парите в обращение не се покриваха от златната и сребърната наличност, данъците бяха големи.

Разходите на Министерството на войната възлизаха на 21—43% от общите разходи и въпреки това мобилизационните запаси на армията не бяха попълнени.

Определено трябва да се каже, че икономическите възможности бяха съвсем недостатъчни за създаване на многочислена армия, за нейното изхранване и обличане, за водене на продължителна война.

Икономическите възможности налагаха България да не се намесва в Първата световна война. Това беше и желанието на българския народ в огромното му болшинство. За това се бореше и БРСДП (т. с.).

2. БОЕН СЪСТАВ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ

След завършването на Междусъюзническата война българската армия беше демобилизирана. Към началото на 1914 г. бойният състав на армията беше сведен приблизително до този, с който започна мобилизацията 1912 г. Формираните в хода на войната 10 Родопска и 11 Македонска пехотна дивизия не бяха разформирани напълно. Те останаха с малък мирновременен състав. Отначало 11 Македонска дивизия съществуваше като кадрова дивизия с предназначение да преподготвя запасни, които не са служили в армията, а впоследствие през 1915 г. същата беше реорганизирана и наименувана 11 пехотна дивизия.

Мирновременният състав на армията се състоеше от три армии, десет пехотни дивизии, една кадрова дивизия, двадесет пехотни бригади, 40 пехотни полка, деветнадесет артилерийски полка, единадесет конни полка, пет инженерни дружини, една жп дружина, една телеграфна дружина и една техническа дружина.[1] Общо мирновременната армия имаше 5220 офицери, 80 079 сержанти и войници. Непосредствено след демобилизацията бяха дадени указания да се разработват планове за развръщане на частите и съединенията за военно време в същия състав и организация, както в началото на 1912 г. с изключение на 10 Родопска дивизия. По-късно бяха направени някои изводи от опита през Балканската война и в съответствие с това се внесоха някои организационни изменения във военновременния състав на армията, по-характерни от които бяха: пехотните полкове се реорганизираха от четири- в тридружинен състав; предвиждаше се да бъдат формирани етапни полкове (по един за всяка армия и дивизия); тилови складове и учреждения; усилени бяха съдебните органи[2]; двата артилерийски полка на дивизията се реорганизираха в артилерийска бригада; от единадесетте конни полка се формираше една дивизия в състав от осем конни и три армейски конни полка.

Към октомври 1915 г. след няколко преработвания на мобилизационните планове за военно време армията се състоеше от три армии, военноморска част и РГК части.[3]

Главнокомандуващ на армията беше царят. Щабът на действуващата армия и Министерството на войната бяха органи на главнокомандуващия. Щабът на действуващата армия ръководеше бойните действия на войската, а Министерството на войната подготвяше ресурси за попълването й. Щабът на действуващата армия като щаб на главнокомандуващия имаше право от името на последния да отдава заповеди и разпореждания до военния министър.

Общият състав на армията за военно време беше 17 883 офицери, 745 701 сержанти и войници, или всичко 763 584 души; съотношението между мирновременния и военновременния състав на армията беше 1:9. Това съотношение при тогавашните условия можеше да се счита за нормално. То осигуряваше за военно време развръщането на боеспособна армия. По родове войски съотношението беше следното:

Родове войски	Мирно време	Военно време	Съотношение
пехота	51 980	533 208	1:8,3
кавалерия	8250	13 486	1:1,6
артилерия	13 162	56 628	1:4
инженерни войски . .	5650	20 804	1:4

От таблицата се вижда, че организационната структура на конницата и инженерните войски за мирно време беше почти еднаква. Конните полкове и повечето от инженерните войски само се допълваха по военновременните щатове. Изобщо от бойния състав и организацията на армията през този период се вижда, че династията и правителството още веднага след завършването на Балканската война са замислили България да участвува в нова война.

В хода на войната конкретните задачи на войските и на армията като цяло налагаха да се извършат редица организационни изменения, по-характерни от които са следните: към края на 1915 г. и началото на 1916 г. бяха овладени Моравската област и голяма част от Македония. За гражданското и военното устройство на тези области, а така също и за поддържане на окупационния режим бяха формирани Моравската и Македонската военноинспекционна област, които имаха полицейски и продоволствени органи за осигуряване на реда и безопасността на населението и продоволствените ешелони по пътищата за подвоз и евакуация на действуващата армия. По-късно, след овладяването и на цяла Беломорска Тракия (есента 1916 г.), беше формирано със същото предназначение и управлението на Драмската военноинспекционна област.

Още в началото на войната започна да се чувствува голяма нужда от команден кадър. Това наложи през април 1916 г. да се формира школа за подготовка на запасни офицери в Княжево, а впоследствие — в Скопие. През 1916 г. беше формирано и аеропланно училище с аеропланен допълващ взвод, които влизаха в състава на аеропланната дружина. Към укрепените пунктове бяха формирани и по едно прожекторно отделение с по два 90-см прожектора.

През октомври 1916 г., след разгрома на сръбската армия, бяха взети трофеи — голям брой картечници, с което беше въоръжена и

[1] Пехотните полкове бяха в състав от три дружини по три или четири роти в дружина, картечна рота и нестроева рота. Артилерийските полкове се състояха от по два артилерийски дивизиона (отделения) по три батареи в дивизион. Конните полкове бяха с по два конни дивизиона по два конни и един картечен ескадрон в дивизион.

[2] Във всяка дивизия се предвиждаше да има военнополеви съд с 20 военни съдии и следователи и дивизионен полицейски ескадрон.

[3] Организацията и бойният състав на армията са дадени в приложение 16.

формирана още една картечна рота към всеки пехотен полк. През ноември 1916 г. със заповед № 576 на щаба на действуващата армия беше формирана в Македонската военноинспекционна област една планинска дивизия.

През същия месец бяха формирани една минохвъргачна дружина, щурмова дружина и отделна минохвъргачна рота.[1]

През март 1917 г. към всеки пехотен полк бяха формирани по една позиционна картечна рота от 8 картечници или в пехотен полк ставаха две картечни роти и една позиционна картечна рота.

През втората година на войната дисциплинарните нарушения, дезертьорствата и нежеланието на нашите войници да се бият за сметка на Австро-Унгария и Германия все повече започнаха да се увеличават. Многото военни съдилища увеличиха своята дейност. Това наложи през юли 1917 г. да се формира поправителна дружина, която в началото на 1918 г. беше реорганизирана в поправителен полк.

Все със същата цел през октомври 1917 г. към оперативния отдел в щаба на действуващата армия беше формирано политическо отделение с три секции — политическа, цензурно-информационна и административно-стопанска.

За усилване на окупационния режим в Сърбия, Македония и Гърция военноинспекционните области в тези райони се реорганизираха по няколко пъти и едва към края на 1917 г. добиха пълната си развърната форма както тази на Моравската военноинспекционна област.[2]

През първата половина на 1918 г. беше формирано и Управлението на окупационните войски в Добруджа.

След използуване на химически газове от Германия и другите воюващи страни се наложи през юли 1918 г. към управлението на санитарната част да се формира секция по газова служба (секция по противохимическа защита).

За повишаване артилерийско-стрелковата подготовка на командирите на батареи и артилерийски отделения през октомври 1917 г. беше формирана офицерска артилерийска стрелкова школа. По същото време беше формирана и постоянна пехотна сержантска школа.

Поради редица преимущества на минохвъргачките пред артилерийските оръдия, особено за действия в балкано-българския театър на военните действия, щабът на действуващата армия увеличи доставките на минохвъргачки и през май 1918 г. на базата на част от дивизионните минохвъргачни роти и минохвъргачните команди към пионерните дружини бяха формирани по една минохвъргачна рота към всеки пехотен полк в състав от три взвода по четири леки минохвъргачки във взвод.

[1] Тя имаше 4 средни и 12 леки мхв.

[2] Щаб, санитарна част, областно интендантство, интендантска рота, 37 околийски интендантства, три щаба на бригадни окупационни райони, седем щаба на полкови окупационни райони, интендантски склад, секция за поддържане на пътищата и ветеринарно-скотовъдна част.

В хода на войната действуващата армия в зависимост от бойните изисквания постоянно видоизменяше своята организация. Така армиите от три в края на войната станаха пет, пех. дивизии от 10 станаха 14, пех. полкове от 59 — 75, конните полкове от 11 — 12, арт. полкове от 23 — 27 и пр.

Изменена беше и организацията на пехотните дивизии. След реорганизацията пехотните дивизии трябваше да имат по осемнадесет пехотни дружини, но някои имаха по 15 и 21 дружина.

От цялата документация, с която историческият архив разполага по организацията на армията, се вижда, че командуването на българската армия е било подчинено изцяло на германския ГЩ и всичките му искания са били удовлетворявани независимо от възможностите на страната.

3. ПОДГОТОВКА НА ЛИЧЕН СЪСТАВ И МАТЕРИАЛНИ СРЕДСТВА ЗА ПОПЪЛВАНЕ НА АРМИЯТА

Балканската война 1912—1913 г. доказа, че офицерите са недостатъчни за формированията по мобилизационния план. Последните загуби през войната от офицери увеличиха още повече недостига. Това принуди щабът на армията да помисли и вземе мерки за попълването на този недостиг. Бяха открити три съкратени курса в школата за запасни подпоручици — Княжево, където бяха обучени около 2000 подпоручици — пехотинци и артилеристи.

Освен това щабът на армията разпореди да се дава мобилизационно назначение на офицерски длъжности на запасни, имащи подходяща специалност (съдии, инженери, банкови чиновници и пр.), нямащи офицерско звание.

В деня на мобилизацията числото на действуващите офицери възлизаше на 5220 души, на запасните офицери — 6280, а според бойното разписание на армията бяха нужни 17 883 офицери или не достигаха 6383 офицери.

Щабът на армията въпреки взетите мерки не можа да осигури попълнението и формированията по мобилизационния план с офицери.

За опресняване познанията на офицерите по опита от войната се провеждаха едномесечни курсове.

В края на 1914 г. в запаса имаше 31 405 сержанти, на действителна служба 5973, а според бойното разписание на армията бяха нужни 53 344. Не достигаха 14 966 сержанти. За попълване на недостига бяха открити учебни команди при всеки пехотен полк.

През Балканската война 1912—1913 г. бе установено, че голям процент от неслужилите запасни, годни да носят оръжие, бяха оставени в тила. Някои от тях даже не се числяха в редовете на армията и бяха останали по домовете си.

След свършването на Балканската война отчетът на запасните не се водеше редовно и правилно. За да се установи числото на запасните, годни да носят военна служба, щабът на армията разпореди

в края на 1914 г. да се проведе проверка на цялото мъжко население в страната на възраст от 20 до 40 години. Проверката установи, че в страната се числят по запаса на действуващата армия 374 613; в народното опълчение I призив — 53 856; в етапни войски — 26 792[1]; в народното опълчение II призив — 31 065, или всичко 492 326. Освен това бяха намерени неслужили, но годни за военна служба 231 572. В навечерието на мобилизацията 1915 г. армията разполагаше с 492 326 обучени запасни, а заедно с подофицерите и войниците на действителна служба числото на обучените военнослужащи възлизаше на 577 625, а според мобилизационния план на армията бяха нужни 745 701 човек. Не достигаха 168 676 подофицери и войници. Този недостиг можеше да се попълни от неслужилите, но зачислени по запаса военнослужащи.

За целта през 1915 г. бе гласуван Закон за военната подготовка на неслужилите по разни причини в постоянните кадри на войската, но той излезе твърде късно и време за подготовка на неслужилите не остана.

За опресняване на познанията на запасните сержанти и войници и за повдигане на дисциплината през 1914—1915 г. бяха повиквани на тринеделно обучение 14 набора (233 603 души).

Балканската война показа, че за формированията по мобилизационния план не достигат коне. Реквизираните коне бяха малоръстни и в по-голямата си част товарни. Кавалерийски и артилерийски коне имаше малко. Решено беше да се закупят от чужбина кончета и коне и до влизането на България във войната бяха закупени 300 коня.

За превъоръжение на армията артилерийската инспекция беше изготвила план, който предвиждаше да се подменят не с. с. оръдия със скорострелни; да се закупят достатъчно планински и гаубични оръдия; на всяко оръдие да се осигурят от 700—1000 снаряда в зависимост от системата на оръдието; пехотното оръжие да се промени с пушки и карабини „Манлихер"; числото на тежките картечници да се увеличи на 700.

За целта бяха необходими 329 756 550 лева. Отпуснати бяха 102 000 000 лева и в размер на тази сума бяха направени поръчки в Германия и Австро-Унгария. До мобилизацията през 1915 г. обаче пристигна малка част от направените поръчки.[2]

Числото на наличните пушки възлизаше на 372 603, а според бойното разписание на армията бяха необходими 521 509 пушки. Не достигаха 148 906 пушки.

Пехотното оръжие беше не само недостатъчно по брой, то беше в по-голямата си част старо, от най-различни системи, което затрудняваше снабдяването с бойни припаси.[3]

[1] По-младите два набора от опълчението II призив се отделиха в категория „етапни войски". ВИА.

[2] В деня на мобилизацията на личното пехотно оръжие и бойни припаси се вижда от таблица приложение 17.

[3] В деня на мобилизацията наличната артилерийска материална част и бойни припаси се виждат от таблица приложение 18.

Артилерийската материална част се състоеше от 1211 оръдия от най-различни системи, 418 от които нескорострелни. За оръдие имаше средно по 500 снаряда.

През Балканската война голяма част от инженерното имущество беше загубено.

В армията имаше малко технически средства за свръзка — телеграфи и телефони. Радиотелеграфните станции бяха 8, и то от най-неусъвършенствуван тип.

След мобилизацията, 1913 г., можеше да се разчита на около 266 000 куртки, 354 900 панталона и 152 600 ботуши. Налагаше се една сериозна организация за попълването на мобилизационните запаси от облекло.

Въпреки всички мерки в деня на мобилизацията недостигът от облекло беше твърде голям.[1]

Почти една трета от мобилизираните войници трябваше да тръгнат на война със собственото си облекло и обувки.

Въобще времето от демобилизацията през 1913 г. до намесата на България в Първата световна война беше твърде кратко и щабът на армията не можа да осигури армията с личен състав, оръжие и материални средства, въпреки че бяха отпуснати значителни кредити. На внос от чужбина не можеше да се разчита, понеже пазарите бяха вече затворени, индустрията беше твърде слаба и не можеше да задоволи големите мобилизационни нужди на армията, особено от облекло и снаряжение. Правителството, което преднамерено готвеше намесата на България на страната на централните сили, не направи нищо за организиране на производството с оглед задоволяване на големите мобилизационни нужди на армията.

4. ПОДГОТОВКА НА МОБИЛИЗАЦИЯТА

За подготовката на мобилизацията щабът на армията нареди да се преработят мобилизационните планове на войските.

В началото на юли 1914 г. началниците на военноинспекционните и дивизионните области донесоха за мобилизационната готовност. В нито едно от донесенията не беше засегнат въпросът за некомплекта от личен състав, въоръжение и материални средства. Подценяването на тези въпроси от страна на отговорните командири се отрази пагубно върху подготовката на самата мобилизация и боеспособността на армията. Мобилизационните планове бяха преработени и през 1915 г.

Новите щатове от 1915 г. бяха изпратени през време на самата мобилизация (2 гаубичен полк ги беше получил на 25 септември 1915 г.).

[1] Не достигаха шинели — 262 168 — 35%, куртки — 241 495 — 32%; панталони — 291 309 — 39%; долни ризи — 195 954 — 26%; долни гащи — 200 378 — 27%; ботуши — 326 713 — 43%.

Численият състав на армията по мобилизационното разписание от март 1915 г. възлизаше на офицери 17 883, сержанти и войници — 475701 .[1]

За частите, учрежденията и службите, създадени с новите щатове и новото мобилизационно разписание, бяха определени и нови мобилизационни срокове. За всички дивизии мобилизационните срокове бяха едни и същи, въпреки че се намираха при различни условия.

При даването на мобилизационно назначение на офицерите в този период от строителството на българската армия имаше някои особености, които се заключаваха в следното: на всички отговорни длъжности се назначаваха действуващи офицери без строго спазване на старшинството. Изключение се правеше само за командирите на опълченските полкове и дружини, на които длъжности се назначаваха офицери от запаса; всички строеви длъжности в действуващата армия до рота включително се поверяваха на действуващи офицери. За командири на рота се назначаваха запасни офицери само когато нямаше действуващи; действуващи и запасни офицери до 45 години се назначаваха в бойните части, като на действуващите офицери се даваха строеви длъжности. Всички запасни висши офицери бяха оставени на разпореждания на Министерството на войната. Поради значителния недостиг от запасни офицери на някои офицерски длъжности се назначаваха запасни без офицерски звания с подходящи длъжности.

Мобилизационните планове се разработваха за части и поделения до рота включително. Основен документ бе мобилизационната записка, която съдържаше съображенията на командира на частта (началника на управлението, учреждението) относно мобилизацията на частта. В нея се изброяваха всички действия, които трябваше да се извършат, и всички разпореждания, които командирът на частта трябваше да даде преди и при обявяването на мобилизацията. Освен това разработваха се дневник за мобилизацията, който съдържаше кратко изброяване на всички действия, извършвани от подчинените при мобилизация и приложения към мобилизационните записки (проекти за заповеди, за предписания, телеграми, донесения, списъци на офицерите, подофицерите, войниците, на конете, колите, ведомости за облеклото, снаряжението, въоръжението, инструкции, скици за разквартируване и пр.).

Според Наставлението за мобилизацията при всички инспекции началниците бяха длъжни да проверяват подробно плана за мобилизацията. За намерените нередности и за мерките, взети за отстраняването им, началникът, извършващ проверката, трябваше да донася на по-висше стоящото началство.

За отбелязване е, че от 1913 г. до мобилизацията през 1915 г. са правени съвсем малко проверки.[2]

[1] ВИА, XXI-46-б, стр. 148.

[2] Характерна е в това отношение заповедта на командира на 6 Бдинска дивизия за извършена от него проверка на мобилизационните планове на частите от дивизията през юли 1914 г. В тази заповед се изтъкват някои нередности, които

И тъй въпреки опита от проведената през Балканската война мобилизация щабът на армията не направи необходимите изводи и подготовката на мобилизацията се вършеше незадълбочено, неорганизирано и без отчитане възможностите на страната.

5. ПРОВЕЖДАНЕ НА МОБИЛИЗАЦИЯТА

На 5 септември 1915 г. началниците на военноинспекционните и дивизионните области бяха предупредени с шифрограма, че вероятно след 2—3 дни ще бъде обявена обща мобилизация, а на 9 септември 1915 г. с указ № 7, преподписан от министър-председателя, министъра на вътрешните работи и управляващ Министерството на външните работи, бяха обявени обща мобилизация и обща реквизиция.

Заповедта за мобилизация на министъра на войната беше предадена телеграфически от 22.30 ч. до 22.40 ч. на 9 септември 1915 г. на началниците на военноинспекционните и дивизионните области. Първият мобилизационен ден започваше от 1 ч. на 11 септември 1915 г.

Окръжните управители получиха заповедта за мобилизация към 2 часа на 10 септември 1915 г., веднага я предадоха на околийските управители. Те с конни полицейски стражари я изпратиха до селските общини.

На разсъмване на 10 септември 1915 г. с барабани и църковни камбани мобилизацията беше разгласена на населението.

От излизането на заповедта на Министерството на войната до разгласяването на мобилизацията на населението бяха нужни около 10 часа.[1]

Мобилизацията се проведе бавно и със закъснение. Недостигът от хора, коне, волове и коли затрудняваше мобилизацията. Шестте дни, определени за мобилизацията, изминаха, а пехотните части не бяха готови. Съсредоточението започна, а попълването на недостига продължаваше. Нещо повече, военните действия започнаха при непълно мобилизирани и стъкмени части. Недостигът от запасни в пехотните полкове се попълваше със запасни от маршевите дружини.

Според заповедта за мобилизацията от неслужилите трябваше да се явят само тези, които са получили назначения в разните тилови учреждения. В резултат на това много части и поделения останаха с голям некомплект от личен състав.

се отнасят до канцеларските формуляри на мобилизационните планове, но абсолютно нищо не се казва за окомплектуването с хора, коне, въоръжение, облекло и снаряжение.

[1] Заповедта за мобилизация беше изпратена на инспектора на конницата и на командира на 11 дивизия със закъснение от 15—20 часа. Същият пропуск беше направен от някои началници на гарнизони по отношение на някои командири на конни полкове.

Тези факти едва тогава станаха известни на щаба на армията, което показва доколко той е знаел състоянието на мобилизационните планове. Затова на 20 септември 1915 г. щабът на армията нареди да бъдат извикани всички неслужили и неповикани да се явят в допълващите дружини.

В хода на мобилизацията се констатира още, че недостигът на офицерите в строевите части е твърде голям. Ето защо щабът на армията нареди да се намали броят на офицерите в тиловите части и учреждения, за да се попълнят строевите части.

В края на септември 1915 г. числеността на мобилизираната армия възлизаше на 15 908 офицери и 600 772 сержанти и войници.[1]

Некомплектът на офицери възлизаше на 12%. 32% от офицерите бяха действуващи, 40% запасни и 28% без офицерско звание (лекари, инженери, банкови чиновници, съдии и пр.). 14% от сержантите и войниците бяха действуващи, 79% запасни и 7% неслужили.

Числото на неявилите се запасни при мобилизацията възлизаше на 19 224 души, което съставляваше твърде голям процент.

През първия мобилизационен ден никой щаб не донесе в министерството за хода на мобилизацията. Това наложи щабът на действуващата армия да нареди да се донася за хода на мобилизацията ежедневно към 21 часа. Нареждането беше кратко и не определяше реда и начина на донесенията. На следващия ден някои дивизии донесоха направо в щаба на действуващата армия, други — в щаба на своите армии. Донесенията бяха направени на открит текст и съдържаха данни за явилите се запасни и доставения добитък. На 15 септември щабът на действуващата армия забрани да се донасят цифрови данни на открит текст, като установи в донесенията да се съдържат само общи впечатления за хода на мобилизацията, а след свършването на мобилизацията да се донесе шифровано за числения състав на частите. Поради това следващите донесения бяха съвсем сухи и не дават ясна представа за хода на мобилизацията. Донасяше се обикновено „мобилизацията върви нормално". След свършването на мобилизацията само някои дивизии направиха шифровани донесения. По такъв начин щабът на действуващата армия нямаше представа за истинското положение в съединенията и частите, изпусна ръководството на мобилизацията.

Реквизиционните комисии не успяха да доставят на частите необходимите храни, особено брашно. Доставяното количество едва достигаше за ежедневните нужди на частите, а за попълване на магазините не оставаше почти нищо. Празните магазини не осигуряваха съсредоточаването на някои части.[2]

Балканската война показа, че чл. 22 от Закона за устройството на въоръжените сили, в който се указваха случаите на освобождаване от явяване под знамената при мобилизация, не отговаряше вече на нуждите на войната. Необходимо беше той да се измени и допълни. Това се направи и въпросът за отсрочката бе решен само частично за служителите в БДЖ, в каменовъглените мини и др.

Законът за устройството на въоръжените сили не бе изменен. Това не беше направено дори и тогава, когато някои от командирите на частите поискаха да бъде определено предварително за кои фабрики, мелници и пр. работниците и техниците се освобождават при мобилизация, за да се направят своевременно необходимите разпореждания. На това искане бе отговорено, че други няма да се освобождават освен предвидените в закона, а „какви нужди би ни наложила една бъдеща война, отсега не могат да се предвидят".

Едва няколко дни преди обявяването на мобилизацията с министерско постановление бяха освободени от явяване в частите при мобилизация мелничарите, персоналът на големите текстилни и кожарски фабрики, на някои шивашки и други работилници, държавни служители от пощата и др.

Мнозина обаче, предусетили обявяването на мобилизацията, бяха избързали и съумели да се назначат на служби, които подлежаха на освобождаване от явяване в казармите. Ето защо щабът на действуващата армия телеграфически нареди да се изпратят в частите си всички чиновници, назначени на служба след 1 септември 1915 г. и освободени било по силата на закона или по разни министерски постановления.

Министерски постановления за освобождаване от мобилизация излизаха чак до края на войната, а самото изтегляне на хората от фронта ставаше по един мълчалив начин по няколко души, без да се обяснява защо и за какво. Това се виждаше от войниците и се отразяваше отрицателно върху духа на армията.

Трудно беше в разгара на самата война да се намери къде е машинистът, тъкачът, електротехникът и пр. на дадена фабрика. Сведения се даваха от самите фабриканти. Често пъти те бяха непълни и неточни. Наместо посоченото лице се освобождаваше друго, и то след месеци. Имаше и злоупотреби.

6. ПОПЪЛВАНЕ НА АРМИЯТА В ХОДА НА ВОЙНАТА С ЛИЧЕН СЪСТАВ, ВЪОРЪЖЕНИЕ И МАТЕРИАЛНИ СРЕДСТВА

Развитието на бойните действия още през есента на 1915 г. показаха, че войната не ще бъде краткотрайна и лека, както обещаваше правителството.

Източниците за попълване на армията с офицери в хода на войната бяха военното училище в София, школата за запасни офицери в Княжево и откритата през 1916 г. школа за запасни офицери в Скопие, които по опита от Балканската война не бяха закрити. Военното училище в продължение на три години (1916—1918 г.) даде 1115 офицери, а школата за запасни офицери — 5450 запасни офицери.

[1] Численост, организация и въоръжение на българската армия в началото на войната 1915—1918 г., библиотека ВИО, инв. № III-509.

[2] Така командирът на 2 Тракийска дивизия молеше по тази причина дивизията на първо време да спре в с. Батак и Леджене, тъй като районът на съсредоточение — Неврокопско — е беден и няма храни.

Недостигът от санитарни и ветеринарни лекари беше твърде голям. Ето защо през 1916 г. бяха приети на служба 150 чуждестранни санитарни и 50 ветеринарни лекари. Освен това на студентите медици, които бяха завършили осем семестъра, бяха поверени офицерски длъжности.

В продължение на три години, 1916—1918 г., в армията се вляха около 7700 офицери, но въпреки това на 1. IX. 1918 г. в армията имаше 2300 офицери по-малко, отколкото се полагаха по мобилизационния план. От това се вижда, че въпросът за попълването на армията с офицери не беше решен и до края на войната.

За попълването на недостига от сержанти през 1916 г. в Одрин, а в 1917 г. в Ниш бяха открити школи за пехотни сержанти. В школите постъпваха войници със завършено 1—4-класно образование. Срокът на обучението беше три и половина месеца.

Малко преди обявяването на мобилизацията бе повикан на служба 39 редовен набор. За попълване на загубите в хода на войната (от септември 1915 г. до 1 януари 1918 г.) бяха обучени четири набора, с което армията получи общо около 215 000 младежи.

Общият брой на всички видове загуби в личен състав през цялата война на сержанти и войници възлизаше на около 180 000 души. От това се вижда, че загубите в хода на войната са могли да бъдат попълвани от редовните годишни набори.

Независимо от това в хода на войната се търсеха и други източници за попълване с личен състав (със запасни от завладените земи, с чужди поданици, с отсрочени и пр.).

Редовните набори, както и набираните по други начини бяха използувани за попълване загубите и новоформираните части и съединения.[1]

Докъде се стигнало в мобилизационното напрежение, говори фактът, че към 1 септември 1918 г. българската армия имаше числен състав 855 175 души, което представляваше 17% от населението на страната и 34% от мъжкото население.

Възможност за опресняване и освежаване на армията нямаше. Дойде се до голямо изтощение на личния състав, за което говорят и данните за умрелите от различни болести.[2]

Щабът на действуващата армия нареждаше на Министерството на войната от коя дивизионна област по колко души от допълваща дружина в кои полкове да се изпращат, кога да тръгнат и на коя гара да слязат.

В същия дух Министерството на войната нареждаше до дивизионните области, а последните до допълващите дружини. За тръгването и пристигането се донасяше по канален ред до щаба на действуващата армия.

[1] Така при формирането на планинската дивизия в планинските и пехотните полкове бяха включени около 4500 турци и албанци.

[2] В 1915 г. са умрели от различни болести 1049 души, през 1916 г. — 4077, през 1917 г. — 6548, а през последната година на войната — 13 076 души.

Набираните по изброените вече начини запасни обикновено се събираха в допълващите дружини. Разпределянето и изпращането им, било за попълване на загубите или за формиране на нови части, се извършваше по същия начин, както при редовните набори.

Попълването на армията с продоволствие и фураж се извършваше по сложен и несигурен начин.

Окръжните, околийските и градските реквизиционни комисии устройваха в своите центрове реквизиционни магазини. Последните имаха складирани припаси за снабдяване на онія части и команди, които се намираха в района на реквизиционната комисия още непридадени към действуващата армия или оставени за местни гарнизони като допълващи дружини, батареи, команди за охраняване на жп линии, временно минаващи команди, транспорт и др. В реквизиционните комисии трябваше да се държат запаси най-малко за 5-дневна дажба, нужни за прехранването на местни войски и за случайно минаващи команди, транспорт, подкрепителни пунктове и др. в състав до 1000 души, 200 коня и 200 вола.

За снабдяването на действуващата армия с хранителни и други припаси се устройваха резервни интендантски магазини, които се попълваха от окръжните, околийските и градските реквизиционни комисии.

В резервните магазини трябваше да се държат припаси за 15-дневна дажба за състав 60 000 души, 10 000 коня и 8000 вола.

Началниците на резервните магазини бяха подчинени на главния интендант при Министерството на войната, обаче те държаха в течение на своята работа и съответните началници на дивизионни области.

Резервните магазини попълваха базисните, а последните — разходните. Базисните магазини се разкриваха по един за всяка армия на възел от пътища. Разходните магазини се разкриваха на 1—2 прехода от войските близо до някоя жп станция. Откриваха се по един за армия и отделно действуваща дивизия. Увеличеше ли се разстоянието от войските до разходните магазини, наставаше криза и в снабдяването.

Подвозването на припасите до базисните магазини се извършваше от БДЖ. Подвозването на припасите от базисните магазини до разходните се извършваше от армейския тилен продоволствен ешелон, а от разходните магазини до частите — от дивизионния продоволствен транспорт.

В началото на войната доставянето на храни и фураж ставаше от средства, събирани от вътрешността на страната чрез реквизиционни комисии. След като армията навлезе в Сърбия, бяха използувани и местни средства. С напредването на армията в сръбска територия и отдалечаването ѝ от България подвозът от жп станции до частите с волски коли на разстояние 100—150 км по лоши и развалени пътища стана извънредно трудно. Местните средства постепенно бяха изчерпани. В продоволствието на войската настъпи криза.

На 17 ноември 1915 г. главнокомандуващият телеграфира шифровано на началника на Главното тилово управление:

„Въпреки неедноктатните ви уверения, че сте взели мерки, за да се осигури снабдяването на армията с хранителни припаси, настана вече много опасна криза в прехранването. Войниците едвам получават по половин хляб, а и месото не може да се увеличи за сметка на хляба. Главната причина за това е, че армейският подвоз не можа да достави половината от ежедневните нужди. Войските са живели досега главно от местни средства, но последните са изчерпани и самото местно население гладува. А вие продължавате да разпореждате войските да използуват местни средства, като че ли те са неизчерпаеми. № 1159“[1]

Още през 1916 г. хлебната дажба на войниците беше намалена. През 1917 г. положението стана още по-тежко. Хлябът на войниците освен дето се намали по тегло, но се влоши и по качество. С голяма мъка се събираше едва 50—60% от полагащото се брашно, което се изпращаше всеки ден на фронта, където никакви запаси не съществуваха. Към средата на 1918 г. кризата в прехранването на войниците се беше толкова влошила, че те бяха изправени пред истински глад.

„Хлебната дажба навсякъде беше намалена на 600 грама, и то от брашно, което съдържаше до 80—90% царевица и в което нерядко се намираха остатъци от кочани. Някъде хлебната дажба беше намалена на 500 грама, а в някои части на 2 армия се даваше, както се казваше в донесенията, и „ечемичен хляб със слама“, който причиняваше стомашно разстройство у войниците.“[2]

И така настъпилата криза в прехраната на войските още през ноември 1915 г. не можа да се премахне. Тя се задълбочаваше и изостряше с всеки изминат месец и година чак до края на войната.

Армията започна войната при голям недостиг от облекло и снаряжение, поради което и бракуваното облекло беше раздадено на запасните.

Още в първите дни на войната започнаха дъждове и мъгли, а по планините започна да вали сняг. Нуждата от шинели, обуща, платнища и топло облекло (фанели, кожуси) почна да се чувствува доста остро. Главното тилово управление, което не разполагаше с такива, разпореди на първо време да се съберат шинелите от допълващите части и от местните войски и учреждения и да се изпратят в базисните магазини за раздаване на частите. Тази мярка обаче не даде резултат.

На 24 октомври 1915 г. началник щаба на действуващата армия телеграфира на Главното тилово управление:

„1 армия има голяма нужда от облекло, обуща и платнища. Хората са просто обосели. Липсата на тези предмети, особено на обуща, се отразява крайно неблагоприятно върху хода на операциите. Вземете най-бързи и енергични мерки за набавянето на тези предмети. № 751“[1]

На тази телеграма началникът на Главното тилово управление отговаря:

„Донасям ви, господин генерал, че нужда от облекло и предмети от снаряжението имат всички армии, и то не само предните войски, но и останалите. Взети са и се вземат най-бързи мерки за набавянето им от Министерството на войната, обаче това, което може да се получи по реквизиционен начин, е много малко, а чрез търгове не се получават и няма да се получат добри резултати.“[2]

На 26 ноември 1915 г. главнокомандуващият телеграфира на началника на Главното тилово управление:

„. . . . . Войската е гладна, гола и боса и досега почти нищо, особено от облеклото и снаряжението, не е достигнало от вътрешността на страната до войсковите части. № 13314“[3]

От разменените телеграми и рапорти между най-отговорните началници ясно личи тежкото положение, в което беше изпаднала българската армия по отношение на облеклото през есента и зимата на 1915 г.

Така изтече 1916 г. и първите месеци на 1917 г., без да се получат от съюзниците никакви дрехи, а това, което изкарваха нашите текстилни фабрики, далеч не можеше да задоволи нуждите.

Положението през лятото на 1917 г. беше също тъй лошо. Почти във всички части половината от войниците бяха със съвършено скъсано горно облекло. За да отидат в домашен отпуск, войниците е трябвало да си вземат облекло един от друг. Долното облекло беше още в по-плачевно положение. Някои части донасяха, че много от войниците нямали никакво долно облекло и ходели „почти голи“, а в други донесения се казваше, че се срещали войници голи и окъсани в парцали и много от тях нямали нищо освен по една риза, и то съвършено прогнила от безсменното носене.

Състоянието на обущата не беше по-добро. Имаше части, в които 50% от войниците бяха боси, а някъде обути с налъми. По такъв начин една смяна, за да настъпи на позиция, е трябвало да обуе обущата на другата смяна.[4]

Изобщо снабдяването на армията с облекло и снаряжение в хода на войната беше неорганизирано и много лошо. Кризата в снабдяването с облекло и снаряжение настъпи още през есента на 1915 г. и не можа да бъде отстранена чак до края на войната.

Армията започна войната с много малък брой снаряди, които свършиха до края на 1915 г.

---

[1] ВИО, „България в Световната война“, том V, стр. 717.

[2] „Защо не победихме“ от Ст. Нойков, началник на оперативния отдел при щаба на действуващата армия през време на войната 1915—1918 г., стр. 128.

[1] ВИО, „България в Световната война“, т. V, стр. 717.

[2] ВИО, „България в Световната война“, т. V, стр. 717.

[3] Пак там, стр. 720.

[4] „Защо не победихме“ от Ст. Нойков, полковник, началник на оперативния отдел при щаба на действуващата армия през Първата световна война, стр. 129.

По силата на сключената военна конвенция Германия беше задължена да доставя военни материали. Това обаче стана, след като армията на Сърбия беше разгромена и връзката с Германия възстановена.

До края на войната бяха доставени 3127 тежки картечници, 284 леки минохвъргачки, 162 средни минохвъргачки и 1932 гранатохвърлачки, 8 огнехвърлачки и 528 артилерийски оръдия.

Армията започна военните действия с голям недостиг от инженерни материали. Внесените в хода на войната не можаха да задоволят нуждите ѝ. Липсата на окопни сечива, ножици за рязане на тел и ръчни бомби оказваше влияние за успеха, когато се налагаше атака на укрепена позиция.

7. ИЗВОДИ

Войната с Турция и преживяната първа национална катастрофа през 1913 г. влошиха още повече икономическото положение на народа. Политиката на българската буржоазия претърпя неуспех. Засили се влиянието на Българската социалдемократическа партия (т. с.), на БЗНС и широките социалисти. Старите буржоазни партии загубиха известно влияние сред народа, но все още останаха като основна движеща сила в политическия живот на страната. След неуспеха на Междусъюзническата война се засилиха стремежите на българската буржоазия за реванш и хегемония на Балканите. Тези стремежи се подхранваха усърдно от немските империалисти и техния агент на Балканите — Фердинанд Кобурготски. За осъществяването на тези стремежи се започна усилената подготовка на народа и на армията за война срещу Сърбия и другите балкански страни.

В изграждането на армията се изхождаше от схващането, че България няма възможност да води продължителна война, поради което се разчиташе на една бърза победа в състава на една от оформилите се вече коалиции, макар с крайно напрежение на възможностите на страната.

Затова важно изискване към бойния състав и организацията на военновременната армия бе да дадат възможност да се включат всички сили и средства на страната за първата операция, за първия етап на войната, през който етап да се извоюва победата.

Бързата победа изискваше и бърза мобилизация на силите и средствата. Ето защо през разглеждания период военновременният състав на армията бе увеличен до 850 000 души.

Организационно тази многочислена армия беше сведена в 10 пехотни и една конна дивизия. Численият състав на пехотните дивизии беше около 40 000 души. Една пехотна дивизия се равняваше на един корпус в модерните армии по това време. В хода на войната в зависимост от задачите на армията бяха формирани редица нови части и съединения. Армиите от три към края на войната станаха пет. Дивизиите от десет се увеличиха на четиринадесет, а пехотните полкове от 59 станаха на 75. Конницата беше увеличена с още една дивизия и станаха всичко две конни дивизии. Голямо увеличение беше извършено на артилерията, инженерните дружини и картечните роти. Формирани бяха минохвъргачни и щурмови дружини. Към 1. IX. 1918 г. общият състав на армията беше 855 175 души, което представлява 17% от цялото население, 34% от мъжкото население и 98% от работоспособното (19—50-годишни) мъжко население.

Илюзиите за бърза победа не се сбъднаха. Буржоазните военни теоретици не бяха в състояние да разкрият закономерностите в общественото развитие, да разкрият причините и характера на бъдещата война, вследствие на което още през първите месеци на войната рухнаха всички политически и военни концепции, на което се основаваше предвоенната политическа и военна дейност на правителството и военното министерство. Бърза победа не се получи. Войната се затегна и продължи три години. Многочислената армия понасяше и многочислени загуби, за попълването на които бяха нужни военно обучени резерви от офицери, сержанти и войници.

За тази цел още в началото на войната се увеличи курсантският състав на военното училище, формираха се съкратени курсове от школата за запасни офицери. Към всеки пехотен полк бяха формирани учебни команди за подготовка на сержанти. Въпреки тези мерки достатъчно офицери и сержанти за попълване на армията по плана за военновременното развръщане не бяха подготвени, а за попълване на загубите почти не се мислеше. Към началото на войната имаше военнообучени запасни около 492 000 души и необучени (неслужили) около 231 000 души. Военновременният състав на армията беше 745 000 души. Следователно военното министерство предвиждаше да попълва армията и с ресурса от необучените запасни, като ги подготвя в краткосрочни курсове. До края на септември 1915 г. бяха мобилизирани всички обучени и необучени запасни, така че за попълване на загубите и на новите формирования в хода на войната се разчиташе само на наборния контингент. През тази война не бяха разпуснати военноучебните заведения, както това беше направено през Балканската война, а обратно, бяха разкрити редица нови школи и курсове за подготовка на пехотни, артилерийски, кавалерийски, инженерни, въздушни, военноморски, медицински и ветеринарни офицери и сержанти. В хода на войната бяха повикани четири нови набора (40,41, 42, 43), общият брой на които възлизаше на 214 343 души, а общият брой на загубите беше 181 515 души. От това следва, че новите набори едва достигаха за попълване на загубите. Възможности за подменяне и освежаване на войските нямаше, поради което се дойде до изтощаване на личния състав.

Мобилизирането на цялото работоспособно мъжко население доведе до пълно разстройство на тила на армията. Настъпи страшна икономическа разруха.

Още по-авантюристично се решаваха въпросите по окомплектуването на армията с въоръжение, бойна техника и имущества. Окомплектуването на армията по това време зависеше преди всичко от външните пазари, които със започването на войната през 1914 г.

бяха затворени за България, а пряка връзка с Германия отначало нямаше. Бойните припаси стигаха само за около 2 месеца бойна дейност. Войната се започна със същото въоръжение, с което се водеше Балканската война. Мобилизацията започна с около 35% недостиг от облекло и обувки. Изобщо недостатъчно въоръжена и материално осигурена армията не беше готова за война. Но буржоазията и династията считаха, че решаващ елемент във войната е живата сила, която за разлика от въоръжението и материалните средства е и най-евтина.

При подготовката и провеждането на мобилизацията на армията не се използуваше опитът от Балканската война. Постоянно се преработваха щатовете, даваха се нови и нови указания за корекция на мобилизационния план. Формираха се нови части за мирно и военно време. Всичко това разстрои мобилизационната готовност на армията и само обстоятелството, че България беше нападаща страна, имаше възможност да се мобилизират необходимите сили и средства за действия срещу Сърбия. Не достигаха хора, коне, волове, коли и материални средства. Определените срокове за мобилизация на частите и съединенията изтичаха, а те още не бяха готови.

Войната започна при пълно мобилизирани и окомплектувани части и съединения. С обявяване на мобилизацията и явяване на запасните в частите мелниците и другите индустриални предприятия спряха. Започнаха да излизат множество постановления на Министерския съвет за освобождаване на редица стопански специалисти от мобилизация.

Изобщо политиката на българската буржоазия през този период беше авантюристична и явно предателска. Главнокомандуващият Фердинанд Кобурготски и военното министерство изпълняваха безропотно всички искания и указания на немското командуване. Не се грижеха за здравината на тила на армията. Изпратиха на заколение цялото жизнеспособно мъжко население. Производството на селскостопански и индустриални стоки намаля значително. Народът гладуваше. Авантюризмът в политиката, стопанското устройство и воденето на военните действия доведоха страната до втора национална катастрофа. Спасяването на буржоазния режим от народния гняв стана възможно само с помощта на германски и англо-френски войски.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

БОЕН СЪСТАВ, ОРГАНИЗАЦИЯ, ОКОМПЛЕКТУВАНЕ И МОБИЛИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА ОТ 1918 ДО 9. IX. 1944 Г.

1. ПОЛИТИЧЕСКА ОБСТАНОВКА И ИКОНОМИЧЕСКИ ВЪЗМОЖНОСТИ НА БЪЛГАРИЯ

След войната настъпи пълно разстройство на икономическия живот на страната. Скъпотията и гладът достигнаха небивали размери. На плещите на българския народ легнаха грамадни задължения.

За покриване разходите по Балканската и Европейската война в следвоенните бюджети се предвиди изплащането на 7 000 000 000 лева дългове. Ньойският договор налагаше тежки и непоносими финансови и икономически задължения. България трябваше да заплати на победителите 2 250 000 000 златни франка обезщетение. Освен това тя трябваше да даде безвъзмездно на Гърция, Сърбия и Румъния 12 000 коня, 2500 мулета, 9200 вола и 32 000 овце. На Сърбия трябваше да дава ежегодно по 50 000 тона въглища в продължение на 5 години. Всички разходи по издръжката на Междусъюзническата военна контролна комисия бяха за сметка на България.

Най-много страдаха от тежкото икономическо положение работниците, бедните селяни и чиновниците. По села и градове се организираха протестни митинги. Начело на масите застана БРСДП (т. с.). Наред с огромното влияние на работническата партия се засили и влиянието на БЗНС. Непосредствено след войната се оформиха главно две обществени сили — господствуващата едра буржоазия и династията и дребната буржоазия и работническата класа, които бяха изключително под влиянието на БКП, БЗНС и широките социалисти.

Под натиска на народните маси и за укрепване на своето положение едрата буржоазия и династията извикаха на власт БЗНС, който отначало в коалиция, а след това и самостоятелно управляваше страната до 9 юни 1923 г. Земеделското правителство проведе редица реформи, които бяха в интерес на средните и заможните селяни. В своята външна политика за разлика от въжделенията за реванш и военни авантюри на едрата буржоазия земеделското правителство се стремеше да създаде трайни добросъседски отношения

с балканските страни. Стъпките на земеделското правителство представляваха опит да се тръгне по нов път, различен от досегашния път на едрата буржоазия.

През време на земеделското управление БКП стана още по-силна. На нейна страна премина значителна част от бедните и средните селяни, чиито интереси останаха неудовлетворени от земеделското правителство.

След кървавото потушаване на Септемврийското въстание се заздрави съюзът между селяни и работници. На политическата арена излязоха две основни сили — буржоазията и пролетариатът — буржоазните политически партии и БКП.

През 1932 г. софийският пролетариат удържа голяма изборна победа. Повече от половината от избраните съветници в столичната община бяха комунисти. Това стресна династията и буржоазията, които започнаха да търсят начини и средства за отмяна на някои демократични институти и установяване на открита фашистка диктатура.

По това време противоречията между империалистическите сили в Европа се бяха изострили значително. Германската промишленост беше възстановена и германските империалисти започнаха да предявяват претенции за пазари и колонии за „жизнено пространство".

В България фашизираната буржоазия и немската агентура се поставиха изцяло в разпореждане на хитлеристка Германия. Още към края на 1936 г. българското монархофашистко правителство започна да внася голямо количество въоръжение от германски образец. Заедно с превъоръжаването се увеличаваше и личният състав на армията. Българското правителство престана да се интересува от ограниченията на Ньойския договор.

Включването на България в хитлеристките планове за война срещу СССР получаваше одобрение и поощрение от дипломатите на Англия, Франция и САЩ. Така чрез Солунското споразумение между България и Гърция от 1938 г. фактически се премахнаха всички ограничения на въоръжените сили на България, предвидени в Ньойския договор. Това и очакваха немските империалисти и техните слуги в България. За сподавяне на народното движение и участие в готвената от хитлеристите война на немската агентура в България беше необходима многочислена армия, която да реализира техните реваншистки въжделения. Започна се усилено разврьщане на въоръжените сили на страната, което продължи до 9. IX. 1944 г.

При решаване въпросите по организацията и бойния състав на армията правителството и военното ръководство, както и преди, изхождаха главно от броя на населението и военнообучените резерви, като отделяха малко внимание на възможностите за окомплектуване на тази армия със съвременно въоръжение и бойна техника. Поради това и в трите войни, които води България, войската не беше окомплектувана и снабдена, както трябва.

След Освобождението в продължение на 60 години България остана земеделска страна с дребно, разпокъсано и примитивно земеделско стопанство.

В следвоенния период и до 1944 г. храната едва достигаше за населението и армията.

Състоянието на скотовъдството в страната също не беше добро. Към 1916 г. имаше 304 094 коне и мулета, 883 372 волове и биволи, 258 293 крави и биволици. Прирастът им за последните десет години беше незначителен. За действуващата армия се предвиждаше да се мобилизират не по-малко от 200 000 коне и мулета и 80—100 000 волове. Това значеше да се лиши страната с около 50% от работния добитък в земеделското стопанство.

Изобщо земеделското производство при мирновременна обстановка задоволяваше нуждите на населението, но при военновременна обстановка неминуемо се явяваше чувствителен недостиг и се налагаха особени мерки за увеличаване производството и икономичното изразходване на продуктите. Издръжката на една 660 000 армия довеждаше до гладуване на народа.

През 1939 г. в България имаше около 1000 фабрики. Това бяха предимно малки индустриални предприятия с неголеми производствени възможности.

Производството на тези предприятия задоволяваше нуждите на населението и на войската по отношение на облеклото, снаряжението и постилъчните материали. Що се отнася до производството на въоръжение и бойна техника, в страната липсваха каквито и да било фабрики и в това отношение България беше в пълна зависимост от чужбина. Липсваха условия за бързо привеждане на мирновременното производство за нуждите на войната.

Главните приходни пера в държавния бюджет бяха данъците, налагани под най-различна форма. Средно те съставляваха 50—60% от приходите на държавата. Приходите от държавни предприятия възлизаха на около 25—30%, а останалият недостиг се покриваше най-често с вътрешни и външни заеми, печалби от пускане на нови монети и др.[1]

След Първата световна война в продължение на 23 години България е отделила кръгло 57 481 068 857 лева за издръжка на войската, което прави средно 29% от бюджетните средства. Най-значителни суми за нуждите на военното ведомство са отделяни през периода на Втората световна война — 46% от бюджета на държавата. Средствата се набираха главно чрез извънредни бюджети, покривани с вътрешни заеми и съкровищни бонове.

От отпуснатите средства за войската около 50% са изразходвани за заплати, 30% за храна и фураж, 8% за облекло и снаряжение, 5% за оръжие и боеприпаси и 16% — разни (обучение, превози, пътни, дневни, поддържане специалното имущество, бензин, масла, домакински разходи, закупуване на коне, поправка и поддържане на сгради и др.). За стъкмяване на войската с оръжие и техника значителни средства се отпускат след 1937 г., когато бюджетът на Ми-

[1] Разходите и приходите на държавата за същия период и средствата, отделяни за войската, са показани в приложения 19, 20 и 21.

нистерството на войната надхвърля 30% от общия бюджет на държавата. Средно за извънредни разходи (въоръжение и техника) в периода 1937—1943 г. са разходвани над 12 000 000 000 лева, което прави над 1500 лева на глава от населението на страната.

В България имаше няколко военни фабрики, но тяхното производство бе едва достатъчно да задоволи мирновременните нужди на армията. Те произвеждаха твърде ограничен брой пушки, снаряди и патрони. Главна тяхна задача бе поддържане материалната част в изправност. Доставените машини за снаряди бяха в зависимост от наличните сурови материали. Такива в страната обаче липсваха, а доставените от чужбина (около 1000 тона снарядна стомана и 20 тона метали за снарядни запалки) бяха твърде малко за задоволяване на военновременните нужди. Затвори за пушки „Манлихер" се доставяха на няколко пъти от странство. Елементи за пушечни патрони бяха също доставяни от странство. Нитроглицеринови барути се доставяха от Италия, Германия и др. Военните фабрики не можеха да набавят военновременните запаси от оръжие и боеприпаси, ето защо България беше принудена в хода на войната ежегодно да доставя от Германия много оръжие и боеприпаси.

Изобщо военната индустрия по отношение на оръжието, боеприпасите, автомобилите не беше развита и България трябваше да внася тези материали от странство срещу компенсационни сделки. Доставките се правеха периодически на малки партиди. Поради тази причина оръжието беше твърде разнообразно, а това се отразяваше отрицателно на организацията на войсковите съединения и части и затрудняваше службата по снабдяването, особено във военно време. Липсата на собствена тежка индустрия правеше България зависима от капиталистическите страни, а компенсациите бяха винаги в ущърб на националните интереси. При такива икономически и политически условия се развиваше армията в периода от 1918 до 1944 г.

2. БОЕН СЪСТАВ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ

След завършването на войната през 1918 г. и първата половина на 1919 г. армията беше демобилизирана. Нейният състав бе приблизително както в предвоенните години.[1]

В тоя състав българската армия просъществува около една година, след което по силата на Ньойския договор беше разформирана.

Така завърши половинвековната работа по изграждането на въоръжените сили на българската буржоазна държава. На 27 ноември 1919 г. беше подписан унизителният и непоносим за българския народ Ньойски договор.

Според военните клаузи на договора задължителната военна служба в България се премахваше. Армията трябваше да се попълва само с доброволци. Общата численост на армията не трябваше да превишава 20 000 души.

[1] Подробно е показано на приложение 22.

Числото на офицерите не трябваше да надминава 1000 души, а това на сержантите 1350 души. На армията се разрешаваше да има до около 300 картечници и 60 оръдия и гаубици.

В договора изрично се указваше, че не може да се формират единици, по-големи от дивизия. Поддържането или формирането на всяка друга група сили, както и каквато и да е друга организация, засягаща командуването на войската или подготовката за война, се забраняваха. Разрешаваше се да има по една допълваща част за полк, като числеността им се включваше в тази на съответния полк. За общинската и горската стража се предвиждаше максимално 10 000 пушки и карабини.[1] Изрично се забраняваха всички мерки за мобилизация или имащи връзка с мобилизацията, а така също разпоредби по реквизиране на добитъка и други средства.

За охрана на границите в договора се разрешаваше да се организира гранична стража с обща численост не повече от 3000 души извън състава на войската.

За проверка изпълнението на военните клаузи на мирния договор се предвиждаше учредяване на военна контролна комисия, която имаше право да проверява през всяко време войсковите части и щабове.

След подписването на Ньойския договор правителството се зае да сведе бойния състав и организацията на армията в съответствие с изискванията на договора.

Периодът 1919—1922 г. беше период на организационно преустройство на армията, свързан с големи сътресения, колебания и експерименти. Законоположенията, които излязоха през този период, имаха краткотраен, временен характер. Клаузите на мирния договор намираха окончателен израз в Закона за преустройството на войската и пограничната стража на Българското царство от 16 февруари 1923 г.

Според този закон в бойния състав на армията влизаха осем пех. полка, три конни полка, осем арт. дивизиона, три погранични сектора и други части и учреждения.[2]

В закона не се споменаваше нищо за дивизионни и армейски области и за щабове на дивизии, макар че се разрешаваха щабове на дивизии, както се казваше в договора. В действителност пехотните полкове се организираха и работеха като дивизии, а пехотните дружини — като полкове. Негласно имаше три армейски области (армейски инспекционни области) под името първокласни гарнизони, осем дивизионни области (пехотни дивизии) и 24 военни окръжия.

Министерството на войната беше върховният ръководен орган и имаше следната организация: канцелария, щаб на армията, кавале-

[1] Тази възможност се използува по-късно да се създадат 16 жандармерийски дружини и 8 жандармерийски конни групи, които всъщност имаха организация на редица пехотни, конни, специални части и учебни заведения, каквито по договора не се предвиждаха.

[2] Подробно е показано на приложение 23.

рийска инспекция, артилерийска инспекция, инженерна инспекция и главно интендантство.

По-късно, особено през периода 1939—1944 г., дейността на Министерството на войната се увеличи и усложни извънредно много. За да запази положението си на ръководен орган, през 1942 г. се наложиха известни промени в организацията на Министерството на войната, показани на приложение 24.

Общата численост на войската към 1924 г. заедно с пограничната стража и жандармерията възлизаше на 1500 офицери, 1986 сержанти, 26 317 войници и 2621 чиновници, или всичко 32 424 души.

Този състав и тази организация на армията не съответствуваха на политиката на господствуващата класа. Реваншистките тенденции на династията и буржоазията се усилиха. Все повече си пробиваше път идеята за подготовка на масова армия за военно време. Военният потенциал на страната се измерваше преди всичко по броя на населението, което към 1923 г. беше близо 5 милиона, а числото на новобранците достигаше годишно до 50 000. Бойният състав на армията осигуряваше военно обучение на не повече от 15 000 от всеки набор. Обучението на 10 набора не даваше повече от 125 000, а за 20 набора — около 225 000, като се вземе предвид и средната смъртност. Това количество обучени запасни съставляваше около 4,5% от населението на страната и не осигуряваше разгръщането на военновременна армия, която да осъществи реваншистките въжделения на българската буржоазия.

Според тогавашната буржоазна военна доктрина държавата трябваше да е в състояние да мобилизира 10—12% от цялото население. За да се създадат условия за подготовка на армия, чийто военновременен състав би обхванал около 10% от населението, налагаше се мирновременният числен състав на армията да бъде поне 100 000 души. Това положение се отчиташе от Генералния щаб, който търсеше начини и средства за осъществяване постепенното развитие на армията. Големи организационни промени не можеха да се извършат, защото тежкото икономическо и финансово състояние на страната не позволяваше да се отделят значителни средства за издръжка на армията. Всички опити за увеличение на мирновременния състав на армията опираха в осигуряването на необходимите финансови средства, а такива страната нямаше. Търсеха се заеми от други държави, които все още не желаеха да подкрепят реваншистките стремежи на управляващите кръгове.

Целият период от 1922 до 1928 г. се характеризираше със стремеж на военното ведомство да се увеличи мирновременният състав на армията и с тежкото положение на страната, което не даваше възможност да се осъществява този стремеж.

Със стабилизирането на капитализма и съживяването на икономиката на страната към края на 1928 г. се създадоха известни възможности за издръжката на по-голяма армия. Тези възможности бяха използувани от военното министерство, което разработи редица мероприятия, изискващи увеличение на армията. Разработен беше

планът за военновременното разгръщане на армията, според който българската армия за военно време трябваше да се състои от действуваща, териториална и стопанска армия. Действуващата армия имаше назначение да води бойните действия на територията и извън територията на страната. В състава на действуващата армия влизаха четири общовойскови армии, шестнадесет пехотни дивизии, една конна бригада, армейски части и служби, въздушни войски, флот[1] и др. съгласно приложения 24 и 25. В РГК се предвиждаше да има общовойскови резерви в състав един артилерийски полк, една свързочна дружина, военнополицейска дружина, жп полк, тежко понтонна дружина, три-четири автомобилни дружини.

Териториалната армия имаше предназначение да подготвя резерви от личен състав и материални средства за попълване на действуващата армия. Териториалната армия включваше осем дивизионни областни щаба, допълващите части, военноучебните заведения и опълченските дружини I и II призив.[2] Частите и учрежденията от териториалната армия се подчиняваха на министъра на войната. Допълващите части и поделения обучаваха новобранците. След обучението новобранците се изпращаха в запасните части на армиите за попълване на загубите.

Стопанската армия включваше личния състав на всички милитаризирани и военизирани учреждения и стопански предприятия, които имаха задачи да осигуряват нуждите на армията и населението.

При тази организация съгласно военновременните щатове общата численост на армията без народното опълчение беше офицери 17 270, сержанти 33 559 и войници 595 357, или всичко 646 112 военнослужащи.

За създаване на кадрова база за разгръщане на планираната военновременна армия, а така и за подготовка на достатъчен брой военнообучени резерви в запаса през 1928 г. в мирновременния състав на армията бяха внесени редица организационни изменения.

---

[1] В състава на въздушните войски се включваха 18 дивизионни разузнавателни ята; четири армейски разузнавателни орляка — 8 ята; 4 армейски изтребителни орляка — 12 ята; 4 щаба на армейски въздушни полкове; една нападателна въздушна бригада в състав един и а п — 2 орляка; един б а п — 2 орляка; бригаден разузнавателен орляк и един смесен морски орляк (2 морски изтребителни орляка, бомбардировъчно и разузнавателно ято).

Флотът се състоеше от морски инспектор към главното командуване; морски инспектор към Министерството на войната; управление на флота; Черноморски флот с един дивизион торпедоносци, един дивизион стражеви кораби; морска рота и склад за торпеда; Дунавски флот с един дивизион заградители; един миночистачен дивизион; минна дружина; морска учебна част с един дивизион торпедоносци и един дивизион подводници.

[2] Общо в територията армия влизаха 24 допълващи пехотни полка, 24 гранични участъка, 8 дивизионни допълващи батареи; 4 армейски допълващи батареи, 2 допълващи конни батареи, 10 допълващи ескадрона, 8 допълващи обозни роти, 4 допълващи инженерни дружини, 4 допълващи понтонни взвода, една допълваща свързочна дружина, една допълваща жп дружина, три допълващи автомобилни отделения, един допълващ автомобилен взвод, 8 щаба на дивизионни области, 24 военни окръжия, географски институт, едно военно училище и опълченски роти и дружини.

Осемте пехотни полка се реорганизираха в осем пехотни дивизии. Формирана беше четвърта военноинспекционна област. Пограничната стража остана в същия състав, като началниците на пограничните сектори бяха подчинени на съответните командири на дивизии. Артилерията се реорганизира в осем дивизионни артилерийски полка, четири армейски артилерийски полка и един конен артилерийски дивизион.

Инженерните войски се реорганизираха в четири инженерни полка, една автомобилна дружина, свързочен полк и един жп полк.

Конницата се реорганизира в четири кавалерийски бригади.

Дирекцията за гражданско въздухоплаване беше реорганизирана в състав щаб с техническа служба, снабдителна служба, един смесен орляк, един учебен орляк и едно морско ято.

Флотът беше реорганизиран в Черноморска и Дунавска флотилия.

Създадоха се органи за противохимическа защита и противовъздушна отбрана.[1]

Общият състав на мирновременната армия беше 2429 офицери, 3152 сержанти и 42 494 войници, или всичко 48 075 души. Като се сравнят мирновременният и военновременният състав на армията, се вижда, че общото съотношение е 14:1. Това съотношение ясно показва, че е невъзможно да се формира боеспособна военновременна армия от този мирновременен състав.

С цел да се повиши мобилизационно-бойната готовност на частите и съединенията и да се подготвят в по-къси срокове необходимите военнообучени резерви от запасни от 1934 г. започна постепенното развръщане на мирновременната армия.[2]

[1] Подробно е показано на приложение 25.

[2] В 1934 г. бе формиран 39 пехотен полк в Гоце Делчев и се включи в състава на 7 Рилска дивизия, с което дивизията стана в четири полкови състава (13, 14, 22 и 39 пех. полк). През същата година се формира и 2 конен артилерийски дивизион. През 1935 г. бяха формирани четири тежко картечни дружини, четири товарни артилерийски дивизиона, една рота бойни коли, една химическа рота-сметка на новосформираните части бяха разформировани щабовете на граничните сектори. Граничните участъци се подчиняваха направо на началниците на дивизионните области. През есента на 1935 г. Трудова повинност излезе от състава на Министерството на благоустройството, реорганизира се в Трудови войски и влезе в подчинение на Министерството на войната. През 1936 г. беше формирана школа за запасни сержанти, която просъществува до есента на 1938 г. През 1938 г. съществуващите 15, 34 и 36 пехотни дружини бяха развърнати в пехотни полкове в състав от две дружини, специална рота и музикантски взвод. След реорганизирането на горните самостоятелни дружини в полкове пехотните дивизии станаха в състав от три до пет пех. полка. През 1939 г. беше формирана 9 пехотна дивизия. В състава на дивизията бяха включени 4 и 36 пехотен полк от 6 пех. дивизия и 34 пехотен полк и 9 артилерийски полк от 5 пехотна дивизия. Във връзка с формирането на 9 пехотна дивизия бяха създадени четири нови военни окръжия. Освен това към средата на 1939 г. беше формирана 10 пехотна дивизия. Формираната през 1935 г. рота бойни коли беше реорганизирана в бронирана дружина. Към всеки инженерен полк се формира по една свързочна дружина с една линейна и една радиорота. Към конните полкове се формира по един бронеизтребителен

Независимо от усиленото мирновременно развръщане на армията до началото на Втората световна война не бяха подготвени достатъчно обучени резерви по специалности в запаса. Освен това икономическите възможности на страната не достигаха за окомплектуване с въоръжение, бойна и спомагателна техника 650-хилядна армия за военно време, както се предвиждаше в плана от 1928/32 г. Това наложи през 1939 г. да се преработи планът за военновременното развръщане на армията. Същността на измененията се изразяваше в намаляване броя на пехотните дивизии от шестнадесет на дванадесет, от които осем първолинейни и четири второлинейни. Организационната структура на двата типа дивизии беше еднаква, обаче окомплектуването им с оръжие и материална част не беше еднакво. Второлинейните дивизии се окомплектуваха със стара материална част и въоръжение.

Със започване на войната срещу Югославия и Гърция се започна и усилено развръщане на българската армия. Организационните изменения по това време засягаха предимно войските в окупираните от българската армия области. Едни съединения и части бяха формирани като мирновременни (в Македония), а други бяха мобилизирани като военновременни.

За окупиране на Македония беше формирана и изпратена нова 5 армия в състав от 6 Бдинска пехотна дивизия, 7 Рилска пехотна дивизия, 1 конна дивизия, армейски обслужващи части и поделения. Изнасянето на съединенията и тяхната дислокация са показани на схема 5.

През втората половина на юни 1941 г. бяха формирани 14 и 15 пехотна дивизия с щабове съответно в Скопие и Битоля. С включването на Македония и Беломорска Тракия в пределите на България се разработи ново военнотериториално делене на страната. За старите пределите то остана непроменено, а Македонската (5 армейска) инспекционна област бе разделена на две дивизионни области съгласно схема 6.

До завършване формирането на 14 и 15 пехотна дивизия 6 пехотна Бдинска дивизия зае временно района на 7 пехотна дивизия, 7 пехотна дивизия от 23 юни до 3 юли се оттегли в мирновременните си гарнизони с готовност за демобилизиране.

1 конна дивизия се разформира, като 3 и 6 конен полк бяха изпратени на мирновременни гарнизони в Драма и Гюмюрджина. Към 7. VIII. 1941 г. и 6 пехотна Бдинска дивизия беше изтеглена в района на своята дивизионна област (Враца).

През август 1941 г. беше изработен нов план за военновременната организация, развръщане и мобилизация на българската армия. Съгласно този план 5 армия за военно време се развръщаше в състав 14 и 15 пехотна дивизия и 1 конна бригада.

взвод, а към преносимите полкове по една картечна рота. Към края на 1939 г. бяха формирани две противовъздушни отделения. През 1940 г. след присъединяването на Южна Добруджа бяха формирани 31 пехотен полк в Силистра и 46 пехотен полк в Толбухин. Открити бяха три нови гранични участъци в Добруджа. Подобрен бе бойният състав на морските и въздушните войски.

Схема 5. Заемане на Македония от 5 армия през април 1941 г.
М. 1:1500 000

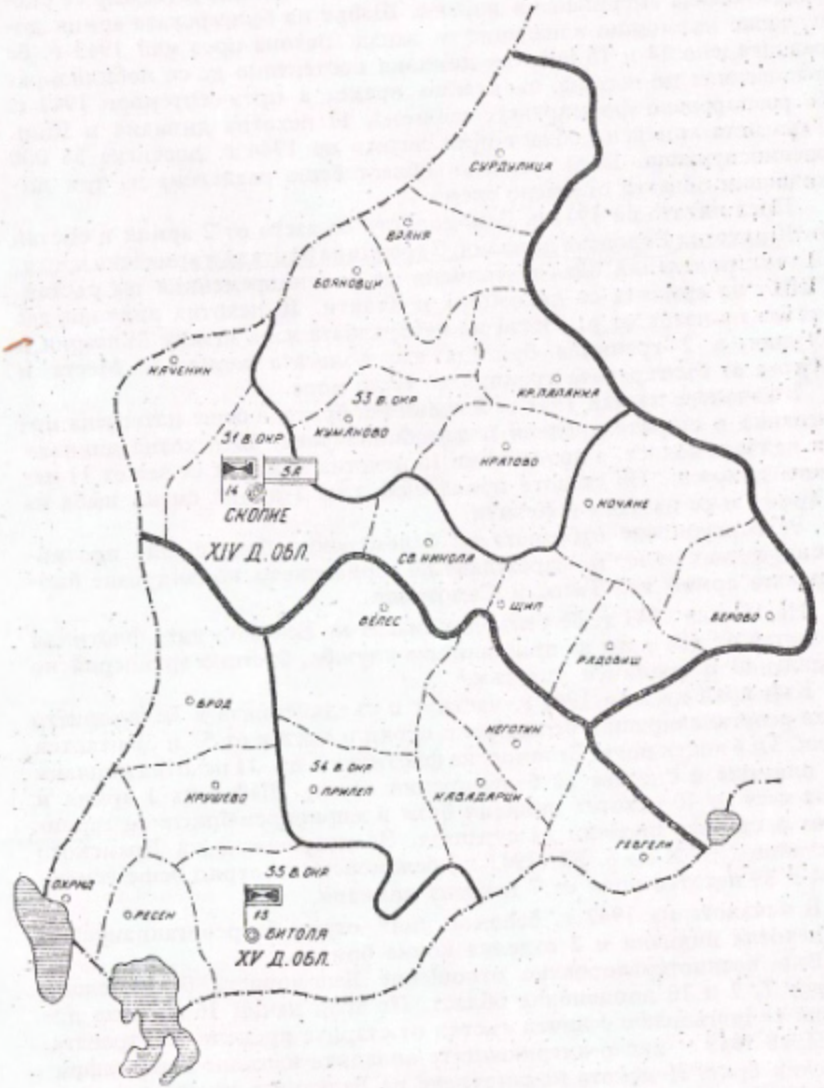

Схема 6. Разделяне на Македония между 14 и 15 дивиз. област 1941—1943 г.
М. 1:1 000 000

В първата половина на 1943 г. англо-американците зачестиха въздушните нападения над Сардиния и Сицилия, в Алжир се съсредоточаваха американски войски. Щабът на българската армия допускаше възможно нападение от запад. Затова през май 1943 г. бе разпоредено 14 и 15 пехотна дивизия постепенно да се мобилизират и попълнят по щатове за военно време, а през септември 1943 г. бе разпоредено формирането на нова, 17 пехотна дивизия в Щип. Така пета армейска област през лятото на 1944 г. достигна 58 000 военнослужащи. Пета армейска област беше разделена на три дивизионни области съгласно схема 7.

През лятото на 1941 г. Беломорието бе заето от 2 армия в състав от 10 пехотна Родопска дивизия, 2 гранична бригада и армейски части. Всички поделения бяха попълнени до военновременния им състав. Щабът на армията се дислоцира в Ксанти. 10 пехотна дивизия зае района на изток от р. Места до неутралната зона между България и Турция, а 2 гранична бригада зае полосата между р. Места и Струма от българската граница до Бяло море.

В началото на май 1941 г. 2 гранична бригада беше изтеглена постепенно в старите предели и демобилизирана, 10 пехотна дивизия зае нейната полоса, а полосата на 10 пехотна дивизия се зае от 11 пехотна дивизия. По същото време щабът на 1 армия смени щаба на 2 армия и се настани в Ксанти.

За осигуряване отбраната на беломорския бряг срещу противников десант от юг по нареждане на германското командуване българската армия зае Тасос и Самотраки.

На 15 юли 1941 г. бе утвърден щатът на Беломорската флотилия в състав от две роти за пристанищна служба, брегово артилерийско отделение и граничен участък.[1]

Към края на юли 1941 г. частите и съединенията в Беломорието бяха реорганизирани в беломорски отряд в състав от 57 и 58 пехотен полк, 3 и 6 конен полк, Беломорска флотилия и др. 11 пехотна дивизия не влизаше в състава на беломорския отряд. Щабът на 1 армия и една част от 10 пехотна дивизия бяха в мирновременните си гарнизони в старите предели на страната. За потушаване на Драмското въстание (29. X до 6. XI. 1941 г.) беломорският отряд беше усилен с 14 и 39 пехотен полк от 7 пехотна дивизия.

В началото на 1942 г. беломорският отряд бе реорганизиран в 16 пехотна дивизия и 2 отделна конна бригада.

Във военнотериториално отношение Беломорието бе поделено между 7, 2 и 10 дивизионна област. По този начин 16 пехотна дивизия се попълваше с личен състав от старите предели на страната.

През 1943 г. англо-американците овладяха напълно североафриканския бряг. Немското командуване на Балканите имаше данни за вероятен десант на англо-американците на беломорския бряг. Това наложи българската армия в Беломорието да усили отбраната на

[1] За отбелязване е, че в оперативно отношение Беломорската флотилия беше подчинена на германския егейски адмирал.

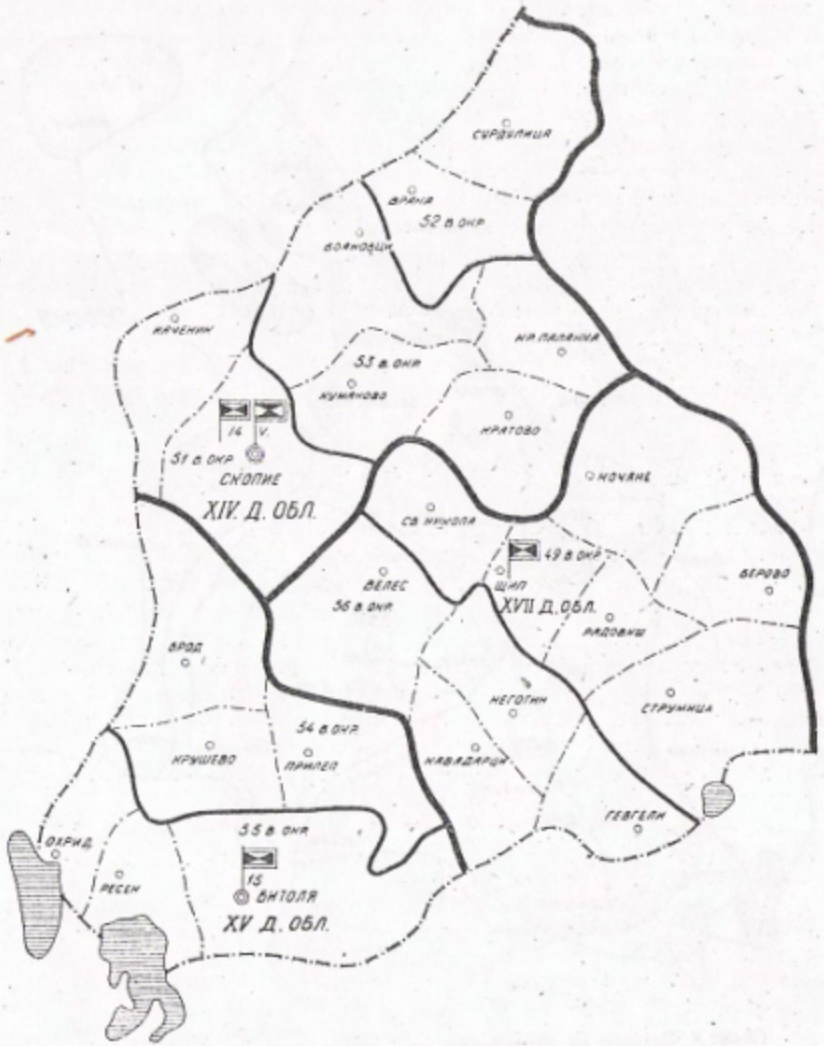

Схема 7. **Разделяне на Македония между 14, 15 и 17 дивиз. област 1943—1944 г. М. 1:1 000 000**

крайбрежието. Увеличени бяха бреговите оръдия, на по-важни направления се изградиха укрепителни постройки и препятствия. 16 пехотна дивизия беше попълнена до военновременния състав и усилена с 62 пехотен полк. Към Беломорския флот бе формирана една дружина морска пехота със задача да охранява Тасос и Самотраки. В същото време полосата западно от р. Струма с Халкидическия полуостров беше заета от 7 пехотна дивизия.

Опасността от десант на беломорския бряг и необходимостта от обединяване усилията на частите и съединенията в Беломорието под единно командуване наложи в края на 1943 г. да се формира щабът на 2 корпус, в чийто състав влизаха 7, 16 и 28 пехотна дивизия.

В оперативно отношение 2 корпус беше подчинен на командващия германската армейска група „Е" с щаб в Солун, а в снабдително отношение — на щаба на българската армия.

След 9. IX. 1944 г. по договореност с гръцкото правителство войските на 2 корпус се оттеглиха от Беломорието в старите предели на страната, а през октомври 1944 г. щабът на 2 корпус ръководеше бойните действия срещу германците в района на Сер и Струмица като щаб на 7 армия. През периода октомври—декември същата година щабът на корпуса, 16 и 28 пехотна дивизия бяха разформировани.

На 27. XII. 1941 година фелдмаршал Кайтел от името на Хитлер поиска от българското правителство българските войски да окупират района на Зайчар, Кюприя, Крушевац, Куршумлия, Лесковац, Бела Паланка и Княжевац, който район беше част от сръбската територия.

Това искане немците направиха с цел да се освободят германските войски за Източния фронт. Кайтел нареди да се формира един окупационен корпус от три дивизии, които до 5. I. 1942 г. да сменят германските части и до 15. I същата година да заемат определения район. Корпусът трябваше да се подчини в оперативно отношение на командващия германските войски в Сърбия. Снабдяването на корпуса се осъществяваше от българското военно министерство.

В изпълнение на задачата, поставена от немското командуване, бе формиран 1 корпус в състав от 6, 17, 21 пехотна дивизия с обща численост около 23 000 военнослужащи.

Разрастването на партизанското движение и антифашистката борба на югославските народи постоянно увеличаваше задачите на корпуса, което налагаше той на няколко пъти да бъде усилен с нови части. Така през февруари 1942 г. в неговия състав влязоха 69 пехотен полк и 2 стотна полицейска дружина.

През юни 1942 г. бяха мобилизирани 9 и 7 пехотна дивизия, които сменихаха 6 и 17 пехотна дивизия и част от 21 пехотна дивизия.

Особените условия, при които действуваше окупационният корпус, налагаха създаване на съответна организация. Тя беше разработена през 1942 г. и от януари 1943 г. дивизиите на корпуса вече имаха два вида пехотни полкове — маневрени — за подвижни действия — и охранителни — за охраняване на шосетата и на жп линии.

Към края на март 1943 г. беше завършена смяната на 7, 9 и 21 пехотна дивизия с 22, 24 и 27 пехотна дивизия.

Големите загуби на немците на Източния фронт наложиха германското командуване да събере и изпрати нови подкрепления. За целта на българското правителство бе заповядано да мобилизира още сили и да окупира района на Пожаревац, Бела Паланка, Петровац, Неготин, р. Дунав. Щабът на армията формира 25 пехотна дивизия, която до 10 юли 1943 г. смени 704 немска дивизия.

Към края на юли 1943 г. 1 корпус имаше в състава си четири пехотни дивизии (22, 24, 25 и 27), осем пехотни полка, охранителен полк, две етапни дружини, две тк дружини, артилерийски полк, две товарни артилерийски отделения, гаубично артилерийско отделение, инженерна дружина, смесено ято от 6 самолета — всичко около 28 000.

Независимо от действията на германските и българските окупационни войски в Сърбия през лятото на 1944 г. под влияние на успехите на съветската армия на Източния фронт партизанското движение в Сърбия и България се разрастваше. Особено се засили партизанското движение в района на Източна Морава и Козяк планина, където съвместно действуваха български и сръбски партизани. Това принуди фашисткото българско правителство да формира нова — 29 пехотна дивизия.

През лятото на 1944 г. положението на немците на Източния фронт беше катастрофално. За всеки беше ясно, че фашистка Германия и нейните слуги в България си отиват. Духът на войниците и офицерите от корпуса падна. Зачестиха масови дезертьорства. Отделни групи войници и цели подразделения се присъединяваха към партизаните.

Преценявайки политико-стратегическото положение, щабът на армията разработи план за оттегляне на корпуса от Сърбия. Планът допускаше водене на бойни действия и с немците. На 26. VIII 1 корпус започна оттеглянето на 24 пехотна дивизия, а няколко дни по-късно започна оттегляне и на останалите дивизии. На 24. IX. 1944 г. щабът на Българската народна армия нареди да се разформират всички части и съединения, влизащи в състава на 1 окупационен корпус.

В боевете с югославските и българските партизани 1 окупационен корпус даде 968 души убити, 384 тежко ранени и 3276 изчезнали и присъединили се към партизаните. Загубите на корпуса съставляват около 20% от личния му състав.

От 1941 до 9. IX. 1944 г. бяха извършени и някои организационни изменения, които засягаха частите и съединенията, намиращи се в старите предели на страната.

През 1941 г. дружината бойни коли беше реорганизирана в бронирана полк, а през 1943 г. той се развърна в бронирана бригада съгласно схема 8.

До 1943 г. свързочните войски влизаха организационно в състава на инженерните войски и поделения. Тази организационна форма вече не съответствуваше на състава и задачите на свързоч-

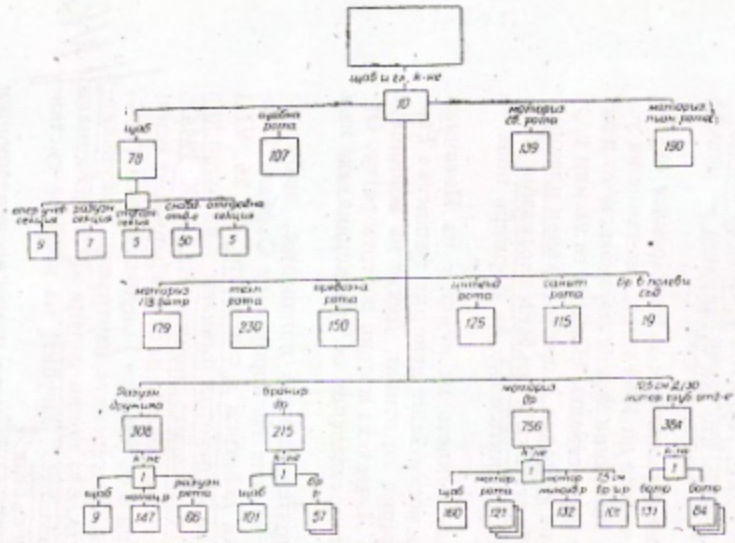
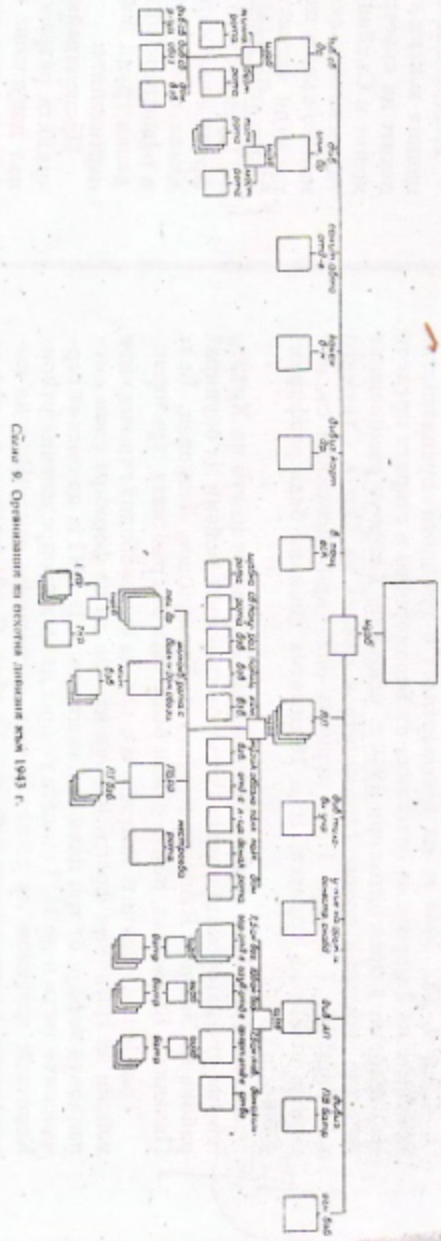

Схема 8. Организация на бронираната бригада към 1943 г.

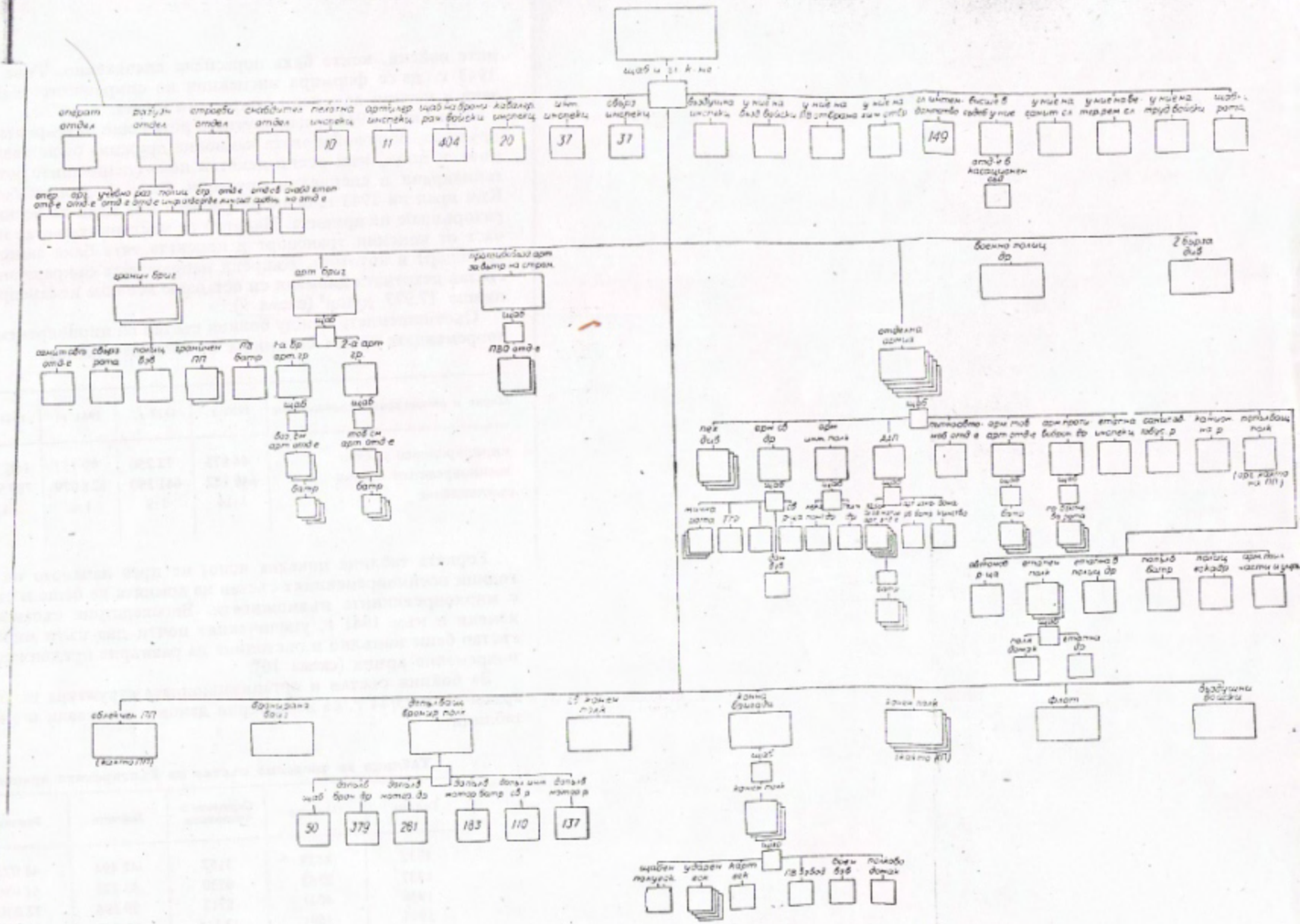

Схема 10. Военновременна организация на българската армия към края на 1941 г.

Таблица за съотношението по родове войски в българската армия

Род войски	1932	1939	1941	1943	1944
Щабове и служби, пехота и граничари	31 062	4992 35 693	7120 44 380	11 577 81 449	12 073 83 803
Танкови	—	—	3809	4508	8988
Артилерия	6256	11 489	15 320	18 499	19 465
П. в. артилерия	—	764	2680	4427	6576
Конница	4020	5359	5634	7123	6966
Инж. войски	3758	5905	7119	9973	12 281
Свър. войски		881	945	3777	4017
Въздушни войски	163	4240	7607	16 917	18 910
Морски войски	585	2024	3298	6303	7988
Трудови войски	—	903	1245	1558	1554
Всичко	45 844	72 250	99 157	166 111	182 621

От таблицата за числения състав на българската армия се вижда, че през периода от 1932 до 1944 г. на 17 войници се полагат един офицер и на 5—8 войници един сержант или на един офицер се полагат

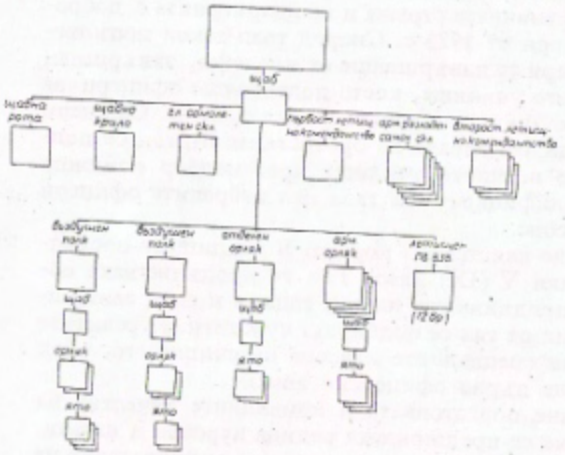

Схема 11. Организации на въздушните войски към края на 1941 г.

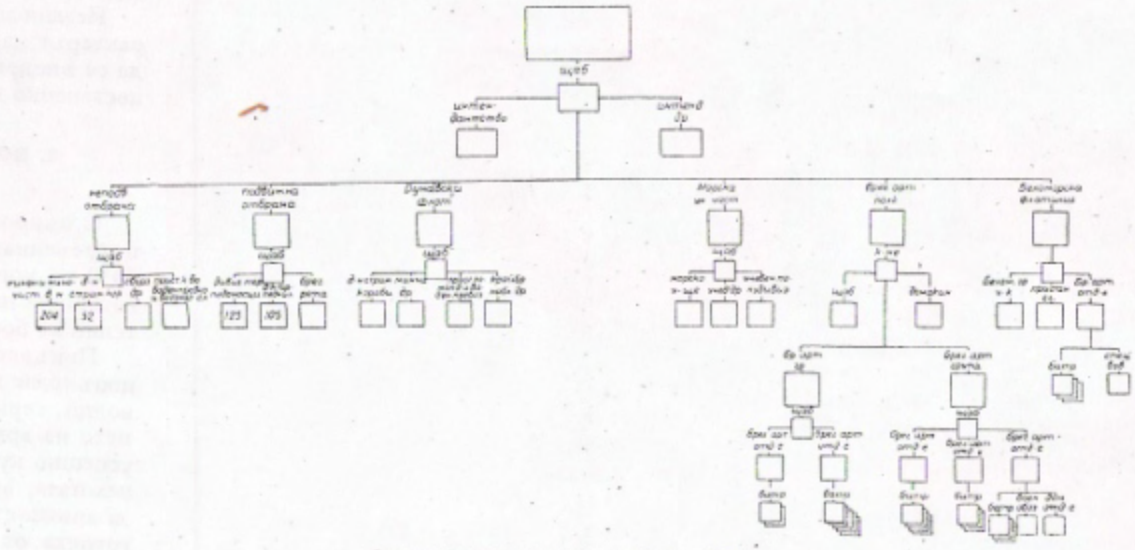

Схема 12. Организация на флота към края на 1941 г.

За усъвършенстване подготовката и командните качества на офицерите в мирно време се предвиждаха редица курсове и школи. За подготовката на ротни командири имаше школа за подготовка на ротни, батарейни и ескадронни командири със срок на обучение една година.

Имаше също така и курс за подготовка на дружинни командири с тримесечен срок на обучение. Този курс преминаваха всички офицери, на които предстоеше да станат командири на дружини. Завършилите курса се подреждаха по старшинство на успеха и полу-

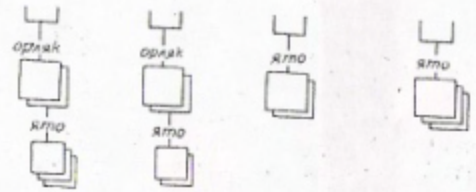

Схема 11. Организация на въздушните войски към края на 1941 г.

трима сержанти. Следователно в армията голям дял от обучението и възпитанието на войниците се предоставяше на сержантите.

От таблицата за развитието на българската армия по родове войски се вижда, че танковите войски и ПВ артилерия се появяват през 1939/41 г. и за няколко години се увеличават 2—3 пъти и през 1944 г. заемат 4—5% от общия състав на мирновременната армия. Голямо развитие получиха въздушните войски (схема 11), военноморският флот (схема 12), инженерните и свързочните войски. В общото съотношение между родовете войски конницата и пехотата бяха намалени съответно от 12 на 4,5% и от 68 на 45%.

Независимо от слабото икономическо развитие на страната характерът на Втората световна война налагаше в българската армия да се внедрява повече бойна и спомагателна техника и да се заменя постепенно конската тяга с автотяга.

3. ПОДГОТОВКА НА ЛИЧЕН СЪСТАВ И МАТЕРИАЛНИ СРЕДСТВА ЗА ПОПЪЛВАНЕ НА АРМИЯТА

С въпроса за подготовка на личен състав за попълване на военновременната армия Генералният щаб фактически се зае едва към 1930 г., когато бе изработен и първият мобилизационен план. Подготовката на запасните кадри за дълго време се отразяваше отрицателно на боеготовността на военновременната армия.

Попълнението на армията с офицери се уреждаше със Закона за попълване войската, пограничната стража и жандармерията с доброволци, сержанти и офицери от 1923 г. Според този закон попълването на армията с офицери се извършваше от младежи, завършили успешно курса на военното училище, което подготвяше офицери за пехотата, артилерията, конницата и инженерните войски. Офицери за авиацията и флота до откриване на съответните отдели се подготвяха от завършилите военното училище чрез подбор измежду желаещите да се преквалифицират. За тази цел избраните офицери следваха съответни курсове.

През 1936 г. се въведе кадетският корпус. В училището постъпваха младежи, завършили V (IX) клас. Там те продължаваха общото си образование в продължение на три години и след завършване на военната гимназия от тях се подбираха курсанти. Курсантите следваха още три години специалните класове на училището, след което им се присвояваше първо офицерско звание.

За усъвършенстване подготовката и командните качества на офицерите в мирно време се предвиждаха редица курсове и школи. За подготовката на ротни командири имаше школа за подготовка на ротни, батарейни и ескадронни командири със срок на обучение една година.

Имаше също така и курс за подготовка на дружинни командири с тримесечен срок на обучение. Този курс преминаваха всички офицери, на които предстоеше да станат командири на дружини. Завършилите курса се подреждаха по старшинство на успеха и полу-

чаваха длъжност по реда на новопридобитото старшинство. Кандидатите, за да получат полкова длъжност, преминаваха курса за подготовка на полкови командири.

За подготовка на офицерите с висше специално военно образование — генералщабни офицери — от ноември 1923 г. се откри Генералщабна академия с тригодишен теоретически курс и двегодишен стаж. Според правилника на строевия стаж офицерите, завършили академията, трябваше да преминат успешно двегодишен стаж, за да бъдат приведени в разряда на генералщабните офицери. Стажът се провеждаше в своя род войска — командуване на войскова част на общо основание и във всяко отношение и в другите родове войски — в задължително прокомандуване и ръководене на повече от половината занятия, предвидени по плана за годишните занятия. Освен това предвиждаше се проучване и разработване на военноучебни въпроси, следене на чуждата литература, написване част от правилник или цял правилник, военножурналистическа дейност, решаване и ръководене на тактически задачи.

Завършилите академията с успех много добър добиваха звание генералщабни и се назначаваха на длъжности в министерството и щабовете на дивизиите и армията. Завършилите с добър успех оставаха в своя род войска с перспектива, ако през по-нататъшната си служба се проявят, да бъдат прехвърлени по-късно в Генералния щаб, а завършилите със среден успех оставаха завинаги в своя род войска.

За периода 1924—1944 г. академията обучи всичко 265 генералщабни офицери, а по военновременните щатове на армията бяха нужни 680 офицери. В щабовете на дивизиите и армиите имаше по 2—3 генералщабни офицери. Останалите длъжности се заемаха от строеви офицери без нужната подготовка.

За следене развитието на военното изкуство в големите западноевропейски армии обикновено първите по успех от випуските на академията се изпращаха да следват чужди военни академии, предимно в Германия, Франция и Италия. Със същата цел и за усвояване на един западноевропейски език периодически се изпращаха в странство за срок от 6 и повече месеца определен брой офицери.

За подготовка на специалисти — артилерийски и военни инженери — се изпращаха офицери в политехниките на Запад, предимно в Германия и Италия. Завършилите след завръщането си следваха едногодишен курс във военната академия — висша артилерийска инженерна школа — и добиваха звание артилерийски инженер или военен инженер.

За попълване военните съдилища с офицери юристи периодически чрез конкурсен изпит се изпращаха офицери да следват юридическия факултет на софийския университет и след стаж се превеждаха по съдебното ведомство.

Към 1932 г. в армията служеха 2500 действуващи офицери, а по военновременните щатове бяха нужни около 17 250 офицери. Следователно действуващите офицери бяха едва 15% от необходимите.

За да се увеличи числото на действуващите офицери (особено след формирането на 1 и 2 корпус и 5 армия), през 1941 г. се разреши да се приемат на действителна служба до края на войната (ДКВ) подбрани запасни офицери. И действително в периода 1941—1944 г. бяха приети от запаса около 4000 офицери с права на действуващи офицери, но с условие, че при свършване на войната ще бъдат уволнени в запаса.

Главен източник за подготовка на запасни офицери беше школата за запасни офицери.

За опресняване знанията на запасните офицери и за поддържане връзка с казармата запасните офицери, имащи мобилизационно назначение, се викаха на показни занятия, раздаваха им се изготвеният от щаба на войските Наръчник на запасния офицер, канеха се на войскови празненства.

Попълването със сержанти в мирно време ставаше от завършилите кандидат-подофицерските школи. Голям подбор нямаше, защото желаещи да служат в казармите нямаше много.

Към 1931 г. за военновременната армия не достигаха около 29 000 сержанти. Големият недостиг от сержанти по това време се обяснява с обстоятелството, че от 1920 до 1930 г. голяма част от сержантите минаха в оставка, а нови кадри не се подготвяха. За подготовка на запасни сержанти за пехотата бе създадено поделение в учебната дружина при пехотния отдел на школата за ротни, батарейни и ескадронни командири в Търново, което обучаваше годишно около 750 души. Младите войници за тази школа се подбираха от военните окръжия за сметка на пехотните полкове.

За подготовка на запасни сержанти за родовете войски във всяка военноинспекционна област бе формирана по една специална рота. През 1936 г. тези роти се формираха към всяка дивизионна област.

В пехотните полкове останаха да съществуват кандидат-подофицерските школи.

През 1936 г. бе направен опит за подготовка на запасни подофицери (сержанти) в един учебен център. За тази цел бе създадена подофицерска школа за подготовка на подофицери (сержанти) от всички родове войски, но опитът скоро показа редица слабости и школата през 1938 г. бе закрита.

С Ньойския договор и със закона за устройството на войската и пограничната стража в България се въвеждаше доброволческа система за попълване на войската с войници. Доброволците войници граничари и жандарми постъпваха със задължение да служат във войската и пограничната стража 12 години, а в жандармерията — 6 години. Времето, прослужено във войската до 1918 г., се намаляваше от предвидения срок. През време на службата войниците получаваха предвидената по закона заплата, храна и облекло, а при прослужване на определения срок получаваха парично възнаграждение — служилите във войската 5000 лева, а служилите в пограничната стража и жандармерията — 2500 лева. Прослуженото време се

зачиташе за пенсия. Уволняването преди срока се допускаше само по болест, дисциплинарен ред и по съд.

В първите години на много места частите не бяха попълнени изцяло. Под пресните впечатления на войната и засилилото се революционно настроение сред народните маси желаещи да постъпват във войската имаше малко. По тази причина правителството направи постъпки пред командуващия Източния съглашенски фронт и получи разрешение да повика задължително на военна служба новобранци от 44 набор за попълване на щатовете. Наложи се бюрата за събиране на доброволци да агитират негласно, че службата ще бъде 2, а не 12 г. В 1927 г. срокът на службата се определи за пехотата 19 месеца, а за специалните родове войски — 20 месеца. Освен това увеличи се и паричното възнаграждение — на доброволец до 700 лева. По-късно заплатите ежегодно се намаляваха, за да стигнат през 1936 год. до 65 лв. за войниците и 115 лв. за мл. сержанти.

Всички младежи, навършили 21-годишна възраст, които не бяха служили във войската, се облагаха с военен данък — основен 200 лв. и допълнителен — в размер 10% от плащаните преки данъци от облагания и от неговите родители. Това беше тежко данъчно бреме особено за по-бедните селяни и работници и скоро към казармите се насочиха много младежи.

Както се спомена вече, войсковите части не бяха в състояние да поемат на служба целия набор, който възлизаше средно на 55—60 000 младежи. Първоначално в периода 1923—1930 г. постъпваха средно 15—20%, а в периода 1930—1938 г. — средно 40—50%, а след 1940 г. и 80%. Останалите младежи служеха в трудовите войски. Поради тази причина в периода 1930—1938 г. числото на обучените войници не беше достатъчно да се попълнят частите, предвидени по мобилизационния план, и се налагаше 20—30% от състава им да се попълва от трудовaци и необучени. Към 1932 г. за попълнение на военновременната армия не достигаха около 115 000 войници.

Този недостиг беше предимно от специалисти. Това наложи редица промени в мирновременната организация на войската. Разрешаването на този въпрос започна с полумерки и до края на войната той не бе разрешен задоволително.

За да се увеличи числото на обучените запасни войници, през 1938, 1939 и 1940 г. бяха повикани неколкократно на 60—75-дневно обучение част от необучените запасни от по-младите набори.

С тези мерки към 1940 г. числото на обучените запасни беше вече достатъчно да се попълнят военновременните бойни части с обучените войници, не по-възрастни от 30—35 г., което безспорно се отразяваше благоприятно на боеспособността на частите. Недостиг все още имаше, но той беше предимно от специалисти — шофьори, монтьори, санитари, телефонисти и др.

Попълването на частите с млади войници ставаше предимно по териториалния способ — по дивизионни области. Всяка дивизионна област (чрез своите военни окръжия) даваше млади войници за войсковите поделения, влизащи в състава на дивизията, и на частите, пребиваващи в територията на дивизионната област, а при нужда се даваха такива и на части от друга дивизионна област. Попълването ставаше по наряди, давани от щаба на войската — орг. моб. отдел. Когато наборът беше по-голям от дадения наряд на дивизионната област, тогава се подбираха и оставаха непопикани младежите.

Общовойсковите, армейските части и въздушните войски се попълваха с млади войници от всички дивизионни области по наряд, даден от щаба на войската.

4. ПОДГОТОВКА НА МОБИЛИЗАЦИЯТА

Ръководството на мобилизационната работа в щаба на армията водеше отчетност на офицери, сержанти и войници, на добитъка и превозните средства в народното стопанство.

За изпълнение на мобилизационните задачи в щаба на армията имаше едно мобилизационно отделение, което до 1938 г. беше в състава на оперативния отдел (I), а след това то влезе в състава на създадения организационно-мобилизационен отдел (IV). Отделението имаше три секции — мобилизационна, военновременни щатове и отчетност по запаса. Мирновременната организация беше предоставена на отделна секция от организационното отделение на отдела. Мобилизационното отделение разработваше общия план за мобилизация, военновременните щатове и даваше мобилизационни назначения на ГЩ офицери, на офицерите с висше образование и на командирите на частите от всички родове войски, водеше отчетността на офицери сержанти и войници, конете, превозните средства.

Въпросите по снабдяването на армията с оръжие, техника и имущество (полагаемо, налично и недостигащо) се ръководеше от снабдителния отдел (III) на щаба на армията чрез съответните инспектори на родове войски.

Към снабдителния отдел (III) имаше секция за оперативни превози, чиято задача беше да разработи плана за превозването на запасните и конете през време на мобилизация, а също така и превозките по съсредоточаването на войските след мобилизацията.

Щабът на армията разработваше един общ План за военновременната организация, развръщане и мобилизация на българската армия. При разработването му се държеше сметка за личния състав, материалните средства, с които разполага или може да разполага армията в един неголям период от време. За разработката му се вземаше мнението на инспекторите на родовете войски относно организацията на съответния род войска.

Планът се разработваше в три части:

част I включваше военновременната организация, развръщането и мобилизацията на армията;

част II — материално-техническото снабдяване;

част III — указания за разпределение и попълване на формированията с личен състав, добитък и превозни средства.

Така разработен, планът се изпращаше на армейските и дивизионните области и на началниците на служби и инспекторите на родовете войски.

Инспекциите отговаряха за мобилизационната готовност на пряко подчинените им части и учреждения. Разработваха проект, щатове и стъкм"телни таблици, които докладваха на началник щаба на армията за утвърждаване. Изготвяха предложения за назначаване на офицерския състав от съответната специалност по частите и учрежденията за военно време. Ръководеха мобилизационната работа във всички части и съединения по въпросите, за които отговаряха.

Въз основа на общия мобилизационен план, който получаваха направо от щаба на армията, началниците на дивизионните области правеха извадки от тях и разработваха общ мобилизационен план за дивизионна област.

Ежегодно дивизионната област изработваше сведения-отчети по установения образец и ги представяше в армейската област. От отчетите на дивизионната област се виждаше наличният брой офицери, сержанти и войници, добитък и превозни средства в дивизионната област, как са попълнени войсковите части, какви излишъци и какъв недостиг остават в дивизионната област (общо и по военни окръжия).

Дивизионната област даваше мобилизационно назначение (по именно) на всички офицери до командир на дружина включително с изключение на тия от конницата, въздушните и морските войски, офицерите с висше военно образование и командирите на артилерийските поделения.

За осигуряване мобилизацията и снабдяването на войските щабът на дивизионната област от мирно време всестранно изучаваше територията на дивизионната област и се водеше отчет по отношение състоянието на запаса (офицери, сержанти и войници), броя и състоянието на оръжието, бойните припаси, облеклото, конското и войнишкото снаряжение, инженерните и свързочните материали и машини, санитарното, ветеринарното, химическото и др. имущество, на подлежащите на реквизиция добитък и превозни средства, наличното количество храна и фураж, а също така на съобщителните и превозните средства (телефони, телеграфи, телеграфо-пощенски и радиотелеграфни станции, моторни превозни средства и др.).

До войсковите части дивизионните области изпращаха препис от същите наряди, за да знаят частите от кое окръжие (свое или от друга дивизионна област) какви попълнения получават; списък на действуващите офицери, които получават мобилизационно назначение в частта; отчетните карти на запасните офицери, сержанти и войници, които частта получава при мобилизация от други дивизионни области.

Огромната работа по подготовка на мобилизацията наред с другите задължения на началника на дивизионната област, който беше и командир на дивизия, го утежняваше твърде много, затова по-късно се предвиди по мирновременните щатове длъжност заместник-началник на дивизионна област, който пое предимно мобилизационната подготовка на областта и се предвиждаше при мобилизация да командува дивизионната област.

Въз основа на представените годишни отчети за състоянието на запаса, добитъка и превозните средства и мобилизационните военновременни нужди на армиите министерството изработваше подробен план за разпределение на запаса. Там се указваше от каква възраст запасните се дават за попълване на бойните части, дивизионите, армейските части, обоза, пехотните части, попълващите, опълченските части, частите във вътрешността на страната и пр. По-нататък се указваше как да се използуват излишъците от разните родове войски от дивизионните области, как да се попълва недостигът от специалности и пр. Числени наряди не се даваха, а се определяха възрастите на запасните за попълване на разните формирования. Така докато през 1932 г. за попълване на пехотните бойни части се нареждаше да се дава мобилизационно назначение на войници до 40 години, сержанти до 45 години и старшини до 50 години, взводни командири до 40 години, ротни командири до 50 години, то през 1941 г., след натрупване на достатъчно резерви, указанията за попълване същите части бяха за войници до 30—32 години, сержанти — до 35, старшини до — 40, взводни командири — до 35 и ротни командири — до 40 години (МЗ 360, 4. X. 1941 г.). Аналогично се даваха указания за разпределението на конете и превозните средства — по вид и категория, но не и по брой.

Въз основа на тези указания дивизионните области даваха числен наряд на окръжията, в който се указваха в кои части колко от кои набори и по каква специалност да се дадат запасни за попълване на мобилизационните формирования. Военните окръжия на основание този наряд подбираха отчетните карти на подходящите запасни и ги изпращаха в съответната войскова част. Там, след като отбележеха в отчетните карти номера на поделението, в което получават мобилизационно назначение, срока и мястото за явяване на запасните, връщаха вторите екземпляри на отчетните карти в окръжието. Окръжието за всеки запасен, получил мобилизационно назначение, съставяше по една повиквателна карта. Тия повиквателни карти, подредени по общини, набори и род войска и мобилизационни формирования, се подреждаха в мобилизационните пакети и се пазеха във военното окръжие до деня на обявяване на мобилизация или до заповед за разпращане и връчване на запасните чрез общините. По-нататък началникът на окръжието изготвяше писма до общинските кметове, с които се изпращат горните документи, прилагаше по няколко екземпляра от заповедта за обявяване на мобилизацията, която се отпечатваше предварително, без да са попълнени датите. Изготвяше и прилагаше упътване за длъжностите на кметовете при мобилизация. От така приготвените документи за всяка община се приготвяше отделен мобилизационен пакет със съответна опаковка и надпис на общината, за която е предназначен.

Пакетите се групираха по околии, поставяха се в чували или

сандъци, върху които се надписваха адресът на околийския управител и адресите на двама разносвачи, назначени за отнасянето на пакета. За тези разносвачи се изготвяха открити листове и маршрутни разписки. Изготвяше се упътване за длъжностите на околийския управител, в което се излагаше подробно какво следва да направи по-нататък за бързото предаване по принадлежност на въпросните пакети.

Предвиждаше се при нужда повикателните заповеди да се разпратят и връчат на запасните преди обявяването на мобилизацията. В този случай на повикателната карта се отбелязваше, че явяването ще стане по второ нареждане, или пък повикателните заповеди се съхраняваха в общините и се връчваха на запасните по допълнителна заповед. В това отношение правилникът за мобилизацията от 1938 г. имаше големи пропуски. Преди всичко военното окръжие имаше отговорност само да разпрати повикателните карти до общинските управления. По-нататък как и кога ще стане връчването на повикателните заповеди, как и кога ще се явят запасните, оставаше да се грижат административните власти. Окръжието беше освободено от най-важната и отговорна работа — грижата за своевременното довеждане на запасните в мобилизационните места. Въпросът за организацията и дейността на окръжията не беше разработен напълно. На окръжията не се отдаваше голямо внимание. Тяхната дейност се подценяваше. Считаше се маловажна и не толкова трудна. Само така може да се обясни защо за началници на окръжия се назначаваха предимно старши дружинни командири, неудостоени за длъжност командири на полкове. За началници на дружинни райони се назначаваха в повечето случаи посредствени и неподготвени офицери, за да дослужат за пенсия. В окръжието имаше само 2—3 чиновници. По-късно през 1938—1944 г., когато мобилизационната работа нарасна, се видяха слабостите и щатът на окръжията бе подсилен. В резултат на всичко това на много места работата в окръжията не беше задоволителна. Не бяха редки случаите на корупция и рушвети. Подменяваха се мобилизационни назначения от бойни части в тилови служби и щабове или просто отчетните карти на някои запасни изчезваха и по този начин запасният оставаше без мобилизационно назначение. Огромната работа, малкият личен състав и слабият контрол на дейността на окръжията наред със слабостите на обществено-политическия строй на дотогавашното общество бяха основната причина за незадоволителната работа на окръжията.

За подготовка на мобилизационните планове отговаряха командирите на частите, затова мобилизационната работа се ръководеше предимно от помощник-командира на полка, а там, където липсваше такъв, от адютанта.

Попълването на пехотните части ставаше предимно от района на съответното полково военно окръжие, а при недостиг — от излишъка на другите военни окръжия на дивизионната област. Дивизионните части се попълваха със запасни от района на военните окръжия на областта. При недостиг — от окръжията на армейската об-

ласт — по наряд на армейската област. Армейските части се попълваха от военните окръжия на армейската област, а при недостиг — по нареждане от щаба на армията. Общовойсковите части се попълваха със запасни от цялата територия по нареждане на щаба на армията.

Общинските управления вземаха важен дял в подготовката и провеждането на мобилизацията. Те водеха отчет на запасните, добитъка и превозните средства, връчваха повикателните заповеди при мобилизация, отправяха запасните, конете и превозните средства във войсковите части, участвуваха в подготовката и провеждането на набора.

Областните и околийските управители имаха задача само да съдействуват на окръжията за оповестяване на мобилизацията и за своевременно разпращане на мобилизационните пакети до общинските управления по установения съвместно с военното окръжие план. Те неправилно бяха освободени от задачи по цялостното ръководство на мобилизационната работа в общините.

За подготовката на държавата за война страната разполагаше с един сравнително дълъг период от 20 години. Този период обаче не беше използуван за една планомерна и цялостна мобилизационна подготовка. До 1930 г. страната фактически лекуваше тежките рани и разрухата от Първата световна война във всички области на стопанския живот. В периода от 1930 г. до 1937 г. бяха проведени частични мероприятия по организационното развитие на мирновременната армия и бяха отделени твърде малко средства за натрупване на мобилизационни запаси. Едва след 1937 г. се взеха по-сериозни мерки за набавяне оръжие, машини и др. средства, нужни за армията. Нуждите бяха твърде големи и затова беше трудно да се набави всичко необходимо за един кратък срок. Бюджетът на Министерството на войната през 1938/39 г. получи чувствително увеличение. Военният бюджет в съотношение с целия държавен бюджет достигна 32%, докато дотогава рядко достигаше 20%. През 1938 г. Министерският съвет спешно разреши на Министерството на войната да изразходва 4 250 000 000 лева за сметка на следващите три години за материално-техническо окомплектуване на армията. С тези средства отчасти можеше да се задоволят големите нужди на армията. След направените частични доставки към края на 1940 г. недостигът от средства за набавяне въоръжение, бойна и спомагателна техника и имущества възлизаше на около 4,5 милиарда лева.

Към това време България имаше доставчик — Германия. България беше принудена да се задоволява с това, което й даваше Германия, при това на извънредно високи цени. Срещу получените военни материали и стари оръжия България трябваше да плаща скъпо и прескъпо.

Разрешеният кредит от 4 милиарда и 250 милиона лева на Министерството на войната за набавяне нужното на армията **увеличи паричното обращение,** което повиши извънредно много цените на много стоки — текстил, кожи, метални произведения, храни и др.

Въпросът за финансиране на армията беше подработен само теоретически. В плана на Министерството на финансите се предвиждаше задоволяването с парични средства да се извърши от приходите на страната, като се образува фонд за финансиране на армията.

Фондът следваше да се образува от редовните и извънредните приходи на държавния бюджет, от ограничаване на някои пера на държавния и общинските приходи, увеличаване на данъците, въвеждане на нови данъци, вътрешни заеми и кредити.

5. ДЕЙНОСТ НА ГРАЖДАНСКИТЕ ВЕДОМСТВА ПО ПОДГОТОВКА НА СТРАНАТА ЗА ВОЙНА

Първата световна война показа, че за успешно водене на войната не е достатъчно да се създаде само добре обучена, организирана и снабдена армия, а и здрав и добре организиран тил, способен да произвежда всичко необходимо за живот и бой за фронта и за вътрешността на страната. Воюваха вече не само войските, а целите народи със своя морален, икономически и военен потенциал. Ето защо подготовката на държавата за война трябваше да стане дело на държавата, а не само на военното ведомство. По въпроса за всестранната подготовка на държавата за война в следвоенния печат в чужбина и у нас се печатаха множество научни трудове. Този въпрос за капиталистическите страни беше важен, но и много трудно разрешим не само поради специфичните нужди на стопанството през време на война, но и поради жаждата за големи печалби от собствениците на средствата за производство. Организирането на военновременното производство на базата на частната собственост във военно време беше сложен въпрос. Искаше се опит и твърд курс при провеждане на военновременните мероприятия.

Щабът на армията отчиташе тази необходимост и на първо време счете за целесъобразно да се проучат условията и възможностите на страната за едно военновременно производство преди всичко с оглед задоволяване нуждите на армията. Още от 1932 г. беше възложено на съответните родове войски и служби по снабдяването да извършат проучване на по-големите индустриални предприятия в страната. Проучванията се свеждаха до установяване производствения капацитет в мирно време, възможности при нужда за произвеждане на военни материали, нужния за тази цел инвентар (машини), материали за целогодишно напрегнато производство и работна ръка. Проучванията в повечето случаи се правеха от строеви офицери без съответна подготовка, които обикаляха предприятията и попълваха въпросниците с необходимите данни от стопаните и директорите на предприятията и ги представяха по команден ред. Естествено такива проучвания нямаха и не можеха да имат някаква практическа стойност. Те обаче даваха възможност да се добият конкретни впечатления за огромния обем и разновидност на работите, за чието успешно разрешение не бяха достатъчни импровизирани мероприятия, а бяха нужни сериозна подготовка и компетентно ръководство.

Това проучване послужи като основа на инициативата, подета от Министерството на войната, да се изработи през 1935 г. проект „Закон за народната отбрана", който остана само проект. Въз основа на този проект-закон бе създаден така наречения „Висш съвет за народната отбрана", в който влизаха министър-председателят, всички министри, началник щаба на армията и председателят на гражданската мобилизация. Задачата на този съвет беше да ръководи в мирно време подготовката на държавата за война и да ръководи народното стопанство и държавните органи през време на война. Висшият съвет за народна отбрана се подпомагаше от секретаря при Министерството на войната — щаба на армията и междуведомствена комисия за гражданска мобилизация. Изпълнителни органи бяха министерствата.

На Висшия съвет за народна отбрана се възлагаха следните функции: да установи годишните военновременни нужди на страната от селскостопански и индустриални произведения за прехраната на населението и за снабдяване на армията; да установи мирновременната консумация на селскостопанските произведения; да установи средногодишното производство на селскостопански произведения през последните години с оглед да се види задоволява ли това производство мирновременните и военновременните нужди и какви излишъци се явяват по вид и количество; да установи производствените възможности на страната за попълване както на мирновременния, така и на военновременния недостиг на селскостопански произведения.

За разрешаване на тези задачи бе назначена специална комисия; която работи цяла година, представи своя доклад и с това се изчерпа цялата дейност на Висшия съвет за народната отбрана.

През 1938 г. при Министерския съвет съществуваше Отдел за гражданска мобилизация с 4 отделения — за материална подготовка и мобилизация, за подготовка и мобилизация на съобщенията, за обща мобилизация на стопанството и за морална подготовка.

Така в безплодни организационни лутания дойде 1939 г., когато войната вече тропаше на вратите на Европа. Правителството сега видя, че страната няма запаси, че армията има голям недостиг от материални средства, че администрацията и въобще страната не е готова за война. Спешно с постановление на Министерския съвет от 1939 г. бе уредена стопанско-снабдителна комисия под председателството на министъра на войната, която определи най-належащите нужди и взе мерки за незабавното им задоволяване. Комисията реши да се набавят някои материали за нуждите на армията, да се достави гориво, да се забрани износът на някои стоки и др.

Главен двигател в работата на комисията стана Министерството на войната. По-късно, през 1939 г., към министерствата се създадоха „особени служби по гражданската мобилизация", които имаха задача да проучват всички въпроси във връзка със задълженията, които се възлагат на съответното министерство в предвоенно и военно време, и да предлагат своевременно необходимите мероприятия, наредби, разпореждания и др. по организационната и другата дейност

на министерството. Освен това те трябваше да извършват всички работи във връзка с подготовката на мобилизацията на министерството и поделенията му и да поддържат връзка с Дирекцията за гражданска мобилизация при Министерството на войната за провеждане цялостен план за държавната отбрана.

Във връзка с това от 1939 г. Дирекцията за гражданска мобилизация мина в подчинение на Министерството на войната.

Предназначението на Дирекцията за гражданска мобилизация беше да събира и подработва всички данни за вземане решение от Министерския съвет за подготовка на гражданската мобилизация, да привежда в действие решенията на Министерския съвет и да следи за тяхното изпълнение. Тя се грижеше и за съгласуване на всички закони, правилници и наредби в дейността на министерствата по отношение на гражданската мобилизация.

При Дирекцията за гражданска мобилизация бе уреден Висш съвет по гражданската мобилизация в състав директора на гражданската мобилизация и членове главните секретари на министерствата, директора на статистиката, началниците на отдели от Генералния щаб и Дирекцията за гражданска мобилизация, председателя на Главната реквизиционна комисия, държавния юрисконсулт, юрисконсултите на министерствата и по един представител на отделните профсъюзни организации по търговията, занаятите, индустрията, земеделските стопански задруги, търговско-индустриалните камари, земеделските камари, Съюза на кооперативните сдружения, БНБ, Българската земеделска банка и Дирекцията за храноизнос.

Според закона от 1940 г. на гражданска мобилизация подлежаха всички български поданици без разлика на пол от 16- до 70-годишна възраст. По доклад на министъра на войната с постановление на Министерския съвет можеше периодически да се викат на временно обучение подлежащите на гражданска мобилизация лица.

Осигуряването на производството и снабдяването се извършва от Дирекцията за гражданска мобилизация, която съставя списък за вида и количеството на материалните нужди на армията и населението с обозначение от кое министерство ще трябва да се набавят. Одобрените списъци от Министерския съвет служеха за основа на плановете на министерствата за производство, доставка, износ и осигуряване на снабдяването.

Издръжката на нуждаещите се поради военни причини се предвиждаше да се извършва от уредените за целта служби при общините.

Законът определяше като „нуждаещи" тези, които са останали без средства за препитание поради повикване на членовете от семействата на военно обучение или гражданска мобилизация и семействата на пострадалите от войната. Размерът на издръжката се определяше периодически от Министерския съвет. Кредитът, необходим за издръжка, се предвиждаше в бюджета на държавата.

Повиканите на военно обучение през време на обучението получаваха заплати и други парични възнаграждения в размер и вид, определен от Министерския съвет. Тези от тях, които заемат държавна, държавно-автономна, общинска или обществена служба или са постоянни надничари, получават заплатата си или надницата си, където служат, като през време на повикването се считат в отпуск и запазват местата си, които са заемали.

Въпреки поуките от миналото Дирекцията за гражданска мобилизация бе създадена в навечерието на войната. Правилникът, който уреждаше службата на Дирекцията за гражданска мобилизация, влезе в сила през 1940 г. Правилникът за дейността на дирекцията предвиждаше в началото на всяка година тя да изготвя отчет за дейността през изтеклата година и план за дейността през следващата година. За стопанската 1940/1941 г. това се осъществи. Не бяха съставени планове на министерствата, затова повечето от мероприятията не бяха несъгласувани. Общодържавен стопански план бе съставен и през стопанската 1941/1942 г. Дейността на Дирекцията за гражданска мобилизация и на министерствата се изрази в провеждане насоките, набелязани от Висшия стопански съвет, свикан през 1941 г. Дейността по гражданската мобилизация в този период се изрази предимно в известна намеса по регулиране на цените, забрана на износа на някои артикули, ограничаване консумацията и въвеждане на купони, осигуряване снабдяването на армията с това, което тя имаше на разположение или можеше да се вземе от стопанството. Мерките за увеличаване производството на земеделските култури и на индустрията не дадоха очакваните резултати. Посевните планове за 1939/1940, 1940/1941 г. не бяха изпълнени. Планът за индустрията не се изпълняваше, защото липсваха достатъчно суровини.

За 1942/1943 г. бе съставен общ държавен план за дейността на гражданската мобилизация. В него се направи опит да се поставят конкретни производствени задачи на съответните институти, но и този план остана на книга. Животът потвърди, че капитализмът и плановото ръководство на народното стопанство са несъвместими.

За да се осигури производството на предприятията, които се мобилизираха граждански, в Закона за гражданската мобилизация се предвиждаше да се освобождават от военно обучение и мобилизация най-необходимите квалифицирани работници. Списъкът на тези лица се съставяше от комисия с представители на щаба на войската, Дирекцията за гражданска мобилизация и органи от службата по гражданска мобилизация към съответното министерство. През 1941 г. с постановление на Министерския съвет бе съставен първият подробен списък на предприятията, които се мобилизират граждански, с указание колко и какви специалисти се освобождават от военно обучение и мобилизация и кои получават гражданско мобилизационно назначение.

Поради голямата важност на превоза по време на мобилизацията съсредоточението на войските и воденето на войната се предвиждаше БДЖ да се считат военномобилизирани. За тази цел през 1935 г. излезе Правилник за мобилизацията на БДЖ. Правилникът бе изработен от щаба на армията и БДЖ и бе утвърден от министъра на войната.

Към главната дирекция на БДЖ се уреди военна секция за подготовка на мобилизацията. Секцията се възглавяваше от офицер. Съвместно с щаба на армията се изработиха военновременни щатове съобразно задачите на БДЖ при мирно време. Персоналът от специалисти, които оставаха по местата си като военномобилизирани, беше определен в нарочни таблици. В отделни таблици се посочваше персоналът, който подлежи на мобилизация в армията, където следваше да се яви на 30-я оперативен ден. Недостигащият до военновременния щат състав се попълваше от запаса. Подбираха се запасни железничари, свободни от военномобилизационно назначение. Секцията за военна мобилизация при БДЖ работеше като войскова част. Тя изискваше служебно от военните окръжия отчетните карти на запасните, които получават мобилизационно назначение в БДЖ, и оформяваше назначението по аналогичен начин като войскова част.

Към главната дирекция на ПТТ имаше военномобилизационна секция, възглавявана от офицер. Секцията работеше по аналогичен начин — подбираше и оформяваше мобилизационните назначения на персонала, нужен на пощите за изпълнение задачите във военно време, а така също и за военнопощенските станции при дивизиите и армиите. Тя подработваше военнопощенските номера на войсковите части.

6. ПРОВЕЖДАНЕ НА МОБИЛИЗАЦИЯТА

Въпросът за провеждане на мобилизацията беше подработен в Правилника за мобилизацията от 1938 г. В него бяха залегнали основните положения и поуките от миналото. Според съществуващите законоположения мобилизацията се обявяваше по решение на Министерския съвет, утвърдено с височайши указ. Правилникът предвиждаше скрит и явен период на мобилизацията. За граница между двата периода служеше официалното обявяване с указ.

Скритият период имаше за цел да улесни и ускори мобилизацията на армията. Обемът и видът на работите през този период зависеха от създадената политическа обстановка. Те не трябваше да предизвикват смут и паника сред населението.

Първият мобилизационен ден съгласно този правилник започваше от 0 часа на денонощието след обявяването на мобилизацията (освен ако нарочно не се определи със заповед в началото на първия ден). Щабовете на главното командуване, армиите, дивизиите и дивизионните области, конните дивизии и опълченските части трябваше да имат мобилизационна готовност на третия ден, въздушните войски — на първия ден, дивизионните части — на петия ден, танковите части — на втория ден, етапните, попълващите и запасните части — на седмия ден, работните части и военните фабрики — на десетия ден, службите по снабдяване в армията и дивизията — на шестия ден.

В зависимост от срока на мобилизационната готовност на запасните се даваше лично време за уреждане домашните работи от 6 до 24 часа.

На всеки държавен и общински чиновник, който не се освобождаваше от мобилизация, се даваха допълнително 24 часа за издаване на длъжността.

През 1939 г. бе мобилизирана една част от армията под форма на военно обучение.

Предвид на това, че не бе обявена мобилизация, повикването и явяването на запасните се проведе не така, както се предвиждаше по плана. Повикателните заповеди се връчваха чрез общините и запасните се явяваха в продължение на 15 дни постепенно в частите. Конете се докарваха в частите уж за даване под наем.

Така от лятото на 1939 г. се сложи началото на едно непрекъснато повикване на запасни, което продължи без прекъсване до 9. IX. 1944 г. Запасните от всички бойни части бяха повиквани по един, два и повече пъти. Срокът на обучението бе увеличен от 3 на 6, а след това на 9 месеца.

Със създаване на окупационни части в Тракия, Македония и Сърбия положението се усложни още повече. Не останаха неповикани на обучение запасни. Викани бяха даже неслужили и трудовци в бойни части. Имаше и куриозни случаи, които говореха за подготовката на страната за война. Така 66 пехотен полк беше изпратен за Сърбия без оръжие и на самото място получи оръжието на старата смяна, а тя се върна без оръжие. Ешелоните на двете смени пътуваха под охраната на отделни пехотни взводове.

При този начин на мобилизация бе разкрита военновременната организация на армията. Честите повиквания поквариха и разложиха голяма част от запасните. Създадоха се неподозирани начини за нагаждане и освобождение от обучение. Мобилизационните органи в частите, окръжията и общините, претрупани от много работа, преставаха да гледат сериозно на задълженията си, в резултат на което се получиха пропуски и користни прояви. Объркаха се мобилизационните назначения. Зачестиха случаи на неявяване и отклонение от службата.

7. ИЗВОДИ

Войната, която води България през периода 1915—1918 г., завърши с катастрофа. Икономическият живот на страната беше напълно разстроен. Скъпотията и гладът достигнаха небивали размери. Започнаха да избухват масови протестни акции против господствуващата буржоазия. Едрата буржоазия и династията приеха фашистките методи като единствено средство за запазване на властта в свои ръце и капиталистическия строй въобще.

На политическата арена излязоха две основни класи — буржоазията и пролетариатът, буржоазните политически партии и БКП. Престъпната власт на българската буржоазия и династия се крепеше на армията и на дивия фашистки терор на полицията. В своята външна политика всички буржоазни партии основаваха своята политика върху въжделенията за реванш и хегемония на Балканите. За осъществяване на тези политически цели българското правителство и

династията се поставиха изцяло в услуга на Германия. Победите на немската армия през първия период на войната създадоха известни илюзии за успех в политиката на българската буржоазия. Това усили още повече привързаността на правителството към германските планове за водене на войната на Балканския полуостров.

Военната доктрина беше привързана изцяло към военната доктрина на германската армия. Германският „блицкриг" се възприемаше като най-подходяща концепция за нашите условия.

Решаващо влияние върху строителството на армията оказваха реваншистката политика на правителството и германската военна доктрина.

През периода 1924—1941 г. България се готвеше за война срещу всички съседни страни. Това налагаше да се развиват достатъчно всички родове войски и видове въоръжени сили.

При решаване на въпросите по организацията и бойния състав на армията правителството и военното ръководство изхождаха главно от броя на населението и военнообучените запасни. Ето защо основното внимание на военното ръководство беше насочено към въпросите за развръщане на многочислена армия за военно време. Послабо внимание се обръщаше на въпросите по окомплектуването на тази многочислена армия. Не се отчитаха икономическите възможности на страната, поради което нито един род войска или вид въоръжени сили не бе окомплектуван за решаване на сериозни бойни задачи. Авиацията и зенитната артилерия в организационно отношение бяха развити, но не с качествено въоръжение в необходимото количество. ПВО на столицата и на другите градове в страната не бе осигурена. Общата численост на армията за военно време достигаше до 700 000 души, което съставляваше почти цялото работоспособно мъжко население. Това бе повторение на грешката от Балканската и Първата световна война, когато не се оставиха никакви ресурси за попълване на загубите в хода на войната. По-широко развитие през този период получиха военновъздушните, химическите войски, зенитната и противотанковата артилерия. Появиха се танковите и парашутнодесантните войски. Повишена беше маневрената способност на някои артилерийски части, в които конската тяга беше заменена с автотяга. В последните години на войната част от дивизионния конски транспорт беше заменен с автотранспорт. Съотношението между родовете войски и пехотата се измени в полза на първите.

Независимо от тези подобрения в организацията, състава и комплектуването на някои части и съединения армията като цяло не съответствуваше на тогавашните изисквания за водене на самостоятелни успешни бойни действия.

Мънкият мирновременен състав на армията не позволяваше да се обучат всички младежи, годни за военна служба, а това се отразяваше неблагоприятно за натрупване на обучени резерви за военновременно развръщане. С намаляване срока на военната служба на 18 месеца се целеше при ограничените бюджетни средства

да се обучат възможно повече войници. Въпреки това повече от 50% от младежите оставаха военно необучени. Необходимо бе увеличение на мирновременния състав на армията. Такова отчасти бе проведено в периода 1934—1939 г., когато бяха създадени две нови пехотни дивизии и някои армейски и общовойскови части. Авиацията, противовъздушната артилерия и танковете бяха недостатъчно развити.

Военновременната организация на армията първоначално не отчиташе икономическите възможности на страната. Едва по-късно, в навечерието на войната, организацията на армията беше съобразно възможностите на страната.

Въпреки планинския характер на балканобългарския театър за военни действия планинските войски за онзи период бяха недостатъчно развити. Взетите мерки за комбиниран транспорт — товарен, возим и автомобилен — бе сполучливо решение на въпроса за тогавашните условия.

За поддържане боеспособността на частите мирновременният състав се разпределяше съобразно бойните задачи на съединенията. Мирновременните пехотни дивизии, които трябваше първи да влязат в действие, получиха 50—60%, а второлинейните — 25—30% от мирновременния състав.

До 1930 г. попълването на армията с офицери, сержанти и войници се извършваше за задоволяване на мирновременните нужди, като не се трупаха резерви от обучени запасни. Едва след 1930 г. бе обърнато сериозно внимание на създаването на резерви от личен състав. Взетите мерки не удовлетвориха напълно нуждите и затова подготовката на запасни кадри за дълго време остана слабо място в бойната и мобилизационната готовност на армията.

Попълването с действуващи офицери се извършваше както в миналото от военното училище. Ежегодните випуски от 60—100 офицери задоволяваха само мирновременните нужди, затова при мобилизация действуващите офицери бяха съвсем недостатъчни — едва 10—15%.

Подготовката на офицери с висше образование страдаше от същия недостатък — за 20 години бяха подготвени по-малко от 300 генералщабни офицери, които бяха недостатъчни за военновременните нужди.

Главната маса от офицерския кадър за военно време се комплектуваше от завършилите ШЗО. Подготовката на тези офицери беше слаба, а практическият стаж — незначителен и затова голяма част от тях бяха слаби взводни командири. Сериозни мерки за подготовката на запасните офицери се взеха едва през време на войната. Нуждата от подготвени офицери наложи да се приемат на редовна служба офицери от запаса при условие да служат до края на войната. Този способ не даде очаквания резултат, тъй като повечето от желаещите нямаха нужните качества.

Въпросът с подготовката на сержанти също така бе решен неудовлетворително. Подготвяха се сержанти за мирновременните нужди.

Подготовката на сержанти трае 18 месеца, което бе недостатъчно младият командир да усвои опит и сръчност.

Поради ограниченията на мирния договор голяма част от младежите след войната останаха без военно обучение. Това бе слабо място в подготовката на специалисти от инженерните, свързочните, автомобилните и въздушните войски.

Отчетността по запаса, добитъка и превозните средства почиваше на многогодишния и изпитан опит във войсковите щабове, части, военни окръжия и общините. През 1938 г. се въведе картотечна система на отчетност. Тя до голяма степен отстрани някои съществуващи дотогава слабости и улесни работата по отчетността.

Централният ръководен орган по подготовка на мобилизацията — Генералният щаб — правилно отчиташе своите задължения, обаче организацията на тази служба не съответствуваше на големите задачи. Едно мобилизационно отделение от 6—7 офицери не беше в състояние да подработва всички въпроси по мобилизационната готовност на армията. Липсваше ефикасен контрол за изпълнение на разпорежданията, поради което разпорежданията на Генералния щаб невинаги се изпълняваха. По-късно бе създаден инспекторат по проверка на мобилизационната работа, но дейността на инспекторите се изчерпваше предимно в проверка на случаи на неправилно дадени мобилизационни назначения, на неправилни повикани и освободени от военно обучение и др.

Армейските щабове бяха сравнително най-малко натоварените с мобилизационна работа. Правилникът за мобилизацията от 1938 г. ги задължаваше да извършват системна проверка по мобилизационната готовност на подчинените части и съединения, обаче такива проверки се правеха твърде рядко и повърхностно и не даваха нужния резултат.

Щабовете на дивизионните области бяха главният двигател по мобилизацията, но претрупани с много работа, те нямаха възможност да проверят какво се върши в частите. Органите по мобилизацията — органи в щабовете на дивизиите — бяха немощни. Командирът на пехотната дивизия беше и началник на дивизионна област. Едва по-късно се разбра, че не е възможно едновременно да се командува дивизията и да се ръководи дивизионната област, затова беше създадена длъжност заместник-началник на дивизионната област, чиято задача бе да ръководи мобилизационната работа.

Военните окръжия въпреки отговорните задачи по подготовка и провеждане на мобилизацията имаха един началник на окръжието, 2—3 офицери и толкова чиновници. С тези служители те трябваше да водят отчетността на запасните, на добитъка и превозните средства, да дават мобилизационни назначения и да организират повикването на запасните, добитъка и превозните средства в случай на мобилизация или военно обучение. Докато отчетността на запаса и даване мобилизационни назначения, може да се каже, бяха добре разрешени, то повикването на запаса, реквизирането на добитъка и превозните средства в случай на мобилизация беше лошо. Окръжието

имаше задача само своевременно да изпрати повиквателните заповеди до общинските управления. Грижата по-нататък за своевременното връчване повиквателните на запасните, събирането им и изпращането им до частите се предоставяше на добрата воля на кметовете.

Съществена слабост в провеждане на мобилизацията беше освобождаването на военните окръжия от задължението да доставят навреме запасните и превозните средства при мобилизация.

Общинските управления получаваха твърде важни и отговорни задачи. От тяхната дейност зависеше навременното извършване на мобилизацията. Тяхното бездействие съзнателно или несъзнателно можеше да провали плановете на командуването.

Въпреки поуките от миналото дейността на гражданските ведомства по подготовката и провеждането на мобилизацията не бе организирана своевременно. Създадената служба по гражданската мобилизация през мирновременния период не разви пълна и полезотворна дейност.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение 1

ПРАВИЛНИК

за начина, по който се провежда реквизиция на добитък, храна, (коли и коне за превозване и на всички други припаси, нужни за войната[1]

§ 1. На реквизиция подлежат всичките граждани, български поданици в Северна и Южна България.

§ 2. Провеждането на реквизицията се извършва изключително от постоянните окръжни комисии под надзора на окръжните управители.

§ 3. За всеки добитък, коли и други необходими за войската припаси, които ще се реквизират, постоянните комисии ще издават квитанции от книги, нарочно приготвени и изпратени от Министерството на вътрешните дела.

§ 4. За подарени добитък, дрехи и други припаси комисиите издават квитанции от книги, за които се говори в § 3, като означават в квитанциите, че полученият добитък или припасите са подарени.

§ 5. Издадените от комисиите редовни квитанции за реквизирани добитък или други припаси ще се изплащат от правителството подир прекратяването на сегашното положение на работите в Северна и Южна България. Квитанциите не могат да преминават и да се изплащат освен на законните наследници на притежателите им.

§ 6. Окръжните комисии се разпореждат за налагането на реквизицията съразмерно състоянието на хората и производителността на местото.

§ 7. Министерството на вътрешните дела указва на постоянните комисии колко добитък, коли и коне за превозване, колко храна, дрехи, обуща и др. припаси за войската са нужни, за да се вземат по реквизиционен порядък от всяко окръжие.

§ 8. Постоянните комисии определят във всяка околия по един или повече пунктове по възможност по-близо до главните складове и пътища, дето привременно да се стоварват и пазят реквизираните припаси.

§ 9. Министерството определя местата на главните складове, в които ще се приемат припасите от привременните складове.

§ 10. Окръжните комисии са длъжни постоянно да доставят в главните складове взетите или изпратените дрехи, храна или други припаси до частите на войската.

Те, комисиите, са длъжни да съобщават едновременно във военното министерство и в Министерството на вътрешните дела колко и какви припаси са предали и колко остават налице в складовете.

§ 11. Военните власти се обръщат направо до окръжните комисии с изложение от какви неща имат нужда; комисиите отпущат означените в изложението неща на военните приемачи само когато тези последните са снабдени с пълно-

[1] II — 6 — г; стр. 96 и 97, ВИА. Стилът е запазен.

мощни писма за получаване на припаси, подписани и подпечатани от надлежното им началство.

§ 12. Всяка постоянна комисия трябва да приведе в известност колко коли и коне има в окръжието за превозване припасите от едно място на друго.

§ 13. Населението трябва да се застави да превозва с коли и коне припасите от складовете по ред, тъй щото да не тежи на едни повече и на други по-малко.

§ 14. В никакъв случай населението не трябва да се застави да вози и кара с колата и конете си повече от 35 км от местото на натоварването. Затова надлежната комисия по взаимно съгласие предварително трябва да определя пунктовете за предаване и приемане.

§ 15. При предаване добитък, храна, дрехи и др. припаси от една комисия на друга първата получава разписка от втората.

§ 16. Комисиите са длъжни да вземат мерки да се не повреждат храните и други припаси било в складовете, било когато се превозват.

§ 17. Комисиите са длъжни да организират правилното и бързо превозване припасите по пътищата до пунктовете, които властта покаже.

§ 18. Административно-полицейските власти са длъжни да оказват съдействие на окръжните постоянни комисии при изпълнението обязаностите, които им се възлагат от настоящия правилник.

Приложение 2

СВЕДЕНИЕ

за повиканите и явилите се запасни във военните окръжия към 20. IX. 1885 г.

Наименование на окръжието	Числят записани	Подлеж. наряд от ЩМ	Остават свободни		Изпратени в частите		Неявили се	
			брой	%	число	% спряко наряда	число	%
Видинско	2157	1320	837	40%	1320	100%	220	16,5%
Ломско	2609	1861	748	24%	2183	115%	91	5%
Врачанско	3802	2356	1446	47%	3038	130%	548	23,5%
Плевенско	6089	4606	1483	24%	5072	130%	645	14%
Свищовско	2655	1721	934	39%	2458	140%	68	4%
Севлиевско	2586	1749	837	32%	2308	140%	277	15,5%
Търновско	4150	3130	1020	24%	3070	95,5%	560	18%
Русенско	2454	1794	660	27%	2291	125%	166	9%
Разградско	1619	1194	425	26%	1249	104%	51	4%
Шуменско	2262	1718	544	24%	1999	120%	198	11%
Варненско	2496	1859	637	25%	2068	110%	166	7%
Силистренско	1154	805	349	30%	1039	125%	58	7%
Софийско	5100	3855	1245	32%	4855	цифрите са приблизит.	няма данни	
Кюстендилско	3843	2744	1099	40%	3387		няма данни	
Всичко:	42 976	30 712	12 264	29%	36 337	—	3068	12,7%

Забележка. Няма данни за Софийското и Кюстендилското окръжие, поради което данните, „изпратени" за тези окръжия, са приблизителни.

Приложение 3

СВЕДЕНИЕ

за военновременния състав на армията на княжество България към 1. X. 1885 г.[1]

Наименование на частите	Офицери	Сержанти и нейници		
		строеви	нестроеви	всичко
I. Действ армия				
Пехота				
1 пеши Софийски полк	43	3697	141	3838
2 пеши Струмски полк	40	3685	141	3826
3 пеши Бдински полк	44	3738	94	3832
4 пеши Плевенски полк	44	3644	149	3793
5 пеши Дунавски полк	29	3483	127	3610
6 пеши Търновски полк	33	3647	53	3700
7 пеши Преславски полк	42	3763	63	3826
8 пеши Приморски полк	35	4402	314	3716
Всичко пехота:	310	29 059	1082	30 141
Кавалерия				
1 конен полк	13	410	55	465
2 конен полк.	18	420	—	420
Конвой	3	140	—	140
Всичко:	34	970	55	1025
Артилерия				
1 арт. полк (заедно с двете новоформ. пл. бат.)	30	1742	40	1782
2 арт. полк.	17	1360	80	1440
Всичко артилерия:	47	3102	120	3222
Пионери				
Пион. дружина	18	970	—	970
Всичко в действ. части:	409	34 101	1257	35 358

[1] Паприков — История на Сръбско-българската война, ч. I (ръкопис); библиотеката на ВИО.

Наименование на частите	Офицери	Сержанти и войници		
		строеви	нестроеви	всичко
II. Запасни части				
Пехота				
Запасна дружина на 1 пп	7	1245	11	1256
„ „ 2 пп	4	919	—	919
„ „ 3 пп	4	1893	12	1905
„ „ 4 пп	5	2656	28	2684
„ „ 5 пп	5	2336	16	2352
„ „ 6 пп	6	1395	12	1407
„ „ 7 пп	4	1516	—	1516
„ „ 8 пп	7	1265	10	1275
Всичко пехота:	42	13 225	89	13 314
Кавалерия				
Запасно поделение 1 кп.	4	418	11	429
„ „ 2 кп.	2	288	6	294
Всичко кавалерия:	6	706	17	723
Артилерия				
Запасно поделение 1 арт. п.	неизвестно			
„ „ 2 арт. п.	2	700	—	700
Всичко артилерия:	2	700	—	700
Всичко в запасните части:	50	14 631	106	14 737
Всичко в действ. и зап. части:	459	48 732	1363	50 095

Забележка. Към същото време конете в армията бяха 3255.

Приложение 4

СВЕДЕНИЕ

за числения състав на мобилизираната армия в Южна България към 1. X. 1885 г.[1]

1, 2, 3 и 4 Пловдивска дружина (от мирновр. 1 и 2 Пловдивска дружина)	4000 души
3 Пазарджишка дружина	1000 „
4 Пещерска дружина	1000 „
5 Казанлъшка дружина	1000 „
6 Старозагорска дружина	1000 „
7 Сливенска дружина	1000 „

[1] История на Сръбско-българската война 1885 г. ВИК.

8 Ямболска дружина	1000 души
9 Харманлийска дружина	1000 „
1, 2 и 3 Хасковска дружина (от мирновр. 10 Хасковска дружина)	3000 „
11 Айтоска дружина	1000 „
1, 2 и 3 Бургаска дружина (от мирновр. 12 Бургаска дружина)	3000 „
Пловдивска запасна дружина (от 1 учебна рота)	1000 „
Сливенска запасна дружина	1000 „
16 отделни дружини от резервисти в Пловдив и Сливен	16 000 „
Полубатареята на кап. Петров (от учебната полубатарея)	300 „
Пионерна рота (от учебната рота)	250 „
Ескадрон (от уч. ескадрон)	200 „
Всичко:	36 750 „
Доброволци:	
Доброволческата дружина на кап. Ненов	1000 „
Хасковски партизански отряд	1000 „
Доброволците на Хитов и дядо Желю	2000 „
Ученически легион	1000 „
Жандармерийски ескадрон	200 „
Ескадроните на Неделя и Неболсин	400 „
Всичко:	5600 „
А всичко:	42 350 „

Приложение 5

СВЕДЕНИЕ

за дислокацията на българската армия след демобилизацията ѝ през март 1886 г.

Щабове и части	Местостоянка	Забележка
Пехота		
1 бригада		Северобългарските пехотни полкове са с по три дружини (справка цирк. № 68/1886 г.)
Щаб на бригадата	София	
1 п. Софийски полк	София	
2 п. Струмски полк:		
щаб и 1 дружина	Кюстендил	
2 дружина	Самоков	
3 дружина	Радомир	
2 бригада		
Щаб на бригадата	Видин	
3 п. Бдински полк:		
щаб и 1 дружина	Видин	
2 дружина	Кула	
3 дружина	Лом	
4 п. Плевенски полк:		
щаб и 3 дружина	Ловеч	
1 дружина	Плевен	
2 дружина	Свищов	

Щабове и части	Местостоянка	Забележка
3 бригада		
Щаб на бригадата	Русе	
5 п. Дунавски полк:		
щаб, 1 и 3 дружина . . .	Русе	
2 дружина	Силистра	
6 п. Търновски полк:		
щаб и 1 дружина	Търново	
2 дружина	Г. Оряховица	
3 дружина	Елена	
4 бригада		
Щаб на бригадата	Коларовград	
7 п. Преславски полк:		
щаб, 1 и 2 дружина	Коларовград	
3 дружина	Разград	
8 п. Приморски полк	Варна	
5 бригада		
Щаб на бригадата	Пловдив	Южнобългарските пех. полкове са с по четири дружини (справка цирк. № 68/1886 г.)
9 п. Пловдивски полк:		
щаб, 1, 2, 3 дружина	Пловдив	
4 дружина	Пазарджик	
10 п. Родопски полк:		
щаб, 1, 2 и 3 дружина . . .	Хасково	
4 дружина	Харманли	
6 бригада		
Щаб на бигадата	Сливен	
11 п. Сливенски полк:		
щаб, 1 и 2 дружина	Сливен	
3 и 4 дружина	Бургас	
12 п. Балкански полк:		
щаб, 2 и 3 дружина	Ст. Загора	
1 дружина	Казанлък	
4 дружина	Ямбол	

Щабове и части	Местостоянка	Забележка
Конница		
Конна бригада		
Щаб на бригадата	София	
Конвой	София	
1 к. полк	София	
2 к. полк	Шумен (Коларовград)	
3 к. полк	Пловдив	
Артилерия		
Артилерийска бригада		
Щаб на бригадата	София	
1 арт. полк	София	
2 арт. полк	Шумен (Коларовград)	
3 арт. полк	Пловдив	

Приложение 6

СЪСТАВ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА АРМИЯТА СПОРЕД ЗАКОНА ОТ 1891 г.

За военно време действуващата армия на княжеството се състоеше от: **пехота** — шест пехотни дивизии по четири пехотни полка в дивизия. Всеки полк се състоеше от четири пехотни дружини и една возарска рота. Дружините имаха в състава си по четири пехотни роти; **кавалерия** — три конни бригади с по два полка в бригада, гвардейски конен дивизион и шест дивизионни конни дивизиона. Всеки полк в състава си имаше по четири ескадрона; **артилерия** — шест полски артилерийски полка с по три действуващи и едно резервно отделение[1], по три батареи в отделение, три планински артилерийски отделения по три батареи в отделение; **инженерни войски** — шест пионерни дружини, по една за всяка пехотна дивизия, с по две пионерни роти, едно сигнално отделение и парков взвод в дружина, телеграфен парк, понтонен парк, жп рота и паркова рота; **спомагателни войски** — шест возарски батальона, по един към всяка пехотна дивизия,

[1] Резервните отделения към артилерийските полкове за военно време развръщаха артилерийските полкове и отделения за резервната армия. Артилерийските полкове влизаха в състава на дивизиите — по един полк на дивизия.

с по две продоволствени возарски роти, една пехотна паркова рота и една артилерийска паркова рота; шест санитарни роти и шест санитарни транспорта, по един към всяка дивизия, и два артилерийски парка — РГК.

Войсковите учреждения на действуващата армия бяха шест дивизионни болници, главна етапна болница, няколко етапни лазарета, две подвижни артилерийски работилници, два подвижни артилерийски склада, едно конско депо, евакуационен комитет, главно продоволствено управление, няколко етапни комендантства, шест етапни жандармерийски полуроти, полева жандармерия в състав от шест полеви жандармерийски ескадрона, които се формират от жандармерията в княжеството.

Резервната армия за военно време беше самостоятелна. Тя беше отделна категория от въоръжените сили на княжеството. Състоеше се от 24 пехотни резервни полка с по 3 и 2 дружини в полк. Всяка дружина с по четири роти. Артилерията на резервната армия се формираше от резервните отделения към артилерийските полкове и някои формирования на крепостните батальони. Към резервната армия се формират артилерийски части в случай, че се възложат бойни задачи. Инженерните войски се състояха от шест отделни пионерни роти. Спомагателните войски и учреждения на резервната армия бяха шест возарски батальона с по една продоволствена, една паркова и една санитарна рота и санитарен транспорт, шест дивизионни болници, артилерийски парк, подвижна артилерийска работилница, шест продоволствени отделения. Частите на резервната армия се предвиждаше да се предават на действуващата армия или да се формират шест пехотни резервни дивизии.

Народното опълчение се състоеше от пехота, като от първи призив се формираха 24 опълченски дружини (във всяко полково военно окръжие по една). Всяка рота имаше по 160 до 250 опълченци. Опълченските дружини се мобилизираха веднага след тръгването на резервните полкове към бойното поле. От втори призив на народното опълчение се формираха също 24 опълченски дружини с по четири роти по 100—160 души в рота.

За военно време към действуващата армия се предвиждаше да се формират допълващи части и поделения. Допълващите части се формираха с част от кадъра на постоянните войски и от запаса на действуващата армия. Допълващи войски на действуващата армия се състояха от **пехота** — 24 допълващи дружини по пет роти в дружина, по една за всеки пехотен полк; **кавалерия** — шест кавалерийски ескадрона с по пет взвода, по един ескадрон за всеки конен полк; **артилерия** — шест полеви батареи по четири взвода в батарея. По една батарея за всеки артилерийски полк; **инженерни войски** — три допълващи пионерни роти. В случай, че допълващите части получат задача да формират отделни отряди или усилват и попълват действуващата армия, от тях се оставяше по една рота от допълващите дружини и по един взвод от допълващите батареи, ескадрони и роти, които развръщат отново съответните дружини, ескадрони, батареи и роти. Всяка допълваща пехотна рота имаше в състава си по 250 души, артилерийска батарея — 200 души, а конен ескадрон — 150 души.

Приложение 7

ОРГАНИЗАЦИЯ И ДИСЛОКАЦИЯ НА ПЕХОТНИТЕ ДИВИЗИИ В БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ КЪМ 1907 г.

Дивизии	Дислокация	Бригади	Дислокация	Полкове	Дислокация
1 пех. Софийска дивизия	София	1 бригада	София	1 пп	София
				6 пп	София
		2 бригада	София	16 пп	Ботевград
				25 пп	Царибród
2 пех. Тракийска дивизия	Пловдив	1 бригада	Пловдив	9 пп	Пловдив
				21 пп	Асеновград
		2 бригада	Пазарджик	27 и 28 пех. полк	Пазарджик и Лъжигpад (Карлово)
3 Балканска пех. дивизия	Сливен	1 бригада	Сливен	11 пп	Сливен
				32 пп	Н. Загора
		2 бригада	Ямбол	24 и 29 пп	Бургас и Елхово
4 пех. Преславска дивизия	Коларовград	1 бригада	Коларовград	7 пп	Коларовград (Шумен)
				19 пп	Силистра
		2 бригада	Варна	8 пп	Варна
				31 пп	Толбухин (Добрич)
5 пех. Дунавска дивизия	Русе	1 бригада	Русе	2 пп	Русе
				5 пп	Русе
		2 бригада	Търново	18 пп	Търново
				20 пп	Търново

Дивизии	Дислокация	Бригади	Дислокация	Полкове	Дислокация
6 пех. Бдинска дивизия	Враца	1 бригада	Видин	3 пп	Видин
				15 пп	Белоградчик
		2 бригада	Враца	35 пп	Враца
				36 пп	Оряхово
7 пех. Рилска дивизия	Ст. Димитрово	1 бригада	Кюстендил	13 пп	Кюстендил
				16 пп	Радомир
		2 бригада	Самоков	14 пп	Ст. Димитров (Дупница)
				22 пп	Самоков
8 пех. Тунджанска дивизия	Ст. Загора	1 бригада	Хасково	10 пп	Хасково
				30 пп	Марица (Симеоновград)
		2 бригада	Ст. Загора	12 пп	Ст. Загора
				23 пп	Казанлък
9 пех. Плевенска дивизия	Плевен	1 бригада	Плевен	4 пп	Плевен
				17 пп	Плевен
		2 бригада	Ловеч	33 пп	Свищов
				34 пп	Ловеч

БОЕН СЪСТАВ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ ПРЕЗ 1912 г. — ПРЕДИ ОБЯВЯВАНЕ НА МОБИЛИЗАЦИЯТА

Преди обявяване на мобилизацията 1912 г. българската армия се състоеше от свита на царя; военно министерство; три военноинспекционни области; девет пехотни дивизии; три конни бригади; три планински артилерийски полка; РГК; три крепостни батальони — РГК; една жп дружина; три пионерни дружини; телеграфна дружина; понтонна дружина; флот; едно военно училище; школа за запасни офицери; военна академия и ветеринарно подофицерско училище. Общата численост на армията беше 2891 офицер, 4204 свръхсрочни сержанти и 54 782 срочнослужащи войници и сержанти.

Военното министерство се състоеше от щаб на армията, канцелария на министерството, артилерийска инспекция, кавалерийска инспекция, административен отдел и главно интендантство, военносъдебен отдел, военен съвет и флотско отделение.

Щабът на армията беше в състав: оперативно отделение; мобилизационно отделение; канцелария на Генералния щаб и топографски институт. Оперативното отделение се състоеше от оперативна, разузнавателна, военни съобщения, информационно-цензурна и интендантска секция. Мобилизационното отделение се занимаваше с въпросите по подготовката и повикването на набора; попълването на армията със сержанти и войници; завеждането службата на запасните офицери; подготовката и преподготовката на запасните; разработването на мобилизационния план на армията и гражданските ведомства. Канцеларията на Генералния щаб се занимаваше с въпросите по организацията на армията; попълването с личен състав. Ръководеше дейността на военноучебните заведения и службата на граничните войски. Обработваше и издаваше различни военни материали и списания, като „Военен журнал", „Войнишка сбирка" и др. Завеждаше военноисторическата архива и библиотеката на военното министерство. Картографският институт извършваше всички геодезки, топографски и картографски работи, нужни на армията.

С обявяването на мобилизацията на армията Генералният щаб се реорганизираше в щаб на армията при главнокомандуващия.

Канцеларията на военното министерство се състоеше от началник на канцеларията, адютант на министъра, завеждащ пенсионната част, юрисконсулт, един офицер за специални поръчки, завеждащ архивата, преводчик, регистратор и архивар.

Артилерийската инспекция се състоеше от инспектор на артилерията, инспектор по въоръжението, техническа част, строево-домакинска част, крепостно-артилерийска част, артилерийски комитет, изпитателна комисия и артилерийски полигон. На инспектора на артилерията бяха подчинени всички артилерийски части, щабове и учреждения, които не влизаха в състава на дивизиите. Артилерийските части от състава на дивизиите му бяха подчинени само в учебно и техническо отношение. Инспекторът на артилерията ръководеше изработването на разни устави, наставления, положения и ръководства по всички направления на артилерийската служба, по осигуряването на армията с въоръжение, бойни припаси и тяхното съхраняване.

Инспекторът на въоръжението беше пръв помощник на инспектора на артилерията. Той ръководеше и отговаряше за правилното водене на отчет, съхранение и използуване на въоръжението и бойните припаси.

От техническата част се изработваха чертежи, задания и изпитания на различни видове оръжия и бойни припаси, които се изработват в държавната военна фабрика или се внасяха отвън.

Строево-домакинската част се занимаваше с въпросите по обучението и строевото снабдяване на артилерийските части и тяхното попълване с офицери, сержанти и войници. В строево-домакинската част се изработваха щатове и таблици за цялостното окомплектуване на артилерийските части в армията.

Крепостно-артилерийската част ръководеше цялостната дейност на крепостно-артилерийските батальони и брегова артилерия в армията.

Артилерийският комитет се състоеше от отговорни офицери в артилерийската инспекция и няколко командири на артилерийските части. Артилерийският комитет разглеждаше някои по-важни въпроси по въоръжението и артилерийската подготовка на частите. Въпросите за разглеждане в артилерийския комитет се внасяха от военния министър, инспектора на артилерията и всеки член на комитета чрез председателя, а такъв беше инспекторът на артилерията. За да може артилерийският комитет да взема решения, трябваше да присъствуват най-малко $^2/_3$ от членовете. Решенията на комитета влизаха в сила след утвърждаването им от министъра.

Изпитателната техническа комисия се занимаваше с въпросите по изпитването на оръжията и способите за стрелба. Тя се назначаваше със заповед на инспектора на артилерията. В нея влизаха артилерийски офицери от Софийския гарнизон.

Кавалерийската инспекция беше най-висша командна инспекция на кавалерийските части и съединения. Тя се състоеше от един инспектор на кавалерията и щаб в състав началник щаб, двама адютанти, един ветеринарен офицер и канцеларски персонал.

Военноинженерната инспекция имаше назначение да се грижи за правилното устройство, управление, мобилизация и използуване на инженерните войски в армията; да организира снабдяването на армията с инженерно имущество; да ръководи и изпълнява всички задачи по отбранителното строителство в страната; да поддържа в изправност фортификационните съоръжения в укрепените райони; да организира и ръководи строителството на нови и ремонта на старите казармени сгради. В съответствие с назначението военноинженерната инспекция се състоеше от фортификационно-строителна част, учебно-техническа част и адютантска част. Учебно-техническата част се занимаваше с всички въпроси по обучението, окомплектуването, мобилизацията и използуването на инженерните войски в мирно и военно време. В тази част се изработваха щатовете и таблиците на инженерните части и се организираше цялостното осигуряване на армията с инженерно имущество. Фортификационно-строителната част се занимаваше с въпросите по укрепването на определени райони и направления в страната; организираше извършването на укрепителните работи; изработваше планове за мобилизация на укрепените пунктове; организираше производството на строителните материали, необходими за укрепяването; организираше строителството, поддържането и разпределението между частите на армията на казармените сгради. Адютантската част се

състоеше от един адютант, един архивар, писар и разсилния на инспекцията. В адютантската част се водеше цялата преписка на военноинженерната инспекция.

Военният съвет беше съвещателен орган на военния министър. Във военния съвет се разглеждаха всички по-важни въпроси по строителството на армията, внесени по решение на военния министър. Решенията на военния съвет бяха задължителни за всички органи, части и съединения в армията само след утвърждаването им от военния министър. Военният съвет имаше извънреден, пълен и частичен състав. Извънредният състав се председателствуваше от военния министър и в него влизаха всички началници на отдели от военното министерство, инспекторите на всички родове войски, постоянните членове на военния съвет[1], генералите от свитата на царя, началниците на дивизиите. Пълният състав на военния съвет се състоеше от председател и 13 членове. Председател беше военният министър, а членове — началник щаба на армията, началниците на административния и съдебния отдел и канцеларията на министерството, инспекторите на родовете войски и един от генерал-адютантите на царя. Частичният състав на съвета се състоеше от четири постоянни членове на съвета и началника или инспектора на този отдел или род войска, за когото се касае непосредствено разглежданият въпрос.

Управлението на военноинспекционната област се състоеше от началник на областта и щаб. Щабът на военноинспекционната област беше в състав началник щаб, началник на артилерията, инженер, интендант, лекар, старши адютант, помощник на интенданта и необходимото число чиновници и канцеларски персонал според нуждата и бюджета на военното министерство.

Военноинспекционните области представляваха отделни управления (щабове), които ръководеха цялостната дейност на войските, управленията и учрежденията, дислоцирани на територията на областта.[2] Управлението на военноинспекционната област ръководеше цялостната дейност на войските — бойната и мобилизационната готовност на съединенията, частите и учрежденията, отчета на личния състав, въпросите по преминаването на службата на офицерите, сержантите и войниците, битовото устройство на частите, снабдяването с продоволствие и фураж, производството на наборите и разпределението им по части и родове войски, водене на запасните и всички средства в народното стопанство, необходими на армията за военно време, мобилизацията на запасните, конете и другите средства от народното стопанство, разквартируването на войските, комендантската служба и обществената безопасност на територията на областта.

Управленията на пехотните дивизии имаха двояко назначение — от една страна, да ръководят цялостната дейност на подчинените им войскови части и от друга, да изпълняват задачи като управления на дивизионни области в определената територия на дивизионната област. Началникът и щабът на дивизията бяха същевременно началник и щаб на дивизионната област. При излизането на дивизията от района на дивизионната област за изпълнение на бойни задачи за началник на областта се назначаваше друг офицер. За военно време от управлението

---

[1] Постоянните членове на съвета се назначаваха от военния министър измежду най-старшите началници на армията.

[2] 1 военноинспекционната област се състоеше от 1 Софийска, 6 Бдинска и 7 Рилска дивизионна област с щаб в София. 2 военноинспекционна област се състоеше от 2 Тракийска, 3 Балканска и 8 Тунджанска дивизионна област с щаб в Стара Загора. 3 военноинспекционна област се състоеше от 4 Преславска, 5 Дунавска и 9 Плевенска дивизионна област с щаб в Русе.

На дивизията се отделяха офицери, които заедно със запасни формираха отделно управление на дивизионната област.

В управлението на дивизията се подготвяха и решаваха следните по-важни задачи: попълването на частите с личен състав; възпитанието на личния състав, бойната подготовка и бойната готовност на войските от състава на дивизията; продоволственото осигуряване и битовото устройство на войските; проверката и производството на наборите, разпределението им по родове войски и части; водене на отчета на запасните в района на областта и извършване периодична проверка на запаса; мобилизация на запасните, конете и други средства от района на областта; организиране медико-санитарното осигуряване на войските и др.

За изпълнение на горните задачи управлението на дивизията се състоеше от един началник на дивизията и щаб. Щабът на дивизията беше в състав началник щаб на дивизията, един старши адютант, един младши адютант, дивизионен интендант, дивизионен лекар, дивизионен инженер, един архивар и канцеларски персонал. Старши адютантът разработваше и докладваше на началник щаба всички въпроси по бойната и мобилизационната готовност на дивизията, бойната подготовка на частите, отчета на личния състав във войските и в запаса и др. Младши адютантът завеждаше всички имущества, финансовите средства и библиотеката на дивизията. Младши адютантът беше фактически помощник на интенданта на дивизията. Всички въпроси, отнасящи се до дейността на управлението на дивизионната област в мирно и във военно време, се водеха от отделно деловодство в щаба на дивизията.

Управленията на бригадите бяха предимно строеви управления. Те се грижеха главно за бойната подготовка на войските, отчета на личния състав, стопанското и битовото устройство на частите, продоволственото състояние и мобилизационната им готовност. В някои случаи им се възлагаха задачи и по производството на наборите, водене отчета на запасните, конете и обоза и проверката им. Управлението на бригадата се състоеше от командир на бригадата и щаб. Щабът на бригадата беше в състав: началник щаба, един старши адютант и един младши адютант, бригаден лекар и канцеларски персонал. Старши адютантът отговаряше за всички въпроси по бойната подготовка, строевата част, военносъдебната част и пялата архива в щаба на бригадата. Младши адютантът отговаряше за всички въпроси по материално-техническото и финансовото осигуряване на бригадата. Фактически той беше интендант на бригадата.

Управлението на полка се състоеше от командира на полка и щаб. Командирът на полка ръководеше изпълнението на задачите по преминаването на службата на личния състав на полка; обучението и бойната подготовка на полка; цялостното стопанско и битово устройство на полка; продоволственото и финансовото състояние на полка. Щабът на полка беше в състав един полкови адютант, завеждащ домакинството на полка, полкови ковчежник, завеждащ оръжието, командир на нестроевата рота, един старши и един младши полкови лекар, деловодител, полкови ключар, старши оръжейник, обозен сержант (завеждащ материалната част на полка), квартирмайстор (завеждащ казарменния фонд и квартирноексплоатационното имущество), капелмайстор и канцеларски персонал.

Командуването на дружината се състоеше от командир на дружината, един адютант, който се назначаваше със заповед по полка измежду младшите офицери в дружината, и дружинен фелдшер.

Управленията на полковите военни окръжия бяха териториални управления. Те изпълняваха задачите по попълването на армията с новобранци, водене точен отчет на запасните, конете, каруците, конското снаряжение и други материали в народното стопанство, имащи отношение към мобилизационната готовност на войските; мобилизацията и доставянето на частите на запасни, коне, каруци и други материали от народното стопанство. Управленията на полковите окръжия се състояха от един началник на полково окръжие — офицер, един деловодител и канцеларски персонал — военнаемни и войници.

Флотът имаше назначение да съдействува на армията по охраната и отбраната на морската и дунавската ни граница. На флота беше възложена и задачата по морската и речно-бреговата полицейска и погранична служба. За изпълнението на горните задачи флотът беше организиран по следния начин: управление на флота, плаващ отряд, морска част и Дунавска флотилия.

Управлението на флота се осъществяваше от един началник на флота с ранг началник на дивизия и щаб на флота. Щабът на флота беше в състав началник щаб на флота, старши адютант, младши адютант, интендант на флота, помощник на интенданта, началник на техническото отделение, инженер-електротехник, инженер-корабостроител, счетоводител, старши лекар и канцеларски персонал. Плаващият персонал се състоеше от началник на отряда, щаб на отряда и няколко бойни кораба. Морската част се състоеше от щаб, учебния кораб „Надежда", подвижната морска минна отбрана, минната част във Варна с минното училище, едно портово капитанство (пристанище), машинното училище, една пристанищна (портова) рота, ремонтна работилница, санитарна част и портови магазин. Управлението на морската част беше в състав началник морската част, интендант, адютант, ковчежник, счетоводител, лекар, завеждащ оръжието, старши механик, младши лекар, капелмайстор и канцеларски персонал.

Дунавската флотилия се състоеше от няколко бойни канонерки, няколко транспортни кораба, подвижна речна минна отбрана с подвижни минни станции в Силистра, Русе, Видин и други дунавски градове. Минната част в Русе с всички средства за неподвижна отбрана. Портовото капитанство с всички средства за поддържане и осигуряване на плавателните бойни и транспортни кораби, една портова рота, огнярско училище, санитарна част, работилница и портови магазин. Съставът на управлението на Дунавската флотилия беше идентично с това на морската част.

Приложение 9

БОЕН СЪСТАВ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ ПРЕЗ ВОЙНАТА С ТУРЦИЯ 1912 г.

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / волове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
Щаб на дейст. армия	180	106	19	7					
Гл. тилово у-ние	138	83	27	—					
1 АРМИЯ									
Щаб	147	70	9	2					
Тилово у-ние	264	65	21						
1 арм. телегр. полурота	300	43	24						
1 арм. колоезд. рота	148	8	4			2	140		
1 арм. инж. парк	178	7/136	70						
1 арм. арт. р-ца	90	1/72	28						
1 арм. дезинф. отряд	28	10	5						
1 арм. вет. лазарет	78	15	5						
1 арм. страж. рота	123	10	4						
1 арм. страж. е-н	103	121	9						
Всичко:	1459	350/208	179	2	—	2	140	—	—
1 Соф. дивизия									
Щаб на дивизията	89	44	8	1					
Щаб на 1 бригада	28	15	1						
1 Софийски полк	4698	372	67					4	
6 Търновски полк	4899	469	68					4	
Щаб на 2 бригада	29	17	1						
37 пехотен полк	4902	373	70					4	
38 пехотен полк	4729	370	68					4	
4 сс арт. полк[1]	1192	967	57						24
4 не сс ап	1111	825	58						36
1 пион. дружина	630	145	49						
1 д. огн. парк	468	575	324						
1 д. инт. рота	270	7/8	6						
1 д. прод. трансп.	629	20/1346	661						
1 д. лазарет	522	91	44						
1 пол. болница	117	6/70	37						
2 пол. болница	115	7/68	36						
3 пол. болница	103	7/70	37						
4 пол. болница	105	7/70	37						
1 полуподв. болница	113	7/60	32						
2 полуподв. болница	114	8/56	31						
1 д. страж. взвод	61	5	2						
1 д. страж. конен взвод	51	51	5						
Всичко:	25 276	4431 / 1880	1699	1				16	60
6 Бдинска дивизия[1]	23 597	4483 / 1750	1743	1				16	36
10 Сборна дивизия[2]	23 692	3799 / 1234	1320	1				16	48
7 Рилска дивизия									
Щаб на дивизията	106	56	8	1					
Щаб на 1 бригада	31	18	1						
13 Рилски полк	4935	740	70	—	—	—	—	4	—
26 Пернишки полк	4741	620	62	—	—	—	—	4	—
Щаб на 2 бригада	27	14	1						
14 Македонски полк	4947	626	63						
22 Тракийски полк	4978	622	52						
Щаб на 3 бригада	27	14	1						
49 полк	4628	530	53						
50 полк	5087	540	55						
7 сс ап	1709	1858	69						
7 не сс ап	1083	936	18						
7 пион. дружина	1091	262	77						
7 див. огнестр. полк	773	1158	507						
7 див. инт. рота	447	14/8	4						
7 див. продов. транспорт	1039	6/2050	1000						
7 див. лазарет	522	91	44						
1 полева б-ца	126	14/56	31						
2 „ „	127	14/56	31						
3 „ „	124	14/56	31						
4 „ „	123	14/56	31						
5 „ „	128	14/56	31						
6 „ „	123	14/56	31						

[1] Без 3 арт. отд., което е в състава на 10 арт. полк.

[1] Същият състав и организация както 1 Софийска дивизия с изключение на един не сс ап.

[2] Същият състав и организация както 6 Бдинска дивизия с тая разлика, че ап е с две отд. 48 оръдия и няма двете полуподв. б-ци. Див. трансп. е с волове.

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / волове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
1 полуподвиж. б-ца	150	16 / 68	37						
2 полуподв. б-ца	150	16 / 68	37						
7 див. стрж. взвод	61	5	2						
7 див. стрж. конен взвод	51	45	2						
Всичко:	37 335	8271 / 2530	2369	1	—	—	—	24	72
Конна дивизия									
Щаб на конната дивизия	9	11	2	—	—	—	—	—	—
Гвардейски конен полк	538	487	29	—	—	—	—	—	—
Щаб на 1 кбр	6	5	1	—	—	—	—	—	—
1 конен полк	720	671	36	—	—	—	—	4	
2 конен полк	532	565	36	—	—	—	—	4	
5 конен полк	542	520	29	—	—	—	—	—	
Армейски части									
1 пл. арт. полк	3211	1782 / 42	48	—	—	—	—	46	
2 пл. арт. полк	4615	2065 / 12	6	—	—	—	—	54	
1 сс гауб. отделение	721	419 / 72	33	—	—	—	—	12	
1 не сс гауб. отделение	550	7	2	—	—	—	—	12	
Софийски креп. батальон	3308	411 / 604	162	—	—	—	—	84	
Видински креп. батальон	1396	148	29	—	—	—	—	88	
Жл дружина	1429	64	10	—	3	—	—	—	
Въздухоп. парк[1]	131	75	33	—	*	—	—	—	
Прожекторно отделение	77	33	7	—	—	—	—	—	
Инж. р-ца и склад	124	—	—	—	—	—	—	—	
Автомоб. отделение	127	—	—	12	—	—	—	—	
Телеграфен парк	511	111	31	—	—	—	—	—	
Радиотелеграфна станция	51	15	7	—	—	—	—	—	
Софийски арт. арсенал	154	5 / 16	8	—	—	—	—	—	

[1] Въздухоплавателният парк има 1 самолет и 2 балона.

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / волове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
1 подв. арт. р-ца	91	1 / 72	28	—	—	—	—	—	—
2 подв. арт. р-ца	45	1 / 36	18	—	—	—	—	—	—
Шуменска арт. р-ца	71	2 / 6	4	—	—	—	—	—	—
1 базисен огнестр. склад	144								
2 „ „ „	142								
3 „ „ „	147								
1 междинен огнестр. склад	99								
2 „ „ „	100								
3 „ „ „	102								
10 броя разход. огнестр. складове	928	0 / 80	44						
Базисен магазин	47								
Междинен магазин	40								
Разходен магазин — за 1 и 10 дивизия	11								
Разходен магазин — за 3 дивизия	11								
Разход. магазин — за 7 дивизия	11								
Опълчение									
1 Соф. див. област									
А. I призив									
1 дружина	706	9	4						
6 дружина	1149	9	4						
16 дружина	1063	9	4						
25 дружина	1022	9	4						
Б. II призив									
1 дружина	440	5	2						
6 дружина	1107	9	4						
16 дружина	1207	9	4						
25 дружина	1194	9	4						
6. Бдинска див. област									
А. I призив									
3 дружина	979	9	4						
15 дружина	537	9	4						

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / волове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
25 дружина	742	9	4						
36 дружина	466	5	2						
Б. II призив									
3 дружина	664	9	4						
15 дружина	604	5	2						
25 дружина	533	5	2						
36 дружина	644	5	2						
7 Рилска див. област									
А. I призив									
13 дружина	979	9	4						
14 дружина	965	9	4						
22 дружина	794	9	4						
26 дружина	957	9	4						
Б. II призив									
13 дружини	441	5	2						
14 дружина	812	9	4						
22 дружина	746	5	2						
26 дружина	509	5	2						
Всичко опълчение:	19 260	184	80	—	—	—	—	—	—
Допълващи части									
1 Соф. див. област									
1 доп. дружина	1028	8	4						
6 доп. дружина	1248	12	6						
16 доп. дружина	1055	8	4						
25 доп. дружина	1711	8	4						
4 доп. батарея	653	39	2						
Доп. бат. за креп. б-и	299								
Гв. доп. ескадрон	152								
1 доп. ескадрон	132								
1 пионерна доп. рота	242								
Жп доп. полурота	547								
Телеграфна полурота	318								

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / волове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
6 Бдинска дивиз. област									
3 доп. дружина	835	8	4						
15 доп. дружина	900	8	4						
25 доп. дружина	1127	8	4						
36 доп. дружина	1236	8	4						
2 доп. батарея	379	112	4						
1 доп. пл. батарея	130	98							
Доп. бат. Вид. креп. бат.	64								
2 допълн. ескадрон	109								
7 Рилска дивиз. област									
13 доп. дружина	679	4	2						
14 доп. дружина	1288	8	2						
22 доп. дружина	935	8	2						
26 доп. дружина	858	4	2						
7 доп. батарея	223	76	1						
2 доп. пл. бат.	280	11	1						
5 доп. ескадрон	90								
Всичко доп. части 1 А:	16 336	428	46						
2 АРМИЯ									
Щаб на армията	235	78	12	1					
Тилово управление	253	65	21						
2 арм. телегр. полурота	305	67	30						
2 арм. колоезд. рота	63	10	4	—	—	—	61		
2 арм. инж. парк	143	108	50						
2 арм. подв. арт. р-ца	45	1/36	17						
2 арм. ветер. лазарет	78	15	5						
2 арм. стражарска рота	113	3	1						
2 арм. страж. ескадрон	92	90	1						
Всичко:	1327	437	141	1	—	—	61	—	—
		36							
2 Тракийска дивизия									
А. Родопски отряд									
Щаб на отряда	101	52	8						
Щаб на 1 бригада	31	15	1						

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / полове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
21 Средногорски полк	4973	846	82	—	—	—	—	4	
Щаб на 3 бригада	34	19	1						
27 Чепински полк	4482	782	63	—	—	—	—	4	
39 полк	4794	554	43	—	—	—	—	4	
9 Пловдивски полк	4860	762	65	—	—	—	—	4	
3 арт. отд. от 3 ап	563	495	—	—	—	—	—	—	12
2 пионерна дружина	811	225	65						
2 див. огнестр. парк	235	308	152						
2 див. инт. рота	333	17/8	8						
2 див. прод. транспорт	606	19 1026	485						
2 див. лазарет	524	70	30						
Полеви болници (4)	129	22 56	35						
Полуподв. б-ца (2)	139	22 60	38						
2 див. страж. взв.	41	7	1						
2 див. страж. конен взвод	28	32	3						
Всичко в Родопския отряд:	23 190	4365 / 1346	1219	—	—	—	—	16	12
Б. Хасковски отряд									
Щаб на отряда (2 бригада)	42	25	4						
28 Стремски полк	4812	368	68	—	—	—	—	4	
40 полк	4253	385	68					4	
3 сс арт. полк	1200	1029	57						24
1/2 пион. рота	285	38	12						
Бриг. огнест. парк	306	449	201						
Бр. интенд. полурота	164	3/6	3						
Бр. продов. трансп.	352	7/347	229						
Бр. лазарет	187	44	21						
5 полева болница	130	14 56	33						
6 полева болница	130	14/56	33						
Всичко в Хасковски отряд:	11 861	2368 / 665	729	—	—	—	—	8	24
3 н. сс ап	1107	783	58						36
Всичко във 2 див.:	36 158	7524 / 2011	2006					24	72

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / полове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
3 Балканска дивизия									
Щаб на дивизията	88	48	10	1					
Щаб на 1 бригада	29	16	1	1					
11 Сливенски полк	4851	296	46		—	—	—	4	
24 Черноморски полк	4484	408	53	—	—	—	—	4	
Щаб на 2 бригада	28	16	1						
29 Ямболски полк	4534	381	66		—	—	—	4	
32 Загорски полк	4932	469/6	67/3	—	—	—	—	4	
Щаб на 3 бригада	28	15	1						
41 полк	4879	396	54					4	
42 полк	4846	341	43					4	
6 сс ап	1720	1460	86						36
6 не сс ап	913	701	42						36
3 пион. дружина	1024	254	91						
3 див. огнестр. парк	765	1133	521						
3 див. инт. рота	480	4/16	15						
3 див. прод. транспорт	770	19/1426	616						
3 див. лазарет	528	73	35						
Полеви болници (6)	116	7/58	30						
Полуподв. болници (2)	120	22/46	31						
Див. ап. взвод	61	5	2						
Дов. ап. конен взвод	51	61	5						
Всичко в 3 Балканска дивизия:	36 036	6176 / 1850	1985	2	—	—	—	24	72
8 Тунджанска дивизия[1]	35 473	6669 / 1969	2271	1	—	—	—	24	72
2 конна бригада									
Щаб на бригадата	7	7	1						
3 конен полк	762	618	36	—	—	—	—	4	—
6 конен полк	511	494	29					—	
4 конен полк	789	789	36					4	
7 конен полк	514	520	—						
Всичко в конницата:	2583	2428	102					8	

[1] 8 Тунджанска дивизия има същия състав и организация както 3 Балканска дивизия.

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / волове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
Армейски части									
3 пл. арт. полк[1]	3522	2472 / 160	81		1				46
2 сс гауб. отделение .	805	502	24						12
2 не сс гауб. отделение	496	78/308	10						12
Базисен магазин . . .	47								
1 Междинен магазин .	40								
2 Междинен магазин .	40								
Разходни магазини (4)	11								
Всичко в арм. части:	4994	2952 / 468	115						70
Опълчение									
2 Тракийска дивиз. област									
А. I призив									
9 дружина	849	9	4						
21 „	646	5	2						
27 „	847	9	4						
28 „	1082	9	4						
Б. II призив									
9 дружина	969	9	4						
21 „	524	5	2						
27 „	604	5	2						
28 „	645	5	2						
3 Балканска дивиз. област									
А. I призив									
11 дружина	1020	9	1						
24 „	1098	9	1						
29 „	1123	9	1						
32 „	1169	9	1						

[1] Без едно отделение, което е към Родопския отряд.

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / волове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
Б. II призив									
11 дружина	810	9	1						
24 „	964	9	1						
29 „	945	9	1						
32 „	965	9	1						
8 Тунджанска дивиз. област									
А. I призив									
10 дружина	630								
12 „	581								
23 „	610								
30 „	598								
II призив									
10 дружина	432								
12 „	482								
23 „	452								
30 „	469								
Всичко в опълчението:	18 593	128	32						
Допълващи части									
2 Тракийска дивиз. област									
9 доп. дружина . . .	1175	8	4						
21 „ „	4389	8	4						
27 „ „	1478	8	4						
28 „ „	662	4	2						
3 доп. батарея	433	40	—						
3 доп. пл. батарея . .	101	36	—						
3 доп. ескадрон . . .	242	2	1						
3 Балканска дивиз. област									
11 доп. дружина	1248	8	4						
24 „ „	1429	8	4						

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / полове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
29 доп. дружина	1075	8	4						
32 „ „	1309	8	4						
6 доп. батарея	704	81	2						
4 доп. ескадрон	93	—	—						
7 доп. ескадрон	104	—	—						
2 доп. пионерна рота	325	—	—						
8 Тунджанска див. област									
10 доп. дружина	1507	8	4						
12 „ „	2082	8	4						
23 „ „	2513	8	4						
30 „ „	2982	8	4						
8 доп. батарея	490	97	2						
6 доп. ескадрон	230	2	1						
Всичко в доп. части:	25 573	350	52						
Временни тилови транспорти									
Старозагорски	1000	0 2000	1000						
Новозагорски	1000	1/2000	1000						
Ямболски	1000	0/2000	1000						
Чирпански	1000	0 2000	1000						
Търновосеймански	1000	0 2000	1000						
Радиевски	1000	0 2000	1000						
Транспорт за кон. див.	155	25/436	228						
Всичко във врем. транспорти:	6155	25 12436	6228						
3 АРМИЯ									
Щаб на армията	150	75	12	1					
Тилово управление	264	65	21						
3 арм. телеграфна рота	297	72	26						
3 арм. колоез. рота	75	16	8	—	—	—	66		
3 арм. инт. парк	177	7/136	68						
Санитарен отряд	28	2	1						
3 арм. ветер. лазарет	78	15	5						
3 арм. стражарска рота	122	10	4						
3 арм. страж. ескадрон	103	121	9						
Всичко:	1295	383/136	154	1	—	—	66		

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / полове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
4 Преславска дивизия									
Щаб на дивизията	88	52	12	2					
Щаб на 1 бригада	29	16	2					4	
7 Преславски полк	4783	378	98					4	
19 Шуменски полк	4844	330	94						
Щаб на 2 бригада	30	12	2	—	—	2		4	
8 Приморски полк	4790	425 12	105					4	
31 Варненски полк	4512	386/12	85						
Щаб на 3 бригада	27	15	1					4	
43 полк	4787	403	68	—	—	—	—	4	
44 полк	4776	433	98						-36
5 сс ап	1732	1452	86						36
5 не сс ап	1123	820	62						
4 пион. дружина	1018	251	77						
4 див. огнест. парк	771	1272/523	—	—	—	2	—	—	—
4 див. инт. рота	451	108	40						
4 див. прод. транспорт	892	1591	758						
4 див. лазарет	479	124	59						
Полеви болници (6)	120	18 54	35						
Полуподв. болници (2)	130	25 66	44						
4 див. страж. взвод	61	5	2						
4 див. страж. кон. взв.	51	61	5						
Всичко 4 див:	36 152	8259 / 981	1918	2	—	4	—	24	72
5 Дунавска дивизия[1]	30 758	8137 540	2241	3	—	—	5	24	72
9 Плевенска дивизия[1]	34 690	6233 / 2080	2096	1	—	—	—	24	72
Конница									
Щаб 3 кбр	7	7	1						
8 конен полк	462	470	25						
9 конен полк	504	511	29						
10 конен полк	578	532	29						
Армейски части									
3 сс гауб. отдел.	675	511	36						
3 не сс гауб. отдел	546	450	36						

[1] По организация са както 4 Преславска дивизия.

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / волове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
Шуменски креп. батальон	2384	160	—						
Понтонна дружина . .	638	354	72						
Базисен огнестр. склад .	140	—							
Междинен огнестр. склад	100	12							
Междинен огнестр. склад	98	12							
Базисен магазин	47								
Междинен магазин . .	40		4						
Междинен магазин . .	40		4						
Разходен магазин (3) .	11								
Опълчение									
4 дивиз. област									
I призив									
7 дружина	821	9	4						
8 „	1954	9	4						
19 „	869	9	4						
31 „	871	9	4						
II призив									
7 дружина	616	5	2						
8 „	175	2	1						
19 „	165	2	1						
31 „	505	4	2						
5 дивиз. област									
I призив									
2 дружина	881	9	4						
5 дружина	1031	9	4						
18 „	1031	9	4						
20 „	1031	9	4						
II призив									
2 дружина	585	4	2						
5 „	731	8	4						
18 „	835	8	4						
20 „	795	8	4						

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / волове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
9 див. област									
I призив									
4 дружина	826	9	4						
17 „	1031	9	4						
33 „	1031	9	4						
34 „	1031	9	4						
II призив									
4 дружина	517	5	2						
17 дружина	354	5	2						
33 „	673	5	2						
34 „	377	5	2						
Допълващи части									
4 див. област									
7 допъл. дружина . .	1700	8	4						
8 доп. дружина . . .	1171	8	4						
19 „ „ . . .	673	4	2						
31 „ „	1248	8	4						
5 доп. полева батарея	624	328	2						
Шуменска доп. креп. б-я	752	132	2						
8 доп. ескадрон	152								
10 доп. ескадрон . . .	120								
3 доп. пион. рота . . .	164								
5 дивиз. област									
2 доп. дружина . . .	1248	3	3						
5 доп. дружина . . .	376	2	1						
18 „ „	666	4	2						
20 „ „	917	8	4						
1 полева батарея . . .	81	33	1						
9 доп. екскадрон . . .	133								
9 дивиз. област									
4 доп. дружина	354	2	1						
17 „ „	540	2	1						

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / волове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
33 доп. дружина	323	2	1						
34 „ „	218	2	1						
9 доп. полева батарея	305	85	2						
Понтонна полурота	256	2	1						
Флот									
Щаб на флота	36								
Подвижна отбрана (крайцер, три миноносеца, плаващи мини и брегова команда)	432								
Неподвижна отбрана (минна част, бр. батарея), портово капитанство (портова рота)	1009								
Арсенал и съоръжения в Варна и Русе	288								
Дунавска част	420								
Всичко във флота:	2185			—	—	—	—	—	—
Македоно-Одринско опълчение									
Щаб на опълчението	52	20	2						
1 бригада	4520	353/10	9						
2 бригада	3679	336 20	13						
3 бригада	4004	279/22	—						
Пионерна полурота	87	4	29						
Огнестрелен парк	120	59/61	190						
Продоволствен трансп.	275	145/387	3						
Интендантска рота	116	12	—						
Страж. пех. взвод	81	2	5						
Санитарен лазарет	79	13	4						
Доброволци „на Герджиков"	101	20							
Добров. на Чакаларов	150								
Добров. на Стефан Калфа	280								
Добров. на Ботушанов	370								
Добров. на Черноеев	140								
Добров. на Шишманов	150								
Всичко в Македоно-Одринското опълчение	14 204	1249/500	263	—	—	—	—	—	—

Наименование на частите и съединенията	Хора	Коне / волове	Каруци	Автомобили: леки	Автомобили: товарни	Мотоциклети	Велосипеди	Картечници	Оръдия
Всичко									
1 военно инспекц. област	132 210	29 060 / 8542	7957	25	3	2	140	87	512
2 „ „ „	122 726	26 311 / 18 770	12 848	4			61	80	286
3 „ „ „	111 363	26 030 / 3737	6675	7			75	72	318
Македоно-Одринското опълчение	14 204	1249 / 500	263	—	—	—	—	—	—
Допълващи части	53 927	1411	134	—	—	—	—	—	—
Народно опълчение	56 589	481	188	—	—	—	—	—	—
Всичко мобилизирано (без гран. части и новия набор)	491 019	84 552 / 31 549	28 065	36	3	2	276	239	1116
Гранични части	14 424	321	—	—	—	—	—	—	—
набори 1912 и 1913 г.	94 526	—	—	—	—	—	—	—	—
Всичко	599 969	116 422	28 065	36	3	2	276	239	1116

Приложение 10

БОЕН СЪСТАВ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ КЪМ 16. VI. 1913 г.

Наименование на частите	Хора	Пушки	Оръдия	Коне
Обща главна квартира	1204	—	—	896
1 армия				
Щаб на армията	713			301
5 пех. дивизия	20 097	18 680	48	4352
9 пех. дивизия	26 740	22 284	32	4245
Отделна бригада	9139	5782	28	1307
	56689	46746	108	10205
2 армия				
Щаб на армията	713			301
6 пех. дивизия	27 074	16 582	36	7677
11 пех. дивизия	24 399	20 110	68	4119
3 пех. див. (две бригади)	22 615	19 059	69	4507
1/10 бригада	10 430	8100	12	1335
Драмска бригада	8583	6945	18	1883
Серска бригада	8336	6829	8	1552
	102 150	77625	211	21374
3 армия				
Щаб на армията	713			301
1 пех. див. (две бригади)	26 931	16 560	60	7600
13 пех. дивизия	14 517	12 527	60	2160
Кон. див. (1, 2, 7 и гв. к п)	1745			2156
	43906	29087	120	12217
4 армия				
Щаб на армията	713			307
7 пех. дивизия	29 551	26 982	66	8075
8 пех. дивизия	32 040	24 066	60	6511
2 пех. дивизия	28 050	24 590	72	8622
1/3 бригада	9341	920	12	2200
Македоно-Одр. опълчение	16 632	12 950	—	4570
	116327	89508	210	30285
5 армия				
Щаб на армията	173			301
4 пех. дивизия	33 282	29 457	72	6620
12 пех. дивизия	16 170	13 567	34	2373
Одринска бригада	8040	6000	—	—
10 пех. див. (2/10 бригада)	10 600	8200	12	1842
	68265	57224	118	11136

Наименование на частите	Хора	Пушки	Оръдия	Коне
Други части				
опълч. друж. I призив (28)	34 784	21 350	—	570
опълч. „ II призив (36)	35 470	31 942	—	700
3 конен полк.	793	—	—	725
4 конен полк.	672	—	—	450
5 конен полк.	351	—	—	353
6 конен полк.	533	—	—	445
9 конен полк.	505	—	—	460
10 конен полк.	609	—	—	564
к. страж. взвод (11)	1224	605	—	—
пеши страж. взвод (11)	1131	660	—	—
конни доп. ескадрон (11)	1111	—	—	—
пеши доп. ескадрон (11)	2211	2190	—	—
Планинска артилерия	6683	—	146	3681
Полеви гаубици	3201	—	66	2493
Креп. арт. — Одрин	3600	—	114	—
Креп. арт. в укр. пункт	2550	—	145	—
Понтонна дружина	641	—	—	354
Жп дружина	1848	—	—	116
Телеграфен парк	511	—	—	117
Флот	1550	1 кръстосвач и 6 миноносеца		
Аеропланно отделение	13	три самолета		
Гранични части	14 424	13 779	321	—
Всичко:	500 491	378 996	1228	97 456

В хода на Междусъюзническата война не бяха формирани или разформирани части и съединения.

Приложение II

СВЕДЕНИЕ

за числеността на войската към 1. IX. 1912 г. според развръщането и щатовете за военно време от 1910 г.

Наименование на формированията	Хора				Коне				
	офицери	чиновници	сержанти и редници	всичко	ездитни	впрегателни	товарни	Волове	Коли
Обща гл. квартира	52	36	230	318	97	92	—	—	39
Гл. квартири на три армии . . .	153	72	567	792	237	204	—	—	99
Девет пех. дивизии	7839	414	319 932	328 185	8541	38 245	10 080	17 550	18 963
Части извън състава на дивизиите									
Конница	271	—	6407	6678	4561	752	26	—	352
Пл. артилерия. .	189	14	9974	10 177	602	—	5686	—	—
Полска гауб. арт.	68	6	3578	3652	526	2646	—	—	378
Креп. артилерия .	278	6	10 404	10 688	413	180	—	9374	4125
Инж. войски . .	61	8	2793	2862	65	794	47	—	176
Флот	76	115	1960	2151	—	—	—	—	—
Военностражарски части	6	—	810	816	372	—	—	—	—
Опълч. дружини .	1224	—	77 040	78 264	720	576	—	—	288
Допълващи войски	1373	—	53 086	54 459	1611	1196	204	—	274
Гранични войски	83	—	14 910	14 993	84	237	187	—	—
Всичко:	11 673	671	501 691	514 035	17 829	44 922	16 230	26 924	24 755
					78 981				

СВЕД
за запаса по набори и дивизи

Набори	Има в дивизион				
	1	2	3	4	5
Народно опълчение					
II призив					
Набор 1886 г.	1782/21	1752/51	1206/88	1650/751	1734/157
„ 1887 г.	1844/34	1541/126	1044/94	1399/543	1550/210
Всичко II призив	3626/55	3293/177	2250/182	3049/1294	3284/367
I призив					
Набор 1888 г.	1586/25	1397/48	1583/116	1819/460	1420/70
„ 1889 „	1612/17	1738/57	1536/73	1379/382	1471/80
„ 1890 „	1862/39	1878/80	1647/99	1559/689	1630/211
„ 1891 „	1916/32	1950/55	1662/153	1714/592	1447/133
„ 1892 „	341/0	223	220/6	252/42	413/3
Всичко I призив	7317/113	7188/240	6648/447	6723/2165	6381/497
Всичко нар. опълчение	10 943/168	10 479/417	8898/629	9772/3459	9665/864
Действ. армия					
Набор 1892 г.	1432/19	1421/63	1596/177	1424/424	1039/87
„ 1893 „	2427/23	2081/68	2258/204	2397/876	1596/116
„ 1894 „	1746/38	1912/71	1912/168	1614/640	1801/173
„ 1895 „	2105/35	2148/71	2102/191	1843/630	1917/153
„ 1896 „	1928/33	2069/95	1757/135	1631/485	2145/155
„ 1897 „	1744/19	1675/123	1849/136	1885/525	1861/141
„ 1898 „	1844/33	2124/102	2330/145	2071/681	2044/178
„ 1899 „	1918/19	2586/63	2367/163	1627/502	2510/190
„ 1900 „	1761/22	2883/116	2578/150	1720/380	2410/137
„ 1901 „	1811/10	2456/19	2451/51	1774/200	2255/115
„ 1902 „	2146/10	2747/66	2942/0	1774	2057/16
„ 1903 „	2077/3	2681/66	2855	2506	2440/37
„ 1904 „	2495/5	2915/85	3398	2966	2898/0
„ 1905 „	3335/2	4135/85	3881	3594	3496/2
„ 1906 „	4371/0	4954/156	5005	4572	5286
„ 1907 „	3808/1	3788/117	3655/1	3988	3023
„ 1908 „	2749/2	3218/119	3287/1	3245	2652
„ 1909 „	2279	2266/86	2037	2228	1997
„ 1910 „	—	44/133	1	—	—
Всичко дейст. армия	41 976 / 274	48 103 / 1704	48 261 / 1522	42 859 / 5343	43 427 / 1502
А всичко	52 921 / 442	58 582 / 2121	57 159 / 2151	53 631 / 8802	53 092 / 2366

[1] Дело I — 32-а, стр. 23—43, ВИА.

ЕНИЕ
ОНИИ области към 1. I. 1912 г.[1]

ните области				Всичко	Забележка
6	7	8	9		
1619	1696	1628/52	1618/39	14 685/1159	
1516	1667	1145/16	1474/53	13 180/1076	
3135	3363	2773/68	3092/92	27 865/2235	
1580	1649	1476/26	1363/41	13 873/786	
1812	1450	1611/47	1398/58	14 007/714	
1486	1612	1742/56	2073/83	15 489/1257	
1782	1612	2100/57	1509/56	15 692/1078	
306	365	292	369/6	2781/57	
6966	6688	7221/186	6712/244	61 842/3892	
10 101	10 051	9994/254	9804/336	89 707/6127	
		Без сержантите		7348	
		Остават войници		82 359/6127	
1522	1429	1824/64	1383/56	13 070/890	
2088	1945	2151/66	2021/51	18 964/1404	
1846	2034	2230/74	1772/70	16 867/1234	
1967	2140	2413/55	1805/59	18 440/1196	
1639	1571	1907/43	1642/48	16 289/994	
1792	1539	1689/47	1753/58	15 787/1049	
1910	2069	2354/64	1696/50	18 442/1253	
1485	1808	2178/50	1486/54	17 965/1041	
1598	1763	2844/50	2010/34	19 567/889	
1628	1818	2632/67	2123/53	18 948/515	
2201	2117	2923/47	1678/2	20 585/141	
2577	2042	2868/69	1913/1	21 959/176	
3020	2638	3239/85	2186	25 755/175	
3708	3632	4339/132	4013	34 133/221	
4972	4636	6099/190	3477	43 372/346	
4103	4200	3565/149	3442	33 572/268	
3113	3140	3723/159	2891	28 018/281	
1987	1994	2714/113	2146	19 648/199	
—	1	—	—	46/133	
43 156	42 516	51 692 / 1524	39 437 / 536	401 427 / 12 405	
53 257	52 567	61 686 / 1778	49 241 / 872	492 136 / 18 532	
		Без сержантите		39 670	
		Всичко войници		451 466 / 18 532	

Показаните в знаменател са мохамедани.

СВЕДЕНИЕ

за наборите в българската армия през периода 1898/1912 г. [1]

Години (набори)	Численост на наборите	от тях (в %)			Резултат от набора (в %)				Образование на правилно представените (в %)			Народност на правилно представените (в %)			Занятие на правилно представените (в %)			
	явили се по закона	едва грамотни	отличили знак за добро поведение	освободени	освободени чрез откупуване	освободени чрез доброволно явяване	негодни	с неизвестно образование	средно	начално	българи	турци	други	земеделие	търговия и занаят	транспорт	други
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1898	43 968	57,31	39,42	3,27	54,02	9,05	26,49	10,44	48,70	51,26	0,04	77,90	15,50	6,60	74,85	11,73	2,27	11,15
1899	52 110	72,36	24,41	3,23	41,96	7,14	42,09	8,81	42,35	57,47	0,18	80,25	12,86	6,89	74,02	13,27	2,16	10,55
1900	55 510	55,67	40,90	3,43	41,31	7,88	43,10	7,70	36,60	63,13	0,27	81,12	11,95	6,93	71,26	13,05	2,27	13,42
1901	57 265	55,54	41,95	2,51	40,27	5,93	46,74	7,06	32,50	67,26	0,24	81,75	11,29	6,96	74,59	11,86	2,62	10,93
1902	67 441	57,03	40,44	2,53	41,05	5,96	45,19	7,80	31,56	68,25	0,19	81,39	11,20	7,41	74,50	12,18	2,09	11,23
1903	68 803	53,04	44,51	2,45	44,15	4,99	43,16	7,70	30,35	69,36	0,29	80,78	11,80	7,42	74,93	10,80	2,13	12,14
1904	72 224	55,24	42,97	1,79	45,23	3,97	43,05	7,75	26,39	73,46	0,15	84,36	8,98	6,66	76,52	10,43	1,83	11,23
1905	82 014	57,07	39,79	3,14	49,10	3,99	39,59	7,32	25,11	74,72	0,17	84,46	9	6,54	76,38	10,62	1,88	11,12
1906	77 144	54,77	42,52	2,71	65,99	6,62	18,39	9	25,24	74,67	0,09	83,68	9,52	6,80	73,83	11	2,35	12,82
1907	66 166	73,45	23,20	3,35	64,83	6,15	19,13	9,81	25,66	74,22	0,12	82,82	10,92	6,26	74,79	11,50	2,04	11,67
1908	60 793	75,85	22,29	1,86	58,88	5,36	26,89	8,87	22,94	76,98	0,08	83,81	9,73	6,46	77,04	11,65	2,10	12,21
1909	57 113	66,81	31,17	2,02	56,15	5,04	28,79	10,02	20,62	79,19	0,19	85,06	8,89	6,05	76,96	11,49	1,94	9,61
1911	55 074	68,07	30,06	1,87	55,90	4,30	30,80	9	18,85	81,08	0,07	80,48	13,68	5,84	73,06	13,23	1,25	12,46
1912	56 206	66,84	30,70	2,46	57,54	4,98	26,90	10,58	21,47	78,39	0,14	78	15,95	6,05	75,27	11,99	1,93	10,81

[1] Статистични публ кации на Дирекция на статистиката по наборите, библиотека на ВИО.

СВЕДЕНИЕ

за наличното оръжие в българската армия към 1. IX. 1912 г. [1]

Вид на оръжието	Количество	Патрони (снаряди)	
		общо количество	на единица оръжие
а) Пехотно оръжие			
8-мм картечници	232		
Пушки „Манлихер“	269 709	186 979 356	(условно)—по 600 на пушка (карабина) и около 80 000 на картечница
Карабини „Манлихер“	9256		
Пушки „Бердановки“ и Драгунски	51 528	22 401 891	455
Пушки „Кринки“	12 925	2 793 113	215
Револвери „Смит“ и „Весон“	1508	294 631	195
Пистолети „Парабелум“	4450	455 000	102
б) Арт. оръдия			
8,7-см не се полски	306	162 209	530
7,5-см „ „ „	78	42 866	550
7,5-см се полски	324	345 801	1064
7,5-см не се планински	54	26 955	500
7,5-см се планински	92	91 749	997
7,5-см се планински	30	23 828	794
12-см не се пол. гаубици	36	17 436	484
12-см се „ „	14	10 217	730
15-см Д 30 креп. обсадни	24	20 160	840
15-см Д 12 се обсадни гаубици .	12	7808	650
12-см Д 30 креп. обсадни	24	15 229	635
12-см Д 28 обсадни	6	1958	326
12-см Д 25 обсадни	17	8825	519
24-фунтови къси и дълги	12	4691	391
6-дюймови мелни мортири	30	35 058	615
57-мм се куполни	1	797	797
10-фунтови „Армстронг“	49	21 806	447
9-фунтови			
в) Разни			
Разни системи картечници за креп. батальони	16	137 000	—

[1] Войната между България и Турция 1912/1913 г., т. I, стр. 130, ВИК.

СХЕМА

за вида и разположението на източниците за прехранване на армията през Балканската война в 1912/1913 г.

БОЕН СЪСТАВ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА АРМИЯТА КЪМ 15. IX. 1915 г.

Задачите и устройството на военното министерство, щаба на действуващата армия, управленията на армията, дивизиите, бригадите и полковете бяха почти същите, както в навечерието на Балканската война. Армиите бяха в следния състав: 1 армия — 1 Софийска пехотна дивизия, 6 Бдинска пехотна дивизия, 8 Тунджанска пехотна дивизия, 9 Плевенска пехотна дивизия, 1, 2, 19 и 20 гранична дружина, един полицейски ескадрон, колоездачна рота, телеграфна рота, радиотелеграфно отделение, прожекторно отделение, автомобилно отделение, хлебарска полурота, артилерийска работилница, инженерен парк, ветеринарна лечебница и разходен санъорен склад; 2 армия — 3 Балканска пехотна дивизия, 7 Рилска пехотна дивизия, 2 Тракийска пехотна дивизия, 5 Дунавска пехотна дивизия, 11 Македонска пехотна дивизия, конната дивизия с 2 и 4 конна бригада, три гранични дружини и армейски части както в 1 армия; 3 армия — 4 Преславска пехотна дивизия, 3 конна бригада, Ломски, Оряховски, Гигенски, Сомовитски, Никополски, Свищовски, Разградски и Бургаски гарнизон, Видински, Русенски, Коларовградски и Варненски укрепен пункт. По-късно, през ноември същата година, от Ломския, Оряховския, Гигенския, Никополския, Сомовитския гарнизон, три маршеви полка, едно скорострелно отделение, 7 конен полк и Видински укрепен пункт беше формирана 12 сборна пехотна дивизия с щаб в Плевен.

Военноморският флот беше в същия състав, както през Балканската война. Той влизаше в състава на Варненския укрепен пункт.

10 пехотна дивизия имаше предназначение да отбранява беломорския бряг и беше подчинена непосредствено на военното министерство — щаба на действуващата армия.

Аеропланната дружина беше придадена на 1 армия. Повечето от пехотните дивизии имаха следния организационен състав: управление на дивизията, полеви съд, три пехотни бригади, артилерийска бригада, пионерна дружина, дивизионен ескадрон, интендантство, интендантска рота, огнестрелен парк, продоволствен транспорт, ветеринарна лечебница, санитарен парк, шест полеви подвижни болници, две запасни болници, паркова колона, армейски тилов транспорт, армейски спомагателен транспорт, три подкрепителни пункта, пет пътни участъка и една евакуационна болница. Пехотните бригади имаха по два пехотни полка. Всеки пехотен полк се състоеше от три-четири дружини и една картечна рота с 4 тежки картечници. Артилерийските бригади на дивизиите бяха в двуполкови състав. Всеки артилерийски полк се състоеше от 2 до 3 артилерийски отделения (дивизиони) с по три батареи в отделение и 4 оръдия в батарея. Тази организация и разпределение на силите и средствата между трите армии беше в пълно съответствие с оперативните планове за водене на войната срещу Сърбия. Предвиждаше се 1 и 2 армия да настъпват срещу Сърбия, а 3 армия и 10 пехотна дивизия да прикриват румънската граница, черноморския и беломорския брег. Впоследствие, когато във войната се намеси и Румъния, 3 армия беше усилена с 1 и 6 пехотна дивизия и 1 конна дивизия, в който състав водеше войната с Румъния.

СВЕДЕНИЕ

за количеството на ръчното огнестрелно и хладно оръжие, картечници и бойни припаси към 10 септември 1915 г.

№ по ред	Наименование на оръжието	Брой на оръжието	Брой на бойните припаси	Числото на изстрелите от 1 оръжие	Забележка
1	Картечници „Максим“ . . .	248	10 667 763	43 000	
2	Карабини „Манлихер“ . . .	9513	1 781 800	187	
3	Пушки „Манлихер“	251 713	150 810 600	600	
4	Пушки „Трилинейки“ . . .	46 056	42 750 000	928	
5	Пушки „Бердана“	54 912	27 757 340	500	
6	Пушки „Маузер“	12 982	11 188 000	860	
7	Пушки „Маузер Мартини“	3614	900 000	250	
8	Пушки сръбски	995	86 000	86	
9	Пушки „Крнка“	12 800	1 224 000	95	
10	Пистолети „Парабелум“ . .	3957	273 000	70	
11	Револвери „Смит и „Весон“	1112	105 320	91	
12	Саби и шашки	19 000	—	—	

Забележка. Сведението е взето от ВИА-XXI-28-б, стр. 45.

СВЕДЕНИЕ

за количеството на артилерийското въоръжение към 10 септември 1915 г.

№ по ред	Наименование на оръдията	Брой на оръдията	Брой на бойните припаси	Брой на изстрелите на едно оръдие
	I. Полска артилерия			
1	7,5-с/м скорострелни оръдия . . .	288	249 241	582
2	8,4-с/м нескорострелни оръдия . .	162	68 887	425
3	12-с/м скорострелни гаубици . . .	34	17 088	502
4	12-с/м нескорострелни гаубици . .	30	8513	283
5	8,7-с/м не сс (допълващи батареи). .	60	6854	114
	II. Планинска артилерия			
1	7,5-с/м скорострелни оръдия . . .	103	52 146	506
	III. Крепостно-обсадна артилерия			
1	15-с/м Д/14 скорострелни гаубици .	14	5316 560	379 40
2	15-с/м Д/12 нескорострелни гаубици	24	8027 960	334 40
3	15-с/м Д/30 оръдия	10	1800 980	180 98
4	12-с/м Д/28 не сс оръдия.	22	9924	451
5	12-с/м Д/25 не сс оръдия.	9	1746 2400	194 266
6	10,5-с/м скорострелни оръдия . .	12	1175	97
7	8,7-с/м не сс оръдия.	78	30 581	392
8	7,5-с/м не сс оръдия.	60	21 628	360
9	7,5-с/м не сс планински оръдия. .	42	17 859	425
10	Допълващи батареи	16	2048	128
11	57-м/м скорострелни куполни оръдия	26	38 046	1463
12	7,5-с/м сс балонни оръдия	2	400	200
13	24-фунтови къси и дълги оръдия .	16	7796	487
1	24-с/м скорострелно оръдие . . .	2	278	139
2	10-с/м сс шнайдерови.	4	1312	328
3	6,5-с/м сс шнайдерови.	2	917	458
4	4,7-с/м сс шнайдерови.	2	1440	720
5	4,7-с/м полуавтоматични.	12	1650	139
6	76,2-с/м Д/36 оръдия „Аристронг“ .	1	799	799

Забележка. Сведението е взето от ВИА-XXI-28-б, стр. 44.

СВЕДЕНИЕ

за редовните годишни бюджети на България и за бюджетите на Министерството на войната през периода 1887/1912 г.[1]

Година	Общ размер на държ. разходен бюджет в хил. лв.	Бюджет на М-ното на войната		От бюджета на М-ното на войната	
		сума в хил. лв.	% от общия бюджет	по личния състав (заплати) в хил. лв.	% от бюджета
1887	34 050	12 281	36,07	3917	31,89
1888	61 708	23 225	37,64	7577	32,62
1889	78 496	23 000	29,30	8402	36,53
1890	81 000	24 000	29,63	8595	35,81
1891	80 479	20 617	25,62	9321	45,21
1892	88 248	21 856	24,77	10 357	47,39
1893	89 369	23 247	26,01	12 656	54,44
1894	102 271	22 413	21,92	10 683	47,66
1895	89 850	22 475	25,01	10 316	45,90
1896	91 144	22 475	24,66	10 623	47,27
1897	83 425	22 104	26,50	9627	43,55
1898	84 488	23 358	27,65	10 633	45,52
1899	83 887	22 466	26,78	10 500	46,74
1990	83 270	20 773	24,95	9942	47,86
1901	96 827	20 327	20,99	10 199	50,17
1902	98 898	20 431	20,66	10 523	51,51
1903	98 018	23 310	23,78	10 863	46,60
1904	106 163	26 363	24,83	13 046	49,52
1905	112 000	26 541	23,70	13 183	49,67
1906	117 963	27 822	23,59	13 388	48,12
1907	121 970	28 822	23,63	14 466	50,19
1908	127 236	30 050	23,62	15 226	50,67
1909	153 142	38 910	25,41	15 565	40
1910	172 248	39 774	23,09	15 808	39,74
1911	178 445	39 642	22,22	15 896	40,10
1912	190 000	40 501	21,32	15 896	39,25
Всичко:	2 704 595	666 783	24,65	297 208	44,57

[1] Справка бюджетите на държавата, библиотеката на ВИО.

СВЕДЕНИЕ

за разходите на държавата по издръжка на войската

Бюджетна година	Разходен бюджет на държавата — лв.	Бюджет на Министерството на войната	Процент спрямо бюджета на държавата
1920/21	3 059 080 383	587 375 069	19,3%
21/22	3 236 266 450	615 171 919	19%
22/23	5 226 130 695	651 552 878	12,4%
23/24	5 601 693 244	1 131 971 803	20,2%
24/25	6 604 250 000	1 268 270 044	19%
25/26	7 249 677 387	1 358 485 199	18,7%
26/27	7 121 062 922	1 271 745 366	18%
27/28	7 160 712 007	1 126 991 625	15,7%
28/29	7 150 677 470	1 182 419 660	16,5%
29/30	7 430 021 899	1 219 719 768	16,5%
30/31	7 210 353 683	1 174 908 000	16,3%
31/32	6 648 312 236	1 109 620 000	16,7%
32/33	6 181 790 766	1 030 337 000	16,8%
33/34	5 736 256 015	959 624 533	16,7%
1934	4 183 909 215	898 588 818	21,5%
1935	5 960 827 819	1 255 457 739	21%
1936	6 535 864 841	1 608 765 698	25,4%
1937	7 346 518 542	2 054 092 754	28%
1938	7 330 894 252	2 367 295 940	32,4%
1939	8 323 832 414	2 998 190 817	36%
1940	9 398 438 943	3 547 417 543	38%
1941	18 938 744 819	8 694 996 684	46%
1942	22 859 104 000	10 502 070 000	46%
1943	21 716 500 000	8 856 000 000	42%
	198 210 919 002	57 481 068 857	29%

Забележка. В бюджетите на Министерството на войната са показани редовни и извънредни разходи.

Приложение 21

СВЕДЕНИЕ

за разпределение бюджетите на Министерството на войната

Бюджетни години	Личен състав и заплати	Храна и фураж	Облекло и снаряжение	Оръжие и боеприпаси	Разни	Всичко	Забележка
1921/1922	52%	25%	4%	3%	16%	100%	
1922/1923	51%	29%	6%	2%	12%	100%	
1923/1924	47%	26%	11%	2%	14%	100%	
1924/1925	51%	27%	4%	2%	16%	100%	
1925/1926	52%	30%	3%	1,5%	13,5%	100%	
1926/1927	48%	32%	7%	4%	9%	100%	
1927/1928	50%	31%	4%	5%	10%	100%	
1928/1929	44%	34%	7%	4%	11%	100%	
1929/1930	40%	31%	7%	4%	18%	100%	
1930/1931	41%	31%	7%	4%	17%	100%	
1931/1932	42%	31%	7%	4%	16%	100%	
1932/1933	44%	29%	8%	5%	14%	100%	
1933/1934	43%	28%	8%	5%	16%	100%	
1934	40%	31%	8%	5%	16%	100%	
1935	37%	32%	10%	5%	16%	100%	
1936	30%	27%	11%	7%	25%	100%	
1937	23%	23%	10%	28%	16%	100%	
1938	25%	22%	11%	25%	17%	100%	
1939	22%	17%	6%	40%	15%	100%	
1940	23%	19%	9%	32%	17%	100%	
1941	19%	29%	10%	26%	16%	100%	
1942	17%	25%	6%	47%	5%	100%	
1943	19%	28%	15%	26%	22%	100%	

Приложение 22

БОЕН СЪСТАВ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ СЛЕД ДЕМОБИЛИЗАЦИЯТА 1918/1919 г.

През 1918/19 г. армията беше демобилизирана в следния състав:

Централно управление — кабинет на министъра; военна свита на царя; канцелария на министъра с отдел личен състав и строево отделение; щаб на армията (Генерален щаб) с оперативно, мобилизационно, учебно-строево и историческо отделение; Картографски институт с астрономо-геодезки отдел, топографски отдел, технически отдел, секция дълбоко медно печатане и картен склад; пограничнa инспекция; Главно интендантство с адютантска секция, бюджетно, домакинско и продоволствено отделение; обща архива и регистратура; счетоводство при министерството; артилерийска инспекция с техническо, домакинско и строево отделение; инженерна инспекция с щаб, фортификационно, строево и домакинско отделение; военносъдебна част; военносанитарна част и отдел военноучебни заведения.

Пехота — осем пехотни дивизии с по две пехотни бригади, по два пехотни полка в бригада. Всеки пехотен полк в състав: три дружини (три пехотни роти и дружина), една картечна рота, нестроева рота, телефонна команда и музикантски взвод.

Конница — кавалерийска инспекция с четири бригади, по три кавалерийски полка в бригада. Всеки кавалерийски полк с по 4 строеви ескадрона, един картечен ескадрон, един кавалерийски пионерен взвод и един нестроеви взвод; един гвардейски конен полк; кавалерийска школа и две кавалерийски ремонтни конни депа.

Артилерия — офицерска артилерийска строева школа; шестнадесет артилерийски полка (по два за всяка пехотна дивизия) с по три артилерийски отделения (по две артилерийски батареи в отделение) и нестроева батарея; щаб на тежка артилерия с три тежки артилерийски полка, по три артилерийски отделения (две батареи в отделение) и една нестроева батарея в полк; един брегови артилерийски полк с три щаба на групи, седем брегови батареи от две по девет, 10-до 12-см оръдия и една нестроева батарея; Софийски артилерийски арсенал и техническа дружина; главен огнестрелен склад; три армейски огнестрелни склада; три артилерийски конни депа.

Инженерни войски — осем пионерни дружини (за всяка пехотна дивизия по една) с по две пионерни роти, една телеграфна рота, една мостова рота, една нестроева рота, едно минохвъргачно отделение с 8 минохвъргачки и едно прожекторно отделение в дружина; жп полк с щаб, учебна рота, една експлоатационна жп дружина с 4 жп роти, една строителна жп дружина с 4 строителни жп роти и нестроева рота на полка; телеграфен полк с щаб, военно тп училище, две телеграфни дружини по три телеграфни и една радиотелеграфна рота и нестроева рота на полка; технически полк с въздухоплавателна дружина (аеропланна и балонна група); автомобилна дружина с 4 автомобилни роти и нестроеви взвод с работилница; минохвъргачна дружина с 4 минохвъргачни роти и парков взвод; понтонна дружина с 4 понтонни роти и нестроеви взвод; инженерна работилница с общ отдел, автомобилен отдел, жп отдел, електромеханен отдел и полурота към работилницата; главен инженерен склад.

Други части и учреждения — шест военни съдилища и дисциплинарна рота; осем интендантски дружини (по една за всяка пехотна дивизия) и един вещеви склад; осем дивизионни аптечни санитарни склада; три първостепенни дивизионни болници с приют за инвалиди с 25 легла; четири второстепенни дивизионни болници с приют за инвалиди; шест гарнизонни болници; едно заведение за инвалидите от войната; ортопедически институт с болница и работилница на инвалидите от войната; училище за санитарни подофицери; армейски санитарен склад.

Флот — щаб; интендантство; черноморска част в състав: подвижна отбрана (група от 4 миноносеца, един подводник), брегова рота и въздухоплавателна станция; неподвижна отбрана с минна рота, радиотелеграфна рота и миннонаблюдателна рота; риболовна школа и работилница; дунавска част в състав: щаб и миннонаблюдателна рота; транспортна служба с два ешелона — 12 шлепа; учебна част с щаб; машинно училище, огнярска, електротехническа, минна, артилерийска, водолазна и кормчийска школа, учебна работилница, учебен кораб „Надежда“ арсенал с въоръжение.

БОЕН СЪСТАВ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ СПОРЕД ЗАКОНА ЗА ПРЕУСТРОЙСТВОТО НА ВЪОРЪЖЕНИТЕ СИЛИ ОТ 1923 г.

Централно управление — Министерство на войната.

Пехота — осем пехотни полка, всеки полк с щаб на полка и три дружини. Числеността на всяка дружина не можеше да бъде по-малка от 12 офицера и 500 войници и по-голяма от 16 офицера и 650 войници. Всяка пехотна дружина има щаб на дружината, три пехотни и една картечна рота и един музикантски хор; осем допълващи части — по една за всеки пехотен полк. Числеността на допълващата част в общата численост на пехотния полк:

Конница — три конни полка — всеки полк с щаб, четири ескадрона и музикантски хор. Числеността на всеки полк се оказваше в закона и не можеше да бъде по-малка от 20 офицери и 450 войници и по-голяма от 30 офицери и 750 войници; три допълващи ескадрона като числеността им влиза в общата численост на конните полкове.

Артилерия — осем артилерийски отделения— всяко отделение от щаб и три батареи, като само пет от отделенията са въоръжени, а другите три обслужват укрепителните пунктове. Числеността на всяко отделение не може да бъде по-малка от 12 офицера и 360 войници, а на смесено — 13 офицера и 400 войници. Максималната численост на отделенията — 20 офицера и 400 войници.

Инженерни — три инженерни дружини — всяка с щаб, две пионерни роти, едно прожекторно и едно понтонно отделение. Числеността на всяка дружина е не по-малка от 8 офицера и 300 войници и не по-голяма от 14 офицера и 500 войници; три допълващи инженерни части. Допълващите конни и инженерни поделения не се формираха. Вместо това се създадоха жандармерийски поделения.

Колоездачни — две колоездачни дружини — всяка с не по-малко от 12 офицера и 50 войници и не повече от по 18 офицера и 450 войници.

Освен тези войскови части в закона се предвиждата още следните управления, учреждения и заведения: шестнадесет бюра за попълване армията с доброволци, които по-късно играеха ролята на военни окръжия. Допущаше се тяхното число да се увеличи до 24 и толкова бяха създадени в самото начало; едно военно училище; като специални войскови части съществуваха — жп училище, тп училище и аеропланно училище; един географски институт; пет укрепени пункта — София, Коларовград, Видин, Варна и Бургас; една държавна военна фабрика; три военни съдилища и една охранителна рота; гарнизонни болници и лазарети — според нуждата. Една гарнизонна ветеринарна лечебница с ковачница и три санитарни склада.

СХЕМА

за организацията на Министерството на войната от 1942 г.

1. Подчинени на министъра на войната:	Началник щаба на войската
	Началник отдел „Доставки и поддържане“
	Командирите на 1, 2, 3, 4 и 5 армия
	Командирът на въздушните войски
	Командирът на морските войски
	Командирът на трудовите войски
	Началник на канцеларията
	Началник на военносъдебната служба
	Н-к отдел за пострадали от войната
	Н-к на бюдж. контр. отдел
	Юрисконсулт
	Дирекция за гражданска мобилизация
2. Подчинени на н-к щаба на войската:	Пом. н-к щаба на войската
	Инспектор на пехотата
	Инспектор на артилерията
	Инспектор на конницата
	Инспектор на инженерните войски
	Инспектор на свързочните войски
	Н-к военносанитарна служба
	Н-к военноветеринарна служба
	Разузнавателен отдел — Щ. войската
	Началник военното училище
	Началник школа за запасни офицери
	Началник военната академия
3. Подчинени на пом.-н-к щаба на войската:	Оперативен отдел ЩВ
	Учебен отдел ЩВ
	Снабдително-превоз. отдел ЩВ
	Строево-организ. моб. отдел ЩВ
	Инспектор на интенд. служба
	Инспектор на въоръжението
	Инспектор на моторните превозни средства
4. Подчинени на н-к „Отдел доставки и поддържане“ (ОДП):	Главен интендант
	Началник военни фабрики
	Началник на строежите
	Снабдителен щаб
	Снабдителни органи
5. На инспектора на пехотата:	Пехотна школа — Търново
6. На инспектора на артилерията:	Артилерийска школа
7. На инспектора на инж.-свързв. войски:	Железопътен полк
	Свързочен полк
	Инженерна школа
	Свързочна школа
	Главен инженерен склад

	Главен свързочен склад
8. На н-ка на военно санит. служба:	Общовойскова болница
	Школа за подготовка сан. подофицери
	Военноинвалиден дом
	Санитарен и ветеринарен склад
	Химически складове
9. На н-ка на ветер. рем. служба:	Ветеринарна школа
	Общовойскови склад за подкови, депа за коне и мулета (Божурище, Самоков, Балчик, Гюмюрджина, Ямбол)
10. На инспектора на въоръжението:	Огнестрелни складове
11. На инспектора на мотор. превозни средства:	ОВ камионен полк
12. На н-ка на военни фабрики:	Д. фабрика — Казанлък, Вазовград
	Военно-инженерна ф-ка — София
	Държ. самолетна ф-ка — Ловеч
	Главна рем. работилница — Карлово
13. На главния интендант:	Главен вещеви склад и хладилници
	Трудова фабрика — Габрово
	Работилница за боя за обуща
	Сушилни за зеленчук
	Готварска школа

14. Организация на щаба на войската (МЗ 73/42 г.):

I. Оперативен отдел:

1. Оперативно отделение:	1. Операт. секция (2 офицери)
	2. Операт. секция (2 офицери)
	3. Гранична секция (1 офицер)
2. Оперативно отделение:	Създаде се през 1944 г.

II. Учебен отдел:

Учебно отделение:	1. Учебна секция (3 офицери)
	2. Учебна секция (правилници, 2 офицери)
	Главен редактор на военни издания
	Завеждащ правилниците
Военноисторическа комисия:	8 чиновници
Отделение „Музеи и паметници“:	36 чиновници

III. Снабд.-превозен отдел:

Снабд. отделение:	1 снаб. секция (2 оф.)
	2 снаб. секция (2 оф.)
Военни съобщения:	1 превоз. сек. (3 оф.)
	2 превоз. сек. (2 оф.)
	Секция мобил. БДЖ (1)
	Секция мобил. ПТТ (1)

IV. Строево-организац. моб. отдел:

Стр.-орг. отделение:	Строева секция
	Мирновр. организация } 9 офицери
	Военновр. организация
	Бюджетна секция

Мобилиз. отделение:	Мобил. секция
	Военен дълг } 7 офицери
	Отчетност по запаса
V. Разузнавателен отдел:	1 Разузнавателна секция
	2 Разузнавателна секция } 12 офицери
	3 Разузнавателна секция
	4 Разузнавателна секция
VI. Инспектор интенд. служба:	Ревизор
	Вещева секция (4 офицери)
	Секция прехрана (6 чиновници)
VII. Инспектор въоръжението:	Завеждащ оръжието
	Оръжейна секция (4 офицери)
	Артилер. секция (7 чиновници)
VIII. Инспектор мотор. превозни средства:	
Отделение войскови мот. превозни средства:	1 секция (6 офицери)
	2 секция (10 чиновника)
Всичко в щаба на войската:	офицери — 94
	подофицери — 10
	чиновници — 140
	войници — 22

15. Организация на отдел „Доставки и поддържане“ 1942 г. (МЗ 73/42 г.)

Началник отдел „Доставки и поддържане:“

Служба военни фабрики:	Производствено отделение
	Специално отделение
Главно интендантство:	Щаб
	Хранително отделение: Хран. секция
	Консервена работилница
	Сушилни за зеленчук
	Готварско училище
	Макаронена фабрика
Вещево отделение:	Общовойскови склад
	Секция държ. контрол
	Интендантски взвод
Реквизиционно отделение:	Председател на главна рекв. комисия
	Ликвидационно бюро
Отдел строежи:	Строителна секция — 5 строит. бюра
	Секция специални строежи за въз. войски
Снабдителен щаб:	
Отделение покупки:	Секция проучване
	Отчетна секция
	Търговска секция
	Секция приемане
Снабдително отделение:	Секция изпитание и контрол
	Секция оръжие, бойни припаси
	Секция химически припаси
	Свързочни средства
	Машини и материали
	Интендантски материали

Строево моб. отделение — 12 чиновници
Снабдителни органи:
- Отделение доставки: секция оръжие и бойни припаси
- Секция флотско имущество
- Секция поръчки в. фабрики
- Секция санит. и ветеринарно
- Секция барут, взрив и химически вещества

Отделение инж. свързв.:
- Секция инж. и свързв. материали
- Секция мотор. превозни средства
- Главен автомобилен склад
- Горивни и смазочни материали
- Главен бензинов склад

Секция въздухоплавателни доставки
Комисия по чл. 120[а] от Закона БОП
Всичко в ОДП: 45 офицери
13 подофицери
169 чиновници
77 войници

Приложение 25

БОЙНО РАЗПИСАНИЕ

за пехотна дивизия — 1929—1939 г.

Щаб на дивизията
3 пехотни полка:
- 9 п. дружини (27 пех. роти, 9 карт. роти — 108 т. картечници)
- 9 пех. оръд. взвода — 18 оръдия
- 3 минохвъргач. роти — 36 м хв.

1 картечна дружина:
- 2 ткр — 24 т. картечници
- 1 лкр — 15 л. картечници

1 дивиз. арт. полк:
- 2 пл. арт. отделен. — 24 оръдия
- 1 возимо оръд. арт. отд. — 12 оръдия

1 п. в. батарея — 8 оръдия
- 1 гаубич. арт. отделение — 12 гаубици

1 артилер. измерват. батарея
1 кавалер. разуз. дивизион:
- 1 стр. ескадрон
- 1 картеч. ескадрон — 6 тк

1 д. инж. дружина:
- 1 колоездачна рота
- 3 пионерни роти
- 1 мостова рота

1 д. св. дружина:
- 1 прожект. взвод — 2 прожектора 60-см
- 1 телегр.-телеф. рота
- 1 радиорота
- 1 сигнал. взвод
- 1 взвод конни разносвачи

1 дивиз. разуз. ято — 12 самолета
1 балон. рота — 2 балона

1 дивиз. интендантство и интендантска дружина:
- хлебарска рота
- стъкмителна рота
- стопанска рота
- месарска рота

1 дивиз. хранит. обоз: 2 обозни роти (по 10 обозни отд.) по 80 тона
1 дивиз. огнестр. обоз: 2 обозни роти 75 т. пехотни и 60 т. артилер. припаси
1 дивизионен инж. обоз
1 управление на санит. служба:
- 1 дивиз. лечебница (90 носилки)
- 15 линейки (конски), 15 товарни коня
- 1 сан.-автомоб. взвод — 30 авт. линейки
- 1 дивиз. хирург. болница — 150 легла

1 управление на ветер. служба:
- 1 дивиз. ветер. лечебница

1 военнополицейски ескадрон
1 дивизионен съд
1 дивизионна поща

Приложение 26

БОЙНО РАЗПИСАНИЕ

за армия по план (1929—1938 г.)

Щаб на армията
3—4 пехотни дивизии
1 конна дивизия
2 запасни пехотни полка — за попълване загубите
1 армейски арт. полк:
- 1 оръдейно-арт. отд.
- 1 гауб. арт. отд.
- 1 отделение средни миноxвърг.
- 1 7,5-см оръдейно-арт. отд.

1 запасна арт. батарея — за попълване загубите
1 армейски инж. полк:
- 1 технич. друж.
- 1 леко понтонна дружина

1 арм. работен полк
1 арм. въздушен полк:
- 1 разузнавателно ято
- 1 артилерийско ято
- 1 изтребителен орляк
- 1 балонна дружина

1 армейски в. полицейски ескадрон
1 армейска пощенска станция
12 армейска коларо-обозни дружини — 48 роти
1 товарна обозна дружина — 4 роти
1 армейска автомобилна дружина — 540 автомобила
4 щаба на обозни поліса
1 арм. интендант. и арм. инт. дружина
4 межд. интендантски склада
4 армейски разход. интенд. склада
1 армейска оръжейна работилница
4 армейски разходни инженерни склада

4 арм. разход. свързочни склада
1 арм. разход. автомобилен склад
1 арм. разход. аеропланен склад
4 армейски хирургич. болница
4 арм. инфекциозна болница
4 арм. общи болници
1 арм. разпределителна болница
1 арм. дизенфекционна станция
1 арм. санитарен влак
4 арм. разходни санитарни склада
12 арм. подкрепителни спирки
1 арм. санит. авт. рота — 120 авт. линейки
1 арм. ветеринар. лечебница
1 арм. депо за коне
4 арм. разх. ветер. склада
1 арм. химическа школа
1 арм. химич. лаборатория
4 арм. разх. химически склада
1 щаб на етапна инспекция
2 етапни полка — 6 дружини
1 етапна пв батарея
1 етапна в. полицейска дружина
4 етапни болници
1 етапна ветер. лечебница
1 етапна интенд. дружина
2 етапни инт. склада
1 етапен инж. склад
1 етапен свързочен склад
1 етапен санитарен склад
1 етапен ветеринарен склад

Приложение 27

БОЕН СЪСТАВ И ОРГАНИЗАЦИЯ НА АРМИЯТА ЗА МИРНО ВРЕМЕ ПРЕЗ ПЕРИОДА ОТ 1928 ДО 1933 г.

С МЗ № 226 от 20. XII. 1927 г. армията беше реорганизирана, както следва: пехотата и жандармерията бяха реорганизирани в 24 пехотни полка с по две пехотни дружини в полк (една пехотна и една жандармерийска). Всяка дружина имаше в състава си по три пехотни и една картечна рота. В състава на полка освен пехотни дружини имаше една специална рота (минохвъргачен, оръдеен и свързочен взвод) и нестроева рота. Дивизионните артилерийски полкове бяха в състав: две артилерийски отделения (полево и планинско) и една специална батарея с измервателен, свързочен и зенитен взвод. Всяко артилерийско отделение се състоеше от две батареи. Армейските артилерийски полкове се състояха от по четири батареи (две тежки, една полева и една минохвъргачна). Три от армейските артилерийски полкове се формираха на базата на Видинския, Софийския и Коларовградския укрепен район, а четвъртият — изцяло наново от 2 армейска инспекционна област. Конният артилерийски дивизион в състав от три батареи се формира от 7 конен полк. Седем жандармерийски конни групи бяха реорганизирани в седем конни полка и заедно със съществуващите дотогава три конни полка образуваха четири конни бригади. Инженерните полкове имаха в състава си една инженерна дружина с две пионерни, една мостова и една прожекторна рота; една свързочна дружина с две свързочни роти; една автомобилна рота. Инженерните полкове бяха формирани на базата на трите пионерни дружини и една колоездачна дружина. Автомобилната дружина имаше в състава си три автомобилни роти и се формира на базата на една колоездачна дружина. Понтонната дружина се формира в състав от две леки и една тежка пионерна рота и се дислоцира в Никопол. Свързочният полк се формира на базата на свързочното училище в състав от две дружини по три свързочни роти в дружина. Жп полк беше формиран на базата на жп училище в състав на една експлоатационна и една строителна дружина с по три роти в дружина.

През 1928 г. с МЗ № 213 бяха формирани и органи за ПХЗ — газова служба, както се наричаше тогава. Към медикосанитарната служба в Министерството на войната беше създадена военнохимическа станция, а към ветеринарната служба беше открита длъжност началник на газово-ветеринарната служба. Към щаба на всяка армейска дивизионна област и всеки полк беше открита длъжност началник на химическата служба. Към всеки пехотен полк се формира взвод за химическа защита в състав от две чистачни и едно метеорологическо отделение. В пехотните дружини имаше длъжности за един офицер и един сержант от ПХЗ, а във всяка рота по един сержант инструктор по ПХЗ. През 1929 г. с МЗ № 7 се сложи началото на органите на ПВО за войските и населението. Към всички щатове на дивизионните и армейските области и Министерството на войната бяха създадени служби за ПВО за войските и населението. Всъщност това бяха командирите на артилерията в съответните щабове и артилерийската инспекция към МНО. Инспекторът на артилерията в МНО съставяше общ план за ПВО на страната и войските, а съответните командири на артилерията в щабовете на армейските и дивизионните области разработваха своите планове, като имаха за основа указанията в плана на инспектора на артилерията. През 1920 г. съгласно Ньойския договор въздушните войски бяха разформировани. На тяхно място беше формирана през 1920 г. Дирекцията за гражданско въздухоплаване, под формата на което фактически съществуваха въздушни войски. С МЗ № 210 от 1933 г. въздушните войски (Дирекцията за гражданско въздухоплаване) бяха реорганизирани в състав: един смесен орляк с разузнавателно ято, бомбардировъчно ято, свързочно и фотографско ято и домакинско крило; един учебен орляк; школа и летище — Казанлък; сержантска школа и домакинско крило; морско ято със строево специално и домакинско крило; балонна рота; самостоятелна работилница; складове и една сборна рота.

Със същата МЗ № 210 от 1933 г. беше реорганизиран морският флот в състав: управление на флота с домакинство; Черноморска флотилия с домакинство; един торпеден дивизион — 12 торпедоносеца; един минен дивизион с минна рота; два полудивизиони миночистачи и сборна рота; разузнавателна и метеорологична служба; крайбрежна дружина с три роти; една свързочна рота и флотска работилница; Дунавска флотилия с щаб, техническа служба и домакинство, един стражеви полудивизион с три кораба, крайбрежна рота, сборна полурота и работилница; морски учебни заведения с едно морско училище, учебна дружина и морска специална школа.

Приложение 28

БОЙНО РАЗПИСАНИЕ

Пехотна дивизия 1943—44 г.

	Хора	Коне	Коли двук.	Товарни автомобили	Пътнич. разузнав. автомоб.	Специални влекачи	Пушки	Карабини	т. к.	л. к.	мх.	гр. к.	20-мм пто	37-мм пто	пех. ор.	54-мм пто	7,5-с/мм пто.	7,5-см воз. ор.	10,5-с/м воз. гауб.	7,5-см т. ор. (плаз)	20 мм зен. ар	Отекп.
Щаб на дивизията	142	32	9	2	4	—	50	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3 пех. полка (3×3158)	9474	2763	825	—	3	—	4023	2700	108	270	81	81	18	18	6	—	—	—	—	—	—	—
тк дружина	526	142	36	2	—	—	187	177	24	9	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Див. артилерийски полк	2601	1917	313	—	1	—	—	1356	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Смесена бр.-изтреб. дружина	410	—	—	18	9	22	—	213	—	9	—	—	—	—	—	12	6	—	24	12	12	—
Конен разузнав. дивизион	590	633	52	—	6	—	—	450	7	19	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—
Инжен. щурмова дружина	1101	440	102	10	5	—	—	826	—	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
Дивизионна свързв. дружина	501	136	35	2	1	—	—	435	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20-мм пв батарея	260	156	37	—	—	—	36	174	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—
Дивизионно интендантство	21	—	—	—	—	—	6	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Интендантска дружина	481	213	64	—	—	—	107	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Коларопревозна дружина	1129	1273	578	—	—	—	—	423	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Камионен взвод	83	—	—	32	2	—	—	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Див. автом. работилница	33	—	—	3	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Дивизионна лечебница	413	143	22	—	—	15	22	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Сан. автом. управление	44	—	—	2	1	—	—	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Дивиз. ветер. лечебница	30	8	2	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Военнополицейски ескадрон	119	49	2	1	—	—	—	84	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Военнополеви съд	19	—	—	—	—	—	6	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Всичко в пд:	17977	7905	2079	72	32	37	4439	6985	163	342	84	81	18	21	6	12	6	24	12	12	15	8

Дело 31, ал. 1, стр. 31.

Приложение 29

БОЙНО РАЗПИСАНИЕ

на конна дивизия 1943—1944 г.

	Хора	Коне	Двуг. коли	Товар. авт.	Пътн. разузн. автомобили	Специални	Пушки	Карабини	т. карт.	л. карт.	Минохвърг.	Гранатохвърг.	20-мм пт ор.	37-мм пт ор.	Пех. ор.	54-мм пто	75-мм пт ор.	7,5-см воз. ар.	10,5-4-см воз. гауб.	20-мм зен. ор.
Щаб	152	32	9	2	4	—	50	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4 конни полка (4 1279)	—	5414	400	—	—	—	—	3920	56	160	24	48	8	12	—	—	—	—	—	—
2 щаба к. бриг. (2×110)	—	210	8	—	2	—	—	188	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Облег. пех. полк	3193	557	164	27	12	81	—	958	36	92	27	27	6	6	2	—	—	—	—	—
Див. к. дружини	518	134	36	2	—	—	—	169	24	9	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Конно-арт. полк	2414	2564	344	—	—	1	—	1373	24	—	—	—	—	—	—	—	—	32	16	—
20-мм пт батарея	239	—	—	—	7	23	—	173	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15
Свързочен дивизион	315	110	14	15	2	5	—	252	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Див. св. р-ца	20	3	—	9	—	2	—	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Смесен бронеизтр. дивизион	410	—	—	—	6	36	—	213	—	9	—	—	—	—	—	12	6	—	—	—
Дивизионно интендантство и инт. ескадр.	486	199	48	—	—	—	98	63	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Мотор. инж. дивизион	896	—	—	1	13	81	—	666	—	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Превозен дивизион	962	1023	476	—	2	18	—	359	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Див. авт. работилница	33	—	—	—	—	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Див. лечебница	201	78	15	—	—	—	23	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Сан. авт. група	13	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Див. вет. лечебница	30	8	2	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Полицейски ескадрон	119	49	4	—	—	1	—	94	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Военнополеви съд	19	—	—	—	—	—	6	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Всичко:	15 351	10 405	1520	56	73	116	1565	8481	140	280	54	76	14	18	2	12	6	32	16	15

Дело 31, опис 1, стр. 31.

Приложение 30

БОЙНО РАЗПИСАНИЕ НА АРМИЯТА ПРЕЗ 1943—1944 г.

Щаб на армия
3—4 пехотни дивизии
1—2 конна дивизия
1 бронирана бригада

Армейски части: Арм. арт. полк 10-с/м воз. гауб. ао (12 гаубици); 7,5-с м тов. ао (12 оръдия); 10,5-с/м Д/56 ор. ао (12 оръдия); 10,5-с м Д 30 г. ао (12 гаубици); 15-с м Д 14 г. ао (12 гаубици)
1 арт. изм. батарея
1 щаб. арт. група
1 арм. 7,5 с м изтреб. друж. (18 бр. изтреб. оръдия 7,5 с м)
1 арм. инж. полк
1 арм. св. др.
1 арм. попълващ полк
1 арм. труд. дружина
1 арм. камионна рота (119 товарни коли)
3—5 арм. коларопревозна дружина (275 двук. коли)
1 в. полиц. ескадрон
1 арм. инж. дружина
1 арм. сан. склад
3—4 арм. хир. болници
3—4 арм. инж. болници
3—4 арм. общи болници
1 арм. разпределителна болница
1 арм. дезинфекционна станция
1 санит. авт. рота
1 арм. поход. бакт. лабор.
9—12 подкрепителни спирки
1 арм. ветер. лечебница
1 арм. ветер. склад
1 щаб етапна инспекция
1 в. пощенска етапна дружина
1—2 етапни пехотни полка
1 етапна интендантска дружина
1 етапна ветер. лечебница
1 етапен военнополеви съд
1 арм. разузнавателен орляк (приладен)
1 арм. охранителен ескадрон
1 арм. огнестр. склад б. припаси
1 армейско отдел. за оръжие и муниции
1 арм. оръжейна работилница
1 управление автом. снабдяване
3—5 арм. бензинови склада
1 арм. автомоб. склад
1 арм. мот. работилница
1 арм. челюстнохирург. отделение
1 арм. санит. влак
1 арм. санитарноавтом. рота (56 санитарни линейки)

Приложение 31

СВЕДЕНИЕ

за мирновременното организационно развитие на българската войска през периода 1923—1944 г.

Войскови щабове и части	По закон от 1923 г.	Действ. през 1923 г.	1928 г.	1935 г.	1939 г.	1940 г.	1941 г.	1943 г.	1944 г.
Щабове на армии	—	3	4	4	4	4	5	5	5
Пехотни дивизии	—	8	8	8	9	10	13	14	14
Пехотни полкове	8	24	25	26	28	31	39	45	45
Дивизионни картечни дружини	—	—	—	4	4	4	4	4	4
Пехотни допълв. части	8	—	—	—	—	—	—	—	—
Гранична инспекция	—	—	1	—	1	—	—	—	—
Гранични сектори	8	8	8	—	—	—	—	—	—
Гранични участъци	24	24	24	24	24	30	30	30	31
Окръжни пехотни жандарм.	16	—	—	—	—	—	—	—	—
Конни жандарм. групи	8	—	—	—	—	—	—	—	—
Артилерийски отделения	8	—	—	—	—	—	—	—	—
Див. артилерийски полкове	—	8	8	9	9	10	12	14	14
Огнестрелни отделения	—	—	4	4	4	4	4	5	5
Конни полкове	3	10	8	8	8	8	8	8	8
Допълващи ескадрони	3	—	—	—	—	—	—	—	—
Инженерни дружини	3	—	—	—	—	—	—	—	—
Инженерни полкове	—	4	4	4	4	4	4	4	4
Допълващи инженерни роти	3	—	—	—	—	—	—	—	—
Колоездачни дружини	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Ов. свързочни полкове	—	1	1	1	1	1	1	1	1
Жп полк	—	1	1	1	1	1	1	1	1
Автомобилни дружини	—	1	1	1	1	1	1	—	—
Автомобилен полк	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Понтонна дружина	—	1	1	1	1	1	1	1	1
Конни (бързи) дивизии	—	—	2	2	2	2	2	1	1
Конни бригади	—	—	4	4	4	4	4	4	4
Преносими (мот.) полкове	—	—	2	2	2	2	2	1	1
Армейски артилер. полк	—	—	4	4	4	4	4	4	4
Конно-артил. отделение (дивизион)	—	—	1	2	2	2	2	—	—
Конно-артил. полк	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Роти бойни коли	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Дружина бойни коли	—	—	—	—	1	1	—	—	—
Полк бойни коли	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Бригада бойни коли	—	—	—	—	—	—	—	1	2
Химическа рота	—	—	—	1	1	1	1	1	1
П. В. батареи	—	—	—	—	4	—	—	—	—
П. В. отделения	—	—	—	—	1	4	4	4	2

Войскови щабове и части	По закон от 1923 г.	Действ. през 1923 г.	1928 г.	1935 г.	1939 г.	1940 г.	1941 г.	1943 г.	1944 г.
П. В. полкове	—	—	—	—	—	—	—	2	4
Щурмови арт. отд.	—	—	—	—	—	—	1	2	2
Военна академия	—	1	1	1	1	1	1	1	1
Военно училище	1	1	1	1	1	1	1	1	1
ШЗО	—	1	1	1	1	1	1	1	1
Артилерийска школа	—	—	1	1	1	1	1	1	1
Пехотна школа	—	—	1	1	1	1	1	1	1
Кавалерийска школа	—	—	1	1	1	1	1	1	1
Инженерна школа	—	—	1	1	1	1	1	1	1
Военни бюра за доброволци	24	24	—	—	—	—	—	—	—
Военни окръжия	—	—	28	28	28	37	39	45	45
Арм. тов. арт. отд.	—	—	—	4	4	4	4	4	4
Общовойскови мотор. арт. полк	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Армейски свързочен полк	—	—	—	—	—	—	—	4	4
Парашутна рота	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Парашутна дружина	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Въздушнопредупред. рота	—	—	—	—	1	4	4	4	4
Щаб трудови войски	—	—	—	1	1	1	1	1	1
Трудови дружини	—	—	—	8	8	8	8	12	12
Инспектор мотор. прев. ср.	—	—	—	—	—	—	1	1	1
Инспектор свърз. войски	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Беломорски отряд (16 пд)	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Щаб въздушни войски	—	1	1	1	1	1	1	1	1
Дирекция въздухоплаване	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Армейски въздушни орляци	—	3	4	4	4	4	—	—	—
Образцов учебен орляк	—	—	—	—	1	1	1	1	1
Бомбардировъчен полк	—	—	—	—	—	—	1	1	1
Изтребителен полк	—	—	—	—	—	—	1	1	1
Разузнавателен полк	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Щурмови полк	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Армейски въздушен полк	—	—	—	—	—	—	4	—	—
Бомбардировъчен орляк	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Морска полицейска служба	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Щаб на флота	—	1	1	1	1	1	1	1	1
Черноморска флотилия	—	1	1	1	1	1	1	1	1
Дунавска флотилия	—	1	1	1	1	1	1	1	1
Морско военно училище	—	1	1	1	1	1	1	1	1
Беломорска арт. гр.	—	—	—	—	—	—	—	1	1
П. В. арт. групи Бяло море	—	—	—	—	—	—	—	1	1

ТАБЛИЦА

за военновременната организация и числен състав на българската армия през периода 1939—1944 г.

Наименование на формированията	1939 г.		1941 г.		1943 г.		1944 г.	
	число	хора	число	хора	число	хора	число	хора
I. Действуваща войска								
Щаб на главно командуване	1	900	1	1724	1	1171	1	1171
Свързочна дружина на гл. команд.	1	1081	1	1151	1	1151	1	1151
Военноохранителна друж. при ГК	1	536	1	539	1	897	1	897
Щабове на армии	5	1720	5	1475	1	1305	5	1305
Щабове на етапни инспекции	4	704	4	600	4	556	4	556
Щабове на корпуси	—		2	206	2	206	2	206
Пехотни дивизии (нормални)	12	246 353	15	216 403	16	257 144	13	161 070
Окупационни дивизии	—		3	17 915	4	26 870	—	—
Конни (бързи) дивизии	2	29 332	1	12 114	1	15 568	1	15 568
Гранични бригади	4	40 606	2	20 866	2	20 866	—	—
Бронирани бригади	—	—	1	6093	1	8940	1	9340
Конни бригади (самостоятелни)	—	—	2	3786	2	5556	2	5556
Попълващи полкове с поп. батареи	4	13 500	4	11 796	4	13 280	4	13 280
Етапни полкове	8	13 184	8	11 640	8	12 416	8	12 416
Арм. артил. полкове	4	14 407	4	14 889	4	16 253	4	16 253
Арм. инженерни полкове	4	5352	4	4700	4	4700	4	6256
Арм. бронензтребит. дружини	—	—	4	2292	5	2110	5	2110
Арм. работни полкове	4	8016	4	5868	4	5948	4	5948
Армейски трудови дружини	4	8436	5	10 165	5	10 165	5	10 165
Арм. части и служби (разни)	—	60 527	—	50 294	—	42 869	—	40 129
II. Общовойскови части								
Общовойскова щурмова дружина	—	—	1	889	1	889	1	889
Общовойскова мост. рота бързи мостове	—	—	1	183	1	183	1	183
Общовойскова мост. дружини. Мост „Б“	—	—	1	972	1	972	1	972

Наименование на формированията	1939 г.		1941 г.		1943 г.		1944 г.	
	число	хора	число	хора	число	хора	число	хора
Общовойскова мост. друж. „Херберт“	1	507	1	1345	1	1345	1	1345
Общовойск. артилерийски полк	—	—	1	2860	1	2860	1	2860
Щурмови артилерийски отделения	—	—	—	—	2	956	2	956
Жп войски	р.	6423	р.	3822	р.	4764	р.	4764
Общовойскови пех. полкове (61—70)	—	—	10	18 560	3	8203	3	8203
Гвардейски конен дивизион	—	—	—	—	1	793	1	793
Щабове на група тр. дружини	—	—	4	140	5	175	4	140
Трудови дружини	4	8436	7	14 231	7	14 231	6	12 198
Морски войски	—	7365	—	7171	—	15 658	—	15 658
Въздушни войски	—	14 642	—	22 671	—	43 066	—	60 658
Свързочна рота ОВ резерв	1	282	2	564	1	282	1	282
Главни размени. пощенски станции	—	—	3	270	3	270	3	270
ОВ моторна работилница	—	—	—	—	1	517	1	517
III. Териториални войски във вътрешността на страната								
Щаб на войската при МВ (зам. НЩ)	1	713	1	818	1	1374	1	1374
Щабове на дивиз. област	9	6100	12	984	13	1095	10	830
Управление на гарнизони, в. комендантства, пв и хим. отбрана	1	6268	2	6268	2	6382	1	6322
Опълченски полкове	10	23 250	—	—	—	—	—	—
Военни окръжия	31	279	39	1846	39	1846	32	1520
Военно училище	1	1385	1	1037	1	1037	1	1037
ШЗО	—	—	1	1679	1	1679	1	1679
Арт. школа (доп. АИБ)	—	—	1	497	1	497	1	497
Пехотна школа	—	—	1	648	1	648	1	448
Кавалерийска школа	—	—	1	303	1	303	1	303
Охранит. взв. при Дирекция за гражд. мобилизация	—	—	—	—	1	18	1	18
Географски институт	1	243	1	289	1	289	1	289
Допълваща бронир. дружина	—	—	—	—	1	992	1	992

Наименование на формированията	1939 г.		1941 г.		1943 г.		1944 г.	
	число	хора	число	хора	число	хора	число	хора
Допълващи пех. дружини	31	27 218	33	24 420	46	51 520	36	40 320
Допълващи тк роти	4	824	4	612	4	1344	4	1344
Допълващи дивиз. батареи	10	1990	13	2015	14	2170	10	1550
Допълващи армейски батареи	4	732	4	464	4	464	4	464
Допълващи товарни батареи	4	740	—	—	—	—	—	—
Допълващи конни батареи	2	330	1	119	1	119	1	119
Допълващи ескадрони	8	1720	8	2488	8	2576	8	2576
Допълващи преносни дружини	2	1212	1	606	1	894	1	894
Допълващ свързочен полк	—	—	—	—	1	1149	1	1149
Допълващи инженерни дружини	4	2536	4	2956	4	2956	4	2956
Допълващи свързочни дружини	1	512	—	—	4	2268	4	2268
Допълващи пионер.свързр. роти	—	—	3	477	3	477	—	—
Допълваща теж. понт. дружина	1	8	1	692	1	692	1	692
Допълваща жп дружина	1	86	1	86	1	255	1	255
Допълваща ов батарея	—	—	1	130	1	130	1	130
Охранителни роти (ескадр.)	27	6399	27	4860	52	9360	33	5940
Допълващи бр. - изтр. роти	—	—	5	1085	5	1085	4	868
Допълващи труд. роти	—	—	12	1920	12	1920	11	1760
Самостоят. карт. роти	—	—	3	387	3	387	—	—
Гранични участъци	23	11 592	31	15 624	35	17 760	25	12 600
Охранителна рота Чамкория	1	121	1	171	1	178	1	178
Охранителна рота водопр. София	—	—	—	—	1	180	1	180
Самостоятелни картечни взводове	—	—	25	650	25	650	25	650
Жп охранителни дружини	—	—	14	10 584	14	10 570	10	7550
Ловни дружини (към МВР)	—	—	—	—	13	8801	—	—

Наименование на формированията	1939 г.		1941 г.		1943 г.		1944 г.	
	число	хора	число	хора	число	хора	число	хора
Минни охранителни роти	—	—	—	—	4	584	—	—
Крепостни части	—	—	—	—	р.	3866	р.	3866
Караулни роти	—	—	4	480	5	841	4	752
Поправителни работни дружини	—	—	—	—	12	19 020	—	—
Охранителни взводове (тов. арт. отд.)	—	—	4	212	4	212	4	212
Резервни огнестрелни складове	4	824	4	824	6	939	5	1026
Допълващи щурмови батареи	—	—	—	—	1	116	1	116
Охранителен взвод двореца Враня	1	68	1	68	1	66	1	66
Гвард. охран. допълващ ескадрон	—	—	—	—	1	148	1	477
Жп комендантства	235	3332	162	2486	168	3931	135	2954
Областни инт. дружини	10	2700	10	2530	13	3289	10	2530
ОВ интендантски склад	—	—	1	71	1	71	1	71
Резервен интендантски склад	10	562	13	1701	14	1827	10	1449
Интенд. работилници, фабрики, сушилни	р.	562	р.	562	р.	562	р.	562
Трудови дружини	4	8436	12	24 396	12	24 396	—	—
Етапни работни и др. взв. и роти	—	—	—	—	—	1918	—	1814
Стопанство „Тича“	1	1159	1	1159	1	1159	1	1159
Трудова шивашка и обущарска ф-ка	1	1017	1	1184	1	1184	1	1184
Трудова моторна работилница	1	163	1	163	1	163	1	163
Допълваща ов камион. дружина	1	69	1	141	1	735	1	735
Резервен инженерен склад	1	90	1	90	1	90	1	90
Резервен свързочен склад	1	57	1	57	1	57	1	57
ТП резерв	—	—	1	2740	1	2740	1	2740
Резервен автомобилен склад	5	90	5	910	1	88	1	88
Резервен бензин. склад	—	—	—	—	6	558	6	558
Резерв. бенз. автоб. склад	—	—	—	—	4	520	4	520
Бензинови складове Толбухин, Бургас	—	—	—	—	2	86	2	86
Резервни бенз. складове (София)	—	—	—	—	1	93	1	93
У-ние обл. мотор. р-на	—	—	—	—	5	50	4	40
Областни дивиз. болници	10	2816	12	3360	13	4810	10	3700
Обл. подкрепителни спирки	—	—	—	—	39	390	30	300
Центр. рентген. институт	—	—	—	—	1	123	1	123
Фармо-хим. лаборатория	—	—	—	—	1	69	1	69
Резервни санит. складове	4	244	4	244	4	280	4	280
Резерв. ветер. складове	4	112	4	112	4	112	4	112
Резервно депо за коне	1	151	1	151	1	151	1	151
Цент. ветер. бактер. институт	—	—	—	—	1	39	1	39
Върх. ветер. хиг. и контр. инст.	—	—	—	—	1	41	1	41
ОВ ветер. лечебница	1	148	1	148	1	162	1	162
Ветеринарен серопроизводителен институт	—	—	—	—	1	69	1	69
Депа за коне	1	176	1	176	2	776	1	388
Депа за мулета	1	127	1	127	1	127	1	127
Резерв. хим. склад	1	28	1	28	1	28	1	28
Войск. хим. школа	5	545	1	87	1	87	1	87
Върховен касационен съд	1	23	1	22	1	22	1	22
Обл. в. полеви съдилища	10	300	12	348	14	406	10	290
Военен затвор	—	—	—	—	1	342	1	342
В. влакова контр. дружина	—	—	—	—	1	441	1	441
Обл. в. полиц. роти	—	—	—	—	5	805	—	—
Допълв. в. полиц. рота	—	—	—	—	1	289	1	289
Местни военни болници	57	12 851	55	12 838	55	12 885	55	12 885
Военни фабрики	6	12 333	7	12 426	7	12 426	6	12 333
Държ. симфоничен оркестър	1	148	1	148	1	148	1	148
Главна рекв. комисия	—	—	1	69	1	69	1	69
Областни рекв. комисии	—	—	12	324	13	351	10	270
Околийски рекв. комисии	—	—	124	2108	134	2278	110	1870
Соф. град. рекв. комисии	—	—	1	17	1	17	1	17
Окол. рекв. складове	—	—	124	620	134	670	100	550
Обл. коларо-обозни дружини	10	14 410	—	—	—	—	—	—
Държавна тухларна ф-ка	1	389	—	—	—	—	—	—
Гари. ветер. лечебница	—	—	1	90	1	90	—	—
Всичко:		641 390		628 079		787 924		571 411

ТАБ

за мирновременното организационно развитие и

Щабове, части, поделения и служби	1939 г.						1941 г.			
	поделения	офицери	подофицери	чиновници	войници	всичко	поделения	офицери	подофицери	чиновници
Щабове, у-ния и служби		654	379	1180	2779	4992		793	1402	1753
Пехота										
Щабове на армии . . .	4	34	8	21	40	103	5	42	10	38
Щабове на пех. дивизии	9	99	54	154	162	469	13	128	75	204
Дивиз. интенд. дружини	9	45	81	95	1391	1612	13	65	124	135
Военни окръжия	28	169	—	122	—	291	37	221	—	162
Пехотни полкове	28	1086	1389	295	24 317	27 087	39	1463	1835	457
Погранични роти . . .	24	98	247	—	3932	4277	—	—	—	—
Гранични участъци . .	—	—	—	—	—	—	30	123	309	—
Дивиз. карт. дружини .	4	60	73	36	1360	1529	4	60	76	36
Бронеизтреб. дружини .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Специална др. (охр.) . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Охранителна рота Чамкория	1	3	7	2	108	120	1	3	7	2
Арм. в. полиц. роти . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Друж. бойни коли . . .	1	9	49	1	146	205	—	—	—	—
Всичко пехота:		1603	1908	726	31 456	35 693		2105	2436	1034
Бронирани войски										
Брониран полк	—	—	—	—	—	—	1	165	399	39
Бронирана бригада . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Всичко:	—	—	—	—	—	—	1	165	399	39
Артилерия										
Дивиз. артил. полк . .	9	243	281	99	5159	5782	12	374	434	132
Армейски арт. полк . .	4	114	137	44	1816	2111	4	129	170	47
Арм. тов. арт. отдел. .	4	76	94	40	1560	1770	4	88	121	44
Артилерийски отделения	—	—	—	—	—	—	1	17	23	20
О. В. мот. арт. полк . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Конен артил. полк . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Конно-арт. отделения .	2	35	41	24	738	838	2	35	46	24
Щурмови арт. отделения	—	—	—	—	—	—	1	36	162	18
Огнестрелни отделения .	4	17	22	35	540	614	4	8	28	39
Всичко:		506	606	254	10 123	11 489		634	822	296

ЛИЦА

числен състав на българската войска през 1939—1944 г.

1943 г.							6. IX. 1944 г.					
войници	всичко	поделения	офицери	подофицери	чиновници	войници	всичко	поделения	офицери	подофицери	чиновници	войници	всичко
3172	7120		1194	1919	3167	5297	11 577		1342	1216	4158	5357	12 073
50	140	5	57	10	41	50	158	5	57	10	46	50	163
346	753	14	204	98	277	252	831	14	205	99	333	252	889
1868	2192	14	76	138	163	2709	3086	14	91	183	162	2745	3181
—	383	39	243	—	274	537	1054	41	255	—	286	563	1104
29 911	33 666	45	2318	5753	487	54 824	63 382	45	2675	6577	511	53 994	63 757
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5148	5580	30	121	306	—	7100	7527	31	125	321	—	7382	7828
1360	1532	4	60	144	40	1408	1652	4	76	164	40	1608	1888
—	—	5	120	255	50	2500	2925	5	130	290	90	2710	3220
—	—	1	21	39	9	620	689	1	24	42	9	708	783
122	134	1	3	9	3	130	145	1	3	9	3	170	185
—	—	—	—	—	—	—	—	5	20	35	—	750	805
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
38 805	44 380		3223	6752	1344	70 130	81 449		3661	7731	1480	70 932	83 803
3206	3809	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1	185	730	99	3494	4508	1	368	1451	207	6962	8988
3206	3809		185	730	99	3494	4508		368	1451	207	6962	8988
7510	8423	14	420	681	126	9116	10 343	14	545	719	126	9430	10 820
2294	2640	4	128	324	84	2436	2972	4	179	396	85	2710	3370
2000	2253	4	88	153	44	2000	2285	4	108	165	36	2000	2309
394	444	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1	30	77	20	525	652	1	38	83	20	541	682
—	—	1	25	44	11	670	750	1	32	43	10	670	755
790	895	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
412	628	2	36	162	18	412	628	—	—	—	—	—	—
580	685	5	22	35	57	755	869	5	26	40	60	775	901
13 568	15 320		749	1476	360	15 914	18 499		964	1608	355	16 538	19 465

Щабове, части, поделения и служби	1939 г.						1941 г.						1943 г.						6. IX. 1944 г.					
	поделения	офицери	подофицери	чиновници	войници	всичко	поделения	офицери	подофицери	чиновници	войници	всичко	поделения	офицери	подофицери	чиновници	войници	всичко	поделения	офицери	подофицери	чиновници	войници	всичко
П. В. артилерия																								
Щаб п. в. артилерия	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5	—	6	—	11	1	6	—	7	—	13
П. В. артил. полкове	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	89	102	26	1693	1915	4	260	303	62	4941	5566
П. В. арт. отделения	—	—	—	—	—	—	4	125	163	52	2340	2680	4	109	153	26	2213	2501	2	33	67	—	729	829
П. В. батареи	4	22	22	—	720	764	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	9	9	—	150	168
Всичко:		22	22	—	720	764		125	163	52	2340	2680		203	255	58	3911	4427		308	378	69	5820	6576
Конница																								
Конни дивизии	2	14	6	4	12	36	2	16	6	8	12	42	1	7	2	6	6	21	1	7	2	8	6	23
Мотор. разузнават. ескад.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	6	13	—	120	139	1	6	13	—	120	139
Мотор. бронеизтреб. ескад.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4	14	—	126	144	1	4	14	—	126	144
Разузнават. дивизион	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Щабове на бригади	4	8	—	4	16	28	4	8	—	4	16	28	4	12	12	—	96	120	4	12	12	—	96	120
Конни полкове	8	196	225	90	3552	4063	8	196	230	90	3552	4068	8	224	448	75	4384	5131	8	232	457	75	4384	5148
Гвард. конен дивизион	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	23	47	9	416	495	1	26	93	9	471	589
Моториз. пех. полк	2	46	96	20	1070	1232	2	54	110	20	1312	1496	1	29	95	23	656	803	1	29	95	23	656	803
Всичко:		264	327	118	4650	5359		274	346	122	4892	5634		305	631	113	5804	6853		316	676	115	5859	6966
Инженерни войски																								
Инженерни полкове	4	136	237	52	3664	4089	4	140	257	52	3664	4113	4	177	441	122	5100	5840	4	188	455	138	5268	6042
О. В. камионен полк	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	37	63	88	919	1107	1	38	65	88	919	1110
Автомобилна школа	1	17	36	32	200	285	1	17	35	32	200	284	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
О. В. мостова дружина	1	12	24	8	271	315	1	12	24	8	271	315	1	25	68	10	705	848	1	26	70	10	705	811
Жл полк	1	26	38	32	1029	1125	1	26	38	31	1651	1746	1	45	63	46	1104	1258	1	51	74	46	2560	2731
Мотор. инж. ескадрон	1	4	5	—	82	91	1	4	5	—	82	91	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Мот. инж. св. дивизион	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	8	24	—	238	270	1	8	24	—	238	270
Дивиз. инж. св. дружина	—	—	—	—	—	—	2	18	32	8	512	570	3	30	87	15	828	960	4	48	125	28	1116	1317
Всичко:		195	340	124	5246	5905		217	391	131	6380	7119		322	746	281	8894	10 243		352	813	310	10 806	11 281
Свързочни войски																								
Арм. свързочен полк	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	85	234	16	2293	2628	4	96	244	16	2272	2628
О. В. свързочен полк	1	29	40	29	627	725	1	29	44	29	687	789	1	41	68	35	1005	1149	1	42	97	35	1215	1389
Свързочни ескадрони	2	6	10	—	140	156	2	6	10	—	140	156	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Всичко:		35	50	29	767	881	—	35	54	29	827	945	—	126	302	51	3298	3777		138	341	51	3487	4017

Щабове, части, поделения и служби	1939 г.						1941 г.			
	поделения	офицери	подофицери	чиновници	войници	всичко	поделения	офицери	подофицери	чиновници
Морски войски										
Командв., снабд. и техн. служби		16	7	112	97	232		19	35	104
Военноморско училище	1	20	22	35	141	218	1	19	20	32
Черноморски флот	1	62	125	34	1041	1262	1	51	79	18
Дунавски флот	1	20	27	39	226	312	1	18	21	35
Беломорски флот	—	—	—	—	—	—	1	34	55	24
Брегови артил. полк	—	—	—	—	—	—	1	15	31	16
Всичко:		118	181	220	1505	2024		156	241	229
Въздушни войски										
Щаб, снаб., техн. служба		34	27	433	51	545		144	95	440
Въздушна ескадрила	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Въздухоплавателен полк	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Щурмови полк	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Бомбардировъчен полк	—	—	—	—	—	—	1	99	204	53
Изтребителен полк	—	—	—	—	—	—	1	57	124	49
Армейски въз. полкове	—	—	—	—	—	—	4	245	548	195
Бомбардировъчен орляк	1	42	80	59	327	508	—	—	—	—
Армейски орляци	4	127	310	182	1087	1706	—	—	—	—
Парашутна дружина	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Въздушни учебни части		139	358	91	885	1481		225	459	182
Всичко:		342	775	773	2350	4240		770	1430	919
Трудови войски										
Управление		47	31	108	—	186		47	28	108
Школа трудови войски	1	2	—	1	—	3	1	2	2	1
Трудова област	2	2	—	—	—	2	2	2	—	—
Трудова дружина	8	251	324	137	—	712	12	369	493	198
Всичко:		302	355	246	—	903		420	523	302
А всичко:		4041	4943	3670	59 596	72 250		5694	8207	4906

войници	всичко	1943 г. поделения	офицери	подофицери	чиновници	войници	всичко	6. IX. 1944 г. поделения	офицери	подофицери	чиновници	войници	всичко
115	273		12	4	42	48	106	1	12	4	48	73	137
117	188	1	24	21	35	113	193	1	29	21	41	716	807
784	932	1	79	165	92	1331	1667	1	90	175	22	1325	1683
199	273	1	18	22	36	364	440	1	18	22	37	364	441
922	1035	1	53	115	21	1592	1781	1	55	116	22	1377	1570
535	597	2	67	133	35	1881	2116	2	115	222	47	2967	3351
2672	3298		253	460	261	5329	6303		319	560	287	6822	7989
422	1101		297	649	1470	3823	6239		326	751	2006	3927	7010
—	—	1	7	4	6	36	58	1	7	8	6	36	57
—	—	1	160	346	28	2425	2959	1	190	517	31	2623	3361
—	—	1	82	175	14	735	1006	1	82	177	15	735	1009
607	963	1	115	223	13	914	1265	1	115	295	14	978	1402
449	679	1	103	266	14	960	1343	1	132	415	16	1111	1674
1748	2736	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1	55	231	5	960	1251	1	55	231	5	960	1251
1262	2128		178	457	333	1833	2801		190	498	352	2106	3146
4488	7607		997	2351	1883	11 686	16 917		1097	2892	2445	12 476	18 910
—	183		52	35	121	—	177		54	36	144	—	234
—	5		6	4	7	—	17	1	6	4	8	—	18
—	2	4	20	8	24	—	52	4	20	8	24	—	52
—	1055	12	405	636	240	—	1281	12	389	621	240	—	1250
—	1245		483	683	392	—	1558		469	669	416	—	1554
80350	99 157		8040	16309	8009	133757	166111	—	9334	18335	9893	145059	182621

БОЕН СЪСТАВ И ДИСЛОКАЦИЯ НА ЩАБОВЕТЕ, ЧАСТИТЕ И УЧРЕЖДЕНИЯТА ОТ БЪЛГАРСКАТА АРМИЯ КЪМ 1. IX. 1943 г.

№ по ред	Наименование на щабовете, управленията, частите и учрежденията по мирновременните щатове	Местонахождение	Окопия
	А. Министерство на войната — централно управление		
1	Кабинет на военния министър	София	
2	Щаб на войската		
	а) Пехотна инспекция	„	
	б) Артилерийска инспекция	„	
	в) Инженерна инспекция	„	
	г) Свързочна инспекция	„	
	д) Инспекция на конницата	„	
	е) Инспекция на мотор.-прев. средства	„	
	ж) Инспекция на интендантската служба	„	
	з) Инспекция на въоръжението	„	
	и) Военносанитарна служба	„	
	к) Военноветеринарна служба	„	
3	Отдел „Доставки и поддържане"	„	
	а) Управление на военните фабрики	„	
	б) Главно интендантство	„	
	в) Снабдителни органи	„	
4	Дирекция за гражданска подготовка и мобилизация	„	
5	Канцелария	„	
6	Военносъдебна служба	„	
7	Юрисконсултска служба	„	
8	Бюджето-контролен отдел	„	
9	Служба подпомагане пострадалите от войните	„	
	Б. Щабове		
10	Щаб на 1 армия	София	
11	Щаб на 2 армия	Пловдив	
12	Щаб на 3 армия	Варна	
13	Щаб на 4 армия	Плевен	
14	Щаб на 5 армия	Скопие	
15	Щаб на 1 пех. Софийска дивизия	София	
16	Щаб на 2 пех. Тракийска дивизия	Пловдив	
17	Щаб на 3 пех. Балканска дивизия	Сливен	

№ по ред	Наименование на щабовете, управленията, частите и учрежденията по мирновременните щатове	Местонахождение	Окопия
18	Щаб на 4 пех. Преславска дивизия	Коларовград	
19	Щаб на 5 пех. Дунавска дивизия	Русе	
20	Щаб на 6 пех. Бдинска дивизия	Враца	
21	Щаб на 7 пех. Рилска дивизия	Ст. Димитров	
22	Щаб на 8 пех. Тунджанска дивизия	Ст. Загора	
23	Щаб на 9 пех. Лозенска дивизия	Пленен	
24	Щаб на 10 пех. Родопска дивизия	Кърджали	
25	Щаб на 14 пех. Вардарска дивизия	Скопие	
26	Щаб на 15 пех. Охридска дивизия	Битоля	
27	Щаб на 16 пех. Беломорска дивизия	Ксанти	
28	Щаб на 17 пех. Щипска дивизия	Щип	
29	Щаб на 2 конна дивизия	Ямбол	
30	Щаб на 3 конна бригада	Коларовград	
31	Щаб на 4 конна бригада	София	
32	Щаб на 1 самостоятелна конна бригада	Скопие	
33	Щаб на 2 самостоятелна конна бригада	Канала	
	В. Войски		
	а) Пехота		
	1 пех. дивизия		
34	1 пех. полк	София	
35	6 пех. полк	София	
36	25 пех. Драгомански полк:		
	щаб и 1 пех. дружина	Сливница	
	16 пех. Ловчанска дружина	Ботевград	
	3/25 Пиротска дружина	Пирот	
	2 пех. дивизия		
37	9 пех. полк	Пловдив	
38	21 пех. Средногорски полк:		
	щаб и 1 пех. дружина	Смолян	
	2/21 пех. дружина	Устово	
39	27 пех. Чепински полк:		
	щаб, 1 и 2 пех. дружина	Пазарджик	
	3/27 пех. дружина	Девин	
	3 пех. дивизия		
40	11 пех. Сливенски полк	Сливен	
41	24 пех. Черноморски полк	Бургас	
42	29 пех. Ямболски полк	Ямбол	

№ по ред	Наименование на щабовете, управленията, частите и учрежденията по мирновременните щатове	Местоквартируване	Околия
	4 пех. дивизия		
43	7 пех. Преславски полк	Коларовград	
44	8 пех. Приморски полк	Варна	
45	19 пех. Шуменски полк	Разград	
46	46 пех. Добрички полк	Толбухин	
	5 пех. дивизия		
47	5 пех. Дунавски полк	Русе	
48	18 пех. Етърски полк	Търново	
49	33 пех. Свищовски полк	Свищов	
50	31 пех. Варненски полк	Силистра	
	6 пех. дивизия		
51	3 пех. Бдински полк	Видин	
52	15 пех. Ломски полк	Белоградчик	
53	35 пех. Врачански полк	Враца	
	7 пех. дивизия		
54	13 пех. Рилски полк	Кюстендил	
55	14 пех. Македонски полк:		
	щаб и 1 пех. дружина	Благоевград	
	2/14 пех. дружина	Петрич	
56	22 пех. Тракийски полк	Ст. Димитров	
57	39 пех. Солунски полк	Неврокоп	
	8 пех. дивизия		
58	12 пех. Балкански полк	Ст. Загора	
59	23 пех. Шипченски полк:		
	щаб и 1 пех. дружина	Казанлък	
	28 пех. Стремска дружина	Левскиград	
60	30 пех. Шейновски полк	Марица	
	9 пех. дивизия		
61	4 пех. Плевенски полк	Плевен	
62	34 пех. Троянски полк	Ловеч	
63	36 пех. Козлодуйски полк	Оряхово	
	10 пех. дивизия		
64	10 пех. Родопски полк:		
	щаб, 1 и 3 пех. дружина	Кърджали	
	2/10 пех. дружина	Хасково	
65	44 пех. Тунджански полк:		
	щаб и 1 пех. дружина	Крумовград	
	2/44 пех. дружина	Ивайловград	
66	47 пех. Ардински полк:		
	щаб и 1 пех. дружина	Ардино	
	2/47 пех. дружина	Златоград	

№ по ред	Наименование на щабовете, управленията, частите и учрежденията по мирновременните щатове	Местоквартируване	Околия
	14 пех. дивизия		
67	51 пех. Вардарски полк	Скопие	
68	52 пех. Вранespecки полк	Враня	
69	53 пех. Осоговски полк	Куманово	
	15 пех. дивизия		
70	54 пех. Битолски полк	Битоля	
71	55 пех. Охридски полк:		
	щаб и 1 пех. дружина	Охрид	
	2/55 пех. дружина	Ресен	
72	45 пех. Чешански полк	Прилеп	
	16 пех. дивизия		
73	57 пех. Беломорски полк:		
	щаб, 1 и 2 пех. дружина	Драма	
	3/57 пех. Кавалска дружина	Кавала	
74	58 пех. Гюмюрджински полк:		
	щаб, 1 и 2 пех. дружина	Гюмюрджина	
	3/58 пех. Ксантийска дружина	Ксанти	
75	59 пех. Пирински полк	Серес	
	17 пех. дивизия		
76	48 пех. Дойрански полк:		
	щаб и 1 пех. дружина	Струмица	
	2/48 пех. дружина	Гевгели	
77	49 пех. Калимански полк	Щип	
78	56 пех. Велешки полк	Велес	
79	Пехотна школа	Търново	
	Дивиз. картечни дружини		
80	1 дивиз. картечна дружина	Радомир	
81	2 дивиз. картечна дружина	Пещера	
82	3 дивиз. картечна дружина	Елхово	
83	4 дивиз. картечна дружина	Михайловград	
	Броневи части		
84	Брониран полк	София	
	Бронеизтребителни части		
85	1 бронеизтреб. дружина	Пирот	
86	2 бронеизтреб. дружина	Харманли	
87	3 бронеизтреб. дружина	Разград	
88	4 бронеизтреб. дружина	Лом	
89	5 бронеизтреб. дружина	Скопие	

№ по ред	Наименование на щабовете, управленията, частите и учрежденията по мирно-времените щатове	Местонахождение	Околия
	Охранителни части		
90	Охранителна рота при дворците на царя	Чамкория (Боровец)	
	Полицейски части		
91	Военнополицейска дружина с военно-полицейска школа	Красно село	Софийско
	Гранична стража		
92	1 граничен участък	Кула	
93	2 граничен участък	Пирот	
94	3 граничен участък	Свояне	Бабушнишка
95	4 граничен участък	Владишки хан	Сурдулишка
96	5 граничен участък	Бояново	
97	6 граничен участък	Жегра	Бояновска
98	7 граничен участък	Качаник	
99	8 граничен участък	Групчин	Скопска
100	9 граничен участък	Тополница	Бродска
101	10 граничен участък	Брод	Бродска
102	11 граничен участък	Ресен	
103	12 граничен участък	Бистрица	Битолска
104	13 граничен участък	Скочивир	Битолска
105	14 граничен участък	Мрежичко	Кавадарска
106	15 граничен участък	Гевгели	
107	16 граничен участък	Дойран	
108	17 граничен участък	Гор. Порой	Демирхисарска
109	18 граничен участък	Серес	
110	19 граничен участък	Порна	Зиляховска
111	21 граничен участък	Дервент	Дедеагачка
112	22 граничен участък	Ивайловград	
113	23 граничен участък	Свиленград	
114	24 граничен участък	Факия	Грудовска
115	25 граничен участък	М. Търново	
116	28 граничен участък	Ген. Тошево	Ген. Тошевска
117	29 граничен участък	Крушаре	Толбухинска
118	30 граничен участък	Силистра	
119	31 граничен участък	Русе	
120	32 граничен участък	Никопол	
121	33 граничен участък	Видин	

№ по ред	Наименование на щабовете, управленията, частите и учрежденията по мирно-времените щатове	Местонахождение	Околия
	б) Артилерия		
122	1 дивиз. артилерийски полк	Русе	
123	2 дивиз. артилерийски полк	Враца	
124	3 дивиз. артилерийски полк	Пловдив	
125	4 дивиз. артилерийски полк	София	
126	5 дивиз. артилерийски полк	Коларовград	
127	6 дивиз. артилерийски полк	Сливен	
128	7 дивиз. артилерийски полк	Самоков	
129	8 дивиз. артилерийски полк	Ст. Загора	
130	9 дивиз. артилерийски полк	Севлиево	
131	10 дивиз. артилерийски полк	Момчилград	
132	14 дивиз. артилерийски полк	Скопие	
133	15 дивиз. артилерийски полк	Прилеп	
134	16 дивиз. артилерийски полк:		
	— щаб и I артил. отделение	Гюмюрджина	
	— 2 артилерийско отделение	Серес	
	— 3/16 батарея	Дедеагач	
	— 6/16 батарея	Драма	
135	17 дивиз. артилерийски полк	Щип	
136	2 конно-артилерийски полк	Нова Загора	
137	1 арм. арт. полк	София	
138	2 арм. арт. полк	Хасково	
139	3 арм. арт. полк	Коларовград	
140	4 арм. арт. полк	Плевен	
141	Общовойскови мот. арт. полк	Пловдив	
142	1 арм. тов. артил. отделение	Разлог	
143	2 арм. тов. артил. отделение	Асеновград	
144	3 арм. тов. артил. отделение	Търговище	
145	4 арм. тов. артил. отделение	Берковица	
146	1 щурмово артил. отделение	София	
147	2 щурмово артил. отделение	Хасково	
148	Артилерийска школа	София	
	в) Конница		
149	Гвард. конен дивизион	София	
	2 конна дивизия		
150	Инж. свързв. дивизион	Ямбол	
151	Мотор. разузнават. дивизион	Ямбол	
152	Мотор. броненатреб. ескадрон (при 2 броненатреб. дружина)	Харманли	

№ по ред	Наименование на щабовете, управленията, частите и учрежденията по мирновременните щатове	Местонапартирување	Околия
	3 конна бригада		
153	8 конен полк	Толбухин	
154	10 конен полк	Коларовград	
	4 конна бригада		
155	4 конен полк	Ямбол	
156	5 конен полк	Брезник	
	1 самостоятелна конна бригада		
157	1 конен полк	Скопие	
158	2 конен полк	Скопие	
	2 самостоятелна конна бригада		
159	3 конен полк	Кавала	
160	6 конен полк	Дедеагач	
161	2 преносим полк	Сливен	
162	Кавалерийска школа	Сливен	
	г) Инженерни и свързочни войски		
163	1 инж. и 1 свързочен полк	София	
164	2 инж. и 2 свърз. полк	Пловдив	
165	3 инж. и 3 свърз. полк	Коларовград	
166	4 инж. и 4 свърз. полк	Плевен	
167	Железопътен полк	София	
168	Общовойскови свързочен полк със свързочна школа	София	
169	14 инж. свърз. дружина със свърз. рота за 5 армия	Скопие	
170	15 инж. свъра. дружина	Биголя	
171	16 инж. свъра. дружина	Ксанти	
172	Общовойскова мостова дружина	Никопол	
173	Общовойскови камионен полк	София	
174	Инженерна школа	София	
	д) Въздушни войски		
175	Командуване на въздушни войски	София	
176	Управление на 1 въздушна база	лет. Божурище	
	Първостепен. летищ. комендант.	„ „	
	Второстепен. лет. комендант.	лет. София	
	Второстепен. лет. комендант.	„ Скопие	
	Третостепен. лет. комендант.	„ Битоля	

№ по ред	Наименование на щабовете, управленията, частите и учрежденията по мирновременните щатове	Местонапартирување	Околия
177	Управление на 2 въздушна база	лет. Ст. Загора	
	Първостеп. летищ. комендант.	„ Пловдив	
	Първостеп. летищ. комендант.	„ Гр. Игнатиево	Пловдивско
	Първостеп. летищ. комендант.	„ Левскиград	
	Първостеп. летищ. комендант.	„ Ямбол	
	Второстеп. летищ. комендант.	„ Ст. Загора	
	Второстеп. летищ. комендант.	„ Казанлък	
	Второстеп. летищ. комендант.	„ Кавала	
	Второстеп. летищ. комендант.	„ Бургас	
	Второстеп. летищ. комендант.	„ Орлино	Девинско
	Третостеп. летищ. комендант.	„ Г. Оряховица	
178	Управление на 3 въздушна база	„ Г. Оряховица	
	Първостеп. летищ. комендант.	„ Телиш	Плевенско
	Второстеп. летищ. комендант.	„ Д. Митрополия	„
	Второстеп. летищ. комендант.	„ Балчик	
	Второстеп. летищ. комендант.	„ Ловеч	
	Третостеп. летищ. комендант.	Варна	
	Водолетищно коменд. „Чайка“		
179	Въздушен разузнав. полк:	лет. Божурище	
	щаб, 1 разузнав. орляк и ято за далечно разузнаване		
	3 разузнавателен орляк	„ Ямбол	
	4 разузнавателен орляк	„ Г. Оряховица	
	Водосамолетно ято	лет. „Чайка“ — Варна	
180	Въздушна ескадра — щаб	лет. Пловдив	
181	2 въздушен щурмови полк	„ Гр. Игнатиево	Пловдивско
182	5 бомбардировъчен полк	„ Пловдив	
183	6 изтребителен полк	„ Карлово	
184	Въздушен учебен полк:		
	щаб и юнкер. учеб. орляк	„ София	
	Въздушно училище	„ Казанлък	
	Въздушни школи	„ Телиш	Плевенско
	Въздушнотехническо училище	„ Карлово	
	Въздушносвързочно училище	„ Скопие	
		„ София	
185	Парашутна дружина	София	
186	Щаб на п. в. артилерия	София	
187	1 противовъзд. полк и командуване на 1 п. в. област		

№ по ред	Наименование на щабовете, управленията, частите и учрежденията по мирно-времанните щатове	Местоквартируване	Околия
188	2 противовъзд. полк и командуване на 2 п. в. област	Казанлък	
189	1 смесено противовъзд. арт. отд.	Ямбол	
190	2 смесено противовъзд. арт. отд. и командув. на 3 п. в. обл.	Г. Оряховица	
191	Гражданска противовъздушна и химическа защита с войскова хим. рота с школа за подг. химич. подофицери	София	
192	Главна ремонтна работилница	лет. Божурище	
193	Главна ремонтна работилница	„ Казанлък	
194	Главна ремонтна работилница	„ Пловдив	
195	Главна ремонтна работилница	„ Ямбол	
196	Автомобилна ремонтна работилница	„ София	
197	Обща свързочна работилница	„ Божурище	
	е) Морски войски		
198	Командуване на морските войски — щаб	София	
199	Беломорски флот — щаб	Кавала	
	Минен полудивизион	Кавадари	
		Дедеагач	
	Кавалска гранично-наблюдателна и пристанищна служба (20 гр. участък)	Кавала	
	Дедеагачка гранично-наблюдателна и пристанищна служба (20 граничен участък)	Дедеагач	
200	Брегова арт. група — щаб	Кавала	
	Брегово-артил. отделение	Кавала	
	Брегово-артил. отделение	Порто Лагос	
	Брегово-артил. отделение	Дедеагач	
201	Дружина морска пехота	о. Тасос и Самотраки	
202	Черноморски флот — щаб	Варна	
	Торпедна флотилия	Варна	
	Минна флотилия	Варна	
	Гранично-наблюдателен участък (26 гран. у-к)	Созопол	
	Гранично-наблюдателен участък (27 гран. у-к).	Варна	
	Брегово-артилерийско отделение	Варна	
	Брегово-артилер. отделение	Бургас	

№ по ред	Наименование на щабовете, управленията, частите и учрежденията по мирно-времанните щатове	Местоквартируване	Околия
203	Дунавски флот	Русе	
204	Морска учебна част — щаб	Варна	
	Военноморско у-ще	Варна	
	Учебна дружина	Варна	
	ж) Военноучебни заведения		
205	Военна академия	София	
206	Военно училище	София	
207	Школа за запасни офицери	София	
	Г. Служби		
	а) Огнестрелна		
208	1 огнестрелно отделение	Костенец бани	Ихтиманско
209	2 огнестрелно отделение	Левскиград	
210	3 огнестрелно отделение	Коларовград	
211	4 огнестрелно отделение	Павликени	
212	5 огнестрелно отделение	София	
	б) Интендантска		
213	1 интендантска дружина	Софиа	
214	2 интендантска дружина	Пловдив	
215	3 интендантска дружина	Сливен	
216	4 интендантска дружина	Коларовград	
217	5 интендантска дружина	Русе	
218	6 интендантска дружина	Враца	
219	7 интендантска дружина	Ст. Димитров	
220	8 интендантска дружина	Стара Загора	
221	9 интендантска дружина	Плевен	
222	10 интендантска дружина	Кърджали	
223	14 интендантска дружина	Скопие	
224	15 интендантска дружина	Битоля	
225	16 интендантска дружина	Ксанти	
226	17 интендантска дружина	Щип	
	в) Санитарна		
227	Общовойскова болница с школа за подг. на санит. подофицери	София	
228	2 дивизионна болница	Пловдив	
229	3 дивизионна болница	Сливен	
230	4 дивизионна болница	Коларовград	
231	5 дивизионна болница	Русе	

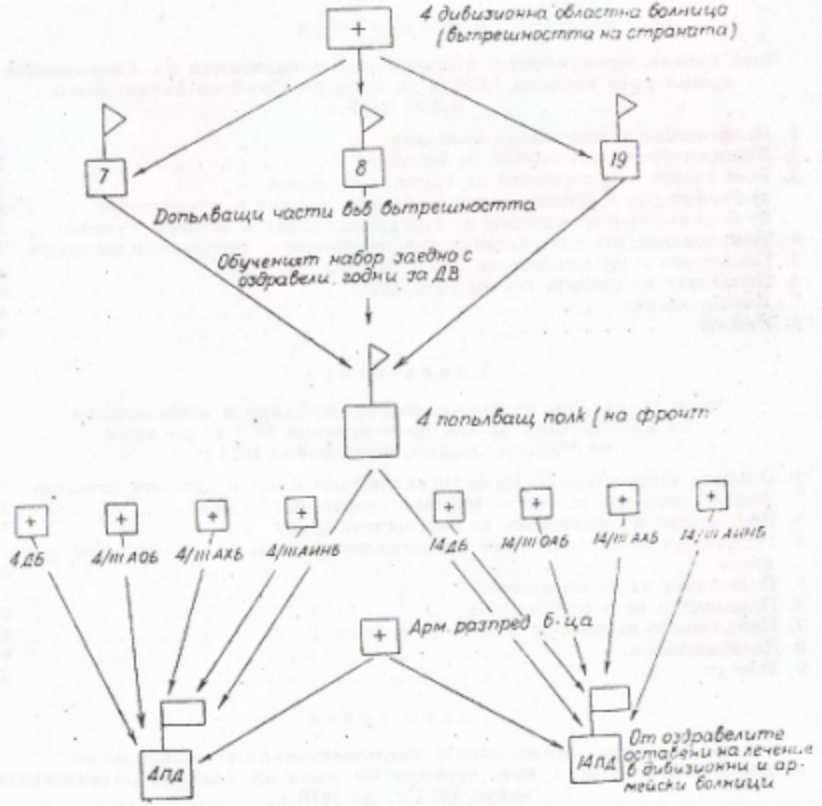
№ по ред	Наименование на щабовете, управленията, частите и учрежденията по мирновременните щатове	Местоквартируване	Околия
232	6 дивизионна болница	Враца	
233	7 дивизионна болница	Ст. Димитров	
234	8 дивизионна болница	Ст. Загора	
235	9 дивизионна болница	Плевен	
236	10 дивизионна болница	Хасково	
237	14 дивизионна болница	Скопие	
238	15 дивизионна болница	Битоля	
239	16 дивизионна болница	Драма	
240	17 дивизионна болница	Щип	
241	1 санитарен склад	София	
242	2 санитарен склад	Пловдив	
243	3 санитарен склад	Коларовград	
244	4 санитарен склад	Търново	
245	Военноинвалиден дом	София	
	г) Ветеринарни		
246	Общовойскова ветер. лечебница за подгот. на вет. подофиц. и подковачи	София	
247	Депо за коне „Божурище“	Божурище	
248	Депо за коне	Гюмюрджина	
249	Депо за мулета	Самоков	
250	Общовойскови ветер. склад	София	
	д) Военносъдебна		
251	Военнокасационен съд	София	
252	Софийски областен военен съд	София	
253	Пловдивски обл. военен съд	Пловдив	
254	Шуменски обл. военен съд	Коларовград	
255	Плевенски обл. военен съд	Плевен	
256	Скопски обл. военен съд	Скопие	
257	Ксантийски обл. военен съд	Ксанти	
258	Военен затвор	Сливен	
259	Клон от военния затвор	Ямбол	
	Д. Учреждения		
260	Географски институт	София	
	Полкови военни окръжия		
261	1 полково военно окръже	София	
262	6 полково военно окръжие	София	
263	16 полково военно окръжие	Ботевград	
264	9 полково военно окръжие	Пловдив	

№ по ред	Наименование на щабовете, управленията, частите и учрежденията по мирновременните щатове	Местоквартируване	Околия
265	21 полково военно окръжие	Пловдив	
266	27 полково военно окръжие	Пазарджик	
267	11 полково военно окръжие	Сливен	
268	24 полково военно окръжие	Бургас	
269	29 полково военно окръжие	Ямбол	
270	7 полково военно окръжие	Коларовград	
271	8 полково военно окръжие	Варна	
272	19 полково военно окръжие	Разград	
273	46 полково военно окръжие	Толбухин	
274	5 полково военно окръжие	Русе	
275	18 полково военно окръжие	Търново	
276	33 полково военно окръжие	Свищов	
277	31 полково военно окръжие	Силистра	
278	3 полково военно окръжие	Видин	
279	15 полково военно окръжие	Белоградчик	
280	35 полково военно окръжие	Враца	
281	13 полково военно окръжие	Кюстендил	
282	14 полково военно окръжие	Благоевград	
283	22 полково военно окръжие	Самоков	
284	39 полково военно окръжие	Разлог	
285	12 полково военно окръжие	Ст. Загора	
286	23 полково военно окръжие	Казанлък	
287	30 полково военно окръжие	Марица	
288	4 полково военно окръжие	Плевен	
289	34 полково военно окръжие	Ловеч	
290	36 полково военно окръжие	Оряхово	
291	10 полково военно окръжие	Хасково	
292	44 полково военно окръжие	Кърджали	
293	47 полково военно окръжие	Първомай	
294	51 полково военно окръжие	Скопие	
295	52 полково военно окръжие	Куманово	
296	54 полково военно окръжие	Прилеп	
297	55 полково военно окръжие	Битоля	
298	Щипско полково военно окръжие	Щип	
299	Ксантийско полково военно окръжие	Ксанти	
	Е. Военни фабрики		
300	Военна фабрика	Казанлък	
301	Военна фабрика	Вазовград	
302	Военна инж.-сапьорна фабрика	София	
303	Държавна самолетна фабрика	Ловеч	
304	Самолетна фабрика	Казанлък	
305	Самолетно-ремонтна фабрика	Левскиград	
306	Клон от пиротехнич. фабрика	гара Жостово	

№ по ред	Наименование на щабовете, управленията, частите и учрежденията по мирно-времешните щатове	Местонапартиране	Околия
	ж) Трудови войски		
307	Управление на Трудови войски	София	
308	I трудова област	София	
	1 трудова дружина	София	
	6 трудова дружина	Плевен	
	7 трудова дружина	Радомир	
309	II трудова област	Пловдив	
	2 трудова дружина	Пловдив	
	8 трудова дружина	Стара Загора	
	10 трудова дружина	Дедеагач	
310	III трудова област	Търново	
	3 трудова дружина	Сливен	
	4 трудова дружина	Коларовград	
	5 трудова дружина	Търново	
311	IV трудова област	Скопие	
	9 трудова дружина	Крива Паланка	
	11 трудова дружина	Демирхисар	
	12 трудова дружина	Кочани	
312	Школа за трудови офицери	с. Горна баня	Софийско
313	Държ. труд. горско стопанство „Тича“	гара Долен чифлик	Варненско
314	Държ. труд. обущарска и шивашка ф-ка	Габрово	
315	Трудова автомобилна работилница	с. Горна баня	Софийско

СХЕМА

за попълване загубите в пехотните дивизии на действуващата армия

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Вместо предговор 3

Глава първа

Боен състав, организация, попълване и мобилизация на българската армия през периода 1878 г. до края на Сръбско-българската война 1885 г.

1. Политическо положение на България 11
2. Икономически възможности на България 13
3. Боен състав и организация на българската армия 15
   а) Боен състав и организация на българската армия в княжеството . . . 17
   б) Боен състав и организация на българската армия в Източна Румелия . 23
4. Попълване на армията с личен състав, въоръжение, имущество и транспорт 25
5. Подготовка и провеждане на мобилизацията 32
6. Попълване на армията в хода на войната 43
7. Демобилизация 46
8. Изводи 48

Глава втора

Боен състав, организация, окомплектуване и мобилизация на българската армия през периода 1886 г. до края на Междусъюзническата война 1913 г.

1. Основни черти в политиката на управляващата класа и царската династия 50
2. Военна доктрина, задачи на армията, оперативни планове 52
3. Боен състав и организация на българската армия 54
4. Подготовка на личния състав и материални средства за попълване на армията 65
5. Подготовка на мобилизацията 71
6. Провеждане на мобилизацията 84
7. Попълването на армията в хода на войната 88
8. Демобилизация. 92
9. Изводи 95

Глава трета

Боен състав, организация, окомплектуване и мобилизация на българската армия през периода от края на Междусъюзническата война 1913 г. до 1918 г.

1. Политическа обстановка, икономически възможности и задачи на армията 99
2. Боен състав и организация на българската армия 104
3. Подготовка на личен състав и материални средства за попълване на армията 107
4. Подготовка на мобилизацията 109
5. Провеждане на мобилизацията. 111
6. Попълване на армията в хода на войната с личен състав, въоръжение и материални средства 113
7. Изводи 118

Глава четвърта

Боен състав, организация, окомплектуване и мобилизация на българската армия през периода от 1918 до 9. IX. 1944 г.

1. Политическа обстановка и икономически възможности на България . . . 121
2. Боен състав и организация на българската армия 124
3. Подготовка на личен състав и материални средства за попълване на армията 139
   143
4. Подготовка на мобилизацията 148
5. Дейност на гражданските ведомства по подготовката на страната за война 152
6. Провеждане на мобилизацията 153
7. Изводи 153

Приложения

1. Правилник за начина, по който се провежда реквизиция на добитък, храна, коли и коне за превозване и на всички други припаси, нужни за войната 161
2. Сведение за повиканите и явилите се запасни във военните окръжия към 20. IX. 1885 г. 162
3. Сведение за военновременния състав на армията на княжество България към 1. X. 1885 г. 163
4. Сведение за числения състав на мобилизираната армия в Южна България към 1. X. 1885 г. 164
5. Сведение за дислокацията на българската армия след демобилизацията ѝ през март 1886 г. 165
6. Състав и организация на армията според закона от 1891 г. 167
7. Организация и дислокация на пехотните дивизии в българската армия към 1907 г. 169
8. Боен състав и организация на българската армия през 1912 г. — преди обявяване на мобилизацията 171
9. Боен състав и организация на българската армия през войната с Турция 1912 г. 176
10. Боен състав на българската армия към 16. VI. 1913 г. 192
11. Сведение за числеността на войската към 1. IX. 1912 г. според развръщането и щатовете за военно време от 1910 г. 194
12. Сведение за запаса по набори и див. области към 1. I. 1912 г. . . . 196
13. Сведение за наборите в българската армия през периода 1898/1912 г. . . 198
14. Сведение за наличното оръжие в българската армия към 1. IX. 1912 г. 199
15. Схема за вида и разположението на източниците за прехранване на армията през балканската война в 1912/1913 г. 200
16. Боен състав и организация на армията към 15. IX. 1915 г. 201
17. Сведение за количеството на ръчното огнестрелно и хладно оръжие и бойни припаси към 10. IX. 1915 г. 202
18. Сведение за количеството на артилерийското въоръжение към 10. IX. 1915 г. 203
19. Сведение за редовните годишни бюджети на България и за бюджетите на Министерството на войната през периода 1887/1912 г. 204
20. Сведение за разходите на държавата по издръжка на войската . . 205
21. Сведение за разпределение на бюджетите на Министерството на войната 206
22. Боен състав и организация на българската армия след демобилизацията 1918/1919 г. 206
23. Боен състав и организация на българската армия според закона за преустройството на въоръжените сили от 1923 г. 208
24. Схема за организацията на Министерството на войната от 1942 г. . . . 209
25. Бойно разписание за пехотна дивизия — 1929—1939 г. 212
26. Бойно разписание на армията по план (1929—1938 г.) 213

27. Боен състав и организация на армията за мирно време през периода от 1928 до 1933 г. 214
28. Бойно разписание на пехотна дивизия 1943—44 г. 216
29. Бойно разписание на конна дивизия през 1943—44 г. 217
30. Бойно разписание на армията 1943—1944 г. 218
31. Сведение за мирновременното организационно развитие на българската войска през периода 1923—1944 г. 219
32. Таблица за военновременната организация и числен състав на българската армия през периода 1939—1944 г. 221
33. Таблица за мирновременното организационно развитие и числен състав на българската войска през периода 1939—1944 г. 227
34. Боен състав и дислокация на щабовете, частите и учрежденията от българската армия към 1. IX. 1943 г. 232
35. Схема за попълване на загубите в пехотните дивизия на действуващата армия 245

Редактор: ген.-майор П. Р. Стоянов

Техн. редактор: Г. Чулев — Коректор: Р. Михова

Дадена за печат на 3. I. 1961 год. — Формат 65×91/16
Издателски коли 17 — Печатни коли 17
Издат. поръчка № 1942 — Техн. поръчка № 395

Печатница на Държавното военно издателство

21·6912